

บทที่ ๓

กลไกทางพระพุทธศาสนาในการสร้างสันติภาพของประชาชนในเขตพื้นที่พิพาทชายแดน ไทย-กัมพูชา

พระพุทธศาสนา นอกจากเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้ชนชาติไทยมีศิลปวัฒนธรรมที่เจริญก้าวหน้ามาในอดีตแล้ว ก็ยังคงเป็นสถาบันหลักของประเทศ และเป็นองค์ประกอบสำคัญของสังคมไทยอยู่แม้ในปัจจุบัน เพียงแต่รอเวลาและรอความสามารถของคนไทยที่จะนำศักยภาพของพระพุทธศาสนาที่มีอยู่อย่างสูง เอามาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการร่วมพัฒนาภูมิธรรมภูมิปัญญาของมนุษยชาติให้อารยธรรมของโลกเจริญประณีตยิ่งขึ้น พระพุทธศาสนามีกลไกในการสร้างสันติภาพ ซึ่งในบทนี้ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึง

๓.๑ แนวคิดทางสังคมวิทยาว่าด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

๓.๒ บทบาทพระพุทธศาสนากับการสร้างสันติภาพโลก

๓.๓ พระพุทธศาสนากับการสันติภาพ

๓.๔ หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาว่าด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

๓.๕ แนวทางการสร้างองค์กรแห่งความสุข

๓.๑ แนวคิดทางสังคมวิทยาว่าด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

การอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนปรารถนาที่จะให้เกิดขึ้นในสังคมของตนแต่บางครั้งการที่มีคนอยู่ร่วมกันหลายคนหลายกลุ่ม มีความหลากหลายแตกต่างกัน ก็ย่อมมีการขัดแย้งกันบ้าง คงไม่มีใครสามารถสร้างสังคมที่ปราศจากความขัดแย้งได้โดยสิ้นเชิง แม้เพียงคนเดียวก็อาจมีความขัดแย้งในตนเองได้ เพราะมนุษย์ย่อมมีความขัดแย้งกันเป็นธรรมดาอันเป็นธรรมชาติของมนุษย์ปุถุชนซึ่งมีความต้องการที่ไม่จำกัด แต่สิ่งที่สนองความต้องการนั้นมีอยู่จำกัดความขัดแย้งจึงเป็นเรื่องธรรมดาที่มีอยู่ทั่วไปในสังคมมิใช่เป็นสิ่งที่เลวร้ายเสมอไป เพราะบางครั้งความขัดแย้งก็เป็นประโยชน์ ก่อให้เกิดความหลากหลายในการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ที่อยู่ในสังคมนั้นๆ ได้ หากแต่ถ้าเมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นแล้ว มีวิธีการต่างๆ ในการแก้ปัญหาหรือดำเนินการใดๆ ที่เหมาะสมกับชุมชนและสังคมนั้นๆ ก็จะทำให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ^๑

๑. ไชยธรรมา อาริยา, “การใช้สันติวิธีเพื่อแก้ไขความขัดแย้งในจังหวัดชายแดนภาคใต้” ใน *สันติวิธีจากมุมมองศาสนา*, (นครปฐม : คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๘), หน้า ๑๘.

สันติ หรือสันติภาพ ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง ความสงบ เช่นการอยู่ร่วมกันโดยสันติ^๒ จากการศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับนิยามคำว่า สันติหรือสันติภาพ พบว่านักคิดและนักปฏิบัติการสันติภาพเชิงสังคม ได้ให้ความหมายของ สันติในแง่มุมต่างๆ โดยมองว่า คำนิยามของสันตินั้นตามสามัญสำนึกและความรู้สึกรับรู้ที่คุ้นๆ กันอยู่ก็คือ สันติตรงข้ามกับสงคราม โดยมาจากฐานเดิมของวิธีการคิดแบบจับคู่ของบรรดาสรรพสิ่ง และถ้าวิธีการคิดแบบนี้สมเหตุสมผลเหตุใดสันติจึงอยู่คนละด้านกับสงคราม ก็เป็นการยากที่จะอธิบายได้อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตามนักทฤษฎีด้านสันติศึกษาผู้หนึ่งชื่อ โจฮัน กัลตุง (Johan Galtung) ได้เสนอความหมายในเชิงแง่คิดว่า สันติไม่ใช่สภาวะที่ปราศจากสงคราม แต่คือสภาวะที่ปราศจากความรุนแรง และความรุนแรงนี้มีความหมายกว้างหลายแง่มุม รวมถึงแต่ความรุนแรงทางกายภาพ ทางสภาพจิตใจ ความรุนแรงทางเศรษฐกิจความรุนแรงทางการเมือง ความรุนแรงทางสังคม (สภาพที่คนถูกเอารัดเอาเปรียบ ถูกดูถูกดูแคลน ถูกปิดกั้นไม่ให้พัฒนา) ไปถึงแง่มุมที่ความรุนแรงที่เกิดขึ้นและความรุนแรงที่ซ่อนอยู่ซึ่งอาจจะปะทุปรากฏ ขึ้นได้ และครอบคลุมไปถึงความรุนแรงระดับบุคคล ระดับกลุ่ม จนถึงระดับมหาระหว่างประเทศจนถึงระดับโลก ซึ่งเรียกว่าเป็นความรุนแรงทางโครงสร้าง^๓

ผู้ศึกษาเกี่ยวกับสันติศึกษายอมรับว่า สันติ คือความสงบเป็นสภาพที่ปราศจากความรุนแรง แต่ยังไม่เห็นตรงกันว่า สภาพที่มีสันตินั้นยังมีความขัดแย้งอยู่หรือไม่ หรือปราศจากความรุนแรงแต่ยังมีความขัดแย้งอยู่ หรือคือสภาพที่ปราศจากทั้งความรุนแรงและความขัดแย้งศาสตราจารย์

ดร.วิจิตร ศรีธำณ ได้กล่าวนำในประเด็นนี้ด้วยความระมัดระวังว่า “สันติภาพนั้นมีความหมายสลับซับซ้อน ดังนั้นสันติภาพจึงเป็นเรื่องของการให้ความหมาย มีต่างกันไปตามแต่สรุปได้ว่า ที่เรารู้สึกว่าที่ใดภาวะใดถ้าเป็นภาวะที่มีความสงบ มีความสุข ไร้ความขัดแย้ง ก็จะมีสันติภาพ”^๔ การวิเคราะห์ในประโยคนี้อาจจะทำให้เรามองเห็นภาพการนิยามสันติภาพในเชิงสังคมไม่ชัด เพราะการมองในลักษณะนี้ดูประหนึ่งว่า เป็นการนิยามความหมายบนฐานของพระพุทธศาสนาได้ สิ่งที่เห็นได้ชัดคือว่า

^๒ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑๑๖๖

^๓Johan Galtung, “Violence Peace and Peace Research”, in *Journal of Peace Research*, Vol. ๒, ๑๙๗๖, p. ๑๗๒.

^๔ศาสตราจารย์ ดร.วิจิตร ศรีธำณ, “การจัดการศึกษาเพื่อสันติภาพ”, ในสันติศึกษากับการแก้ปัญหาความขัดแย้ง, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๑๙๙.

ภาวะใด การพูด ภาวะ หมายถึงการมุ่งเน้นแง่มุมเชิง นามธรรม อันเป็นการให้ความหมายของสันติภาพ ภายใน^๕

ยังมีนักวิชาการสันติภาพที่มองสันติภาพ คือภาวะที่ปราศจากความรุนแรง แต่ขัดแย้งกันได้แต่ ปัญหาที่คือขัดแย้งอย่างไรให้ได้ประโยชน์ แต่หลีกเลี่ยงที่จะเสนอว่าสันติภาพคือสภาวะที่ปราศจากความขัดแย้ง เพราะเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ในเชิงสังคม ฉะนั้นเมื่อกล่าวถึงสันติภาพภายนอก หรือสันติภาพเชิงสังคม ดังที่พลเอกสายหยุด เกิดผล ที่สนับสนุนในประเด็นนี้ ว่า “สันติภาพ...คือ ภาวะไม่มีความรุนแรง ไม่ใช่ไม่มีความขัดแย้ง”^๖ และยังสอดคล้องกับแนวคิดของ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ได้วิจารณ์ทฤษฎะที่ถือว่าสันติภาพคือสภาวะที่ปราศจากความขัดแย้ง ตั้งอยู่บนสมมติฐานความเชื่อที่ไม่เป็นจริงสองประการคือ

๑) ความขัดแย้งของมนุษย์เป็นสิ่งที่สามารถจัดให้หมดสิ้นไปได้

๒) ความขัดแย้งเป็นสิ่งเลวร้ายหรือปัญหา โดยสมมติฐานข้อที่หนึ่ง ถูกวิจารณ์ว่าเป็นไปไม่ได้ในทางปฏิบัติปัญหาของมนุษย์จึงอาจมิใช่การจัดความขัดแย้งให้สูญสิ้นไปเพราะเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ หากแต่อยู่ที่ว่ามนุษย์จะแก้ไขความขัดแย้งในแต่ละเรื่องด้วยวิธีใด และสมมติฐานข้อที่สองได้รับการโต้แย้งว่าความขัดแย้งเป็นเรื่องธรรมดาที่มีอยู่ทั่วไปในสังคมและมีใช่เป็นสิ่งที่เลวร้ายเสมอไป เพราะบางครั้งความขัดแย้งก็เป็นประโยชน์ได้ “บางครั้งความขัดแย้งในสังคมก็ทำหน้าที่ประจักษ์นัย ซึ่งช่วยผ่อนคลายความเป็นศัตรูกันและกันให้เบาลงได้ นอกจากนั้นยังช่วยตอกย้ำเอกลักษณ์ของกลุ่มให้ชัดเจนขึ้นในกรณีที่เกิดความขัดแย้งกับกลุ่มอื่นๆ กล่าวคือ ช่วยลดความตึงเครียดภายในกลุ่มและเสริมสร้างความเป็นเอกภาพและดุลยภาพ นอกจากนั้นความขัดแย้งยังเปรียบเสมือนสัญญาณเตือนสังคมว่า ปัญหา กำลังคุกรุ่นอยู่...ความขัดแย้งจึงมิใช่ต้องหลบหายไปจากสังคมมนุษย์โดยสิ้นเชิง

ดังนั้นแนวคิดของสันติ คือ ภาวะที่ปราศจากความรุนแรง แต่ยังมีความขัดแย้งได้เป็นการนำเสนอแนวคิดด้วยหลักความเป็นจริง และมีความเป็นไปได้จริง เป็นธรรมชาติในตัวมนุษย์ที่ย่อมมีความขัดแย้งได้และมนุษย์จะเลือกใช้วิธีการต่างๆที่จะก่อให้เกิดความสงบให้กับสังคมของตนเองได้”

^๕พระมหาพรหม ธรรมหาโต (นิธิยุตนากร), “รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี : ศึกษาวิเคราะห์กรณีคุ่มน้ำแม่ตาช้าง จ. เชียงใหม่”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์คุณูปการ*, (มณฑลวิทยาดุษฎี :มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๙, หน้า ๕๗.

^๖พลเอกสายหยุด เกิดผล, “สันติภาพสร้างสรรคได้หรือต้องรอคอย”, ใน *สันติศึกษากับการแก้ปัญหาความขัดแย้ง*, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๑๘๙.

^๗ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, “การวิจัยสันติภาพ : ข้อพิจารณาเชิงวิพากษ์”, ใน *วารสารวิจัย ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๒* (ก.ค.-ธ.ค. ๒๕๒๙) หน้า ๑๖๐-๑๖๑

การศึกษาแนวคิดและความหมายของสันตินั้น มีผู้เสนอแนวคิดที่แตกต่างออกไป ด้วยตรรกวิทยาอีกแบบหนึ่ง คือ โอ คอนเนลล์ (O'Connell) ในทำนองว่า “สันติ” เป็นคำและเนื้อหาแนวคิดที่ชี้ถึงความสัมพันธ์ที่ดำเนินต่อเนื่องอยู่ทั้งในระดับบุคคลและระดับสังคม โดยอยู่บนพื้นฐานของความมั่นคง ความประสานร่วมมือ ความเห็นอกเห็นใจพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความเคารพในสิทธิ การมีการสื่อสารทำความเข้าใจกันอย่างเพียงพอในลักษณะของความสุภาพอ่อนโยนรวมทั้งมีมาตรการที่จะแก้ไขความขัดแย้ง โดยไม่ใช้กำลังหรือความรุนแรง และมีความไว้วางใจเชื่อใจกัน^๔

นอกจากการศึกษาสันติหรือสันติภาพในฐานะที่เป็นแนวคิดโดยตัวของตัวเองแล้ว ยังมีการศึกษาสันติในแง่ของคนที่สันติและไม่สันติ ดังเช่น นักวิชาการสำคัญคนหนึ่งในด้านสันติศึกษา คือ อาดั้ม เคิร์ล (Adam Curle) อดีตศาสตราจารย์ทางสันติศึกษา มหาวิทยาลัยแบรดฟอร์ด ประเทศอังกฤษ ที่เสนอความสัมพันธ์ที่ไม่สันติ (unpeaceful relations) และความสัมพันธ์ที่สันติ (peaceful relations) จากมุมมองนี้ทำให้เขาอธิบายความหมายความสัมพันธ์ที่สันติ (ในระดับบุคคล) ว่าเป็นมิตรภาพและความเข้าใจกันดีพอที่จะมองข้ามข้อแตกต่างที่อาจเกิดขึ้นได้ ส่วนในระดับกว้างออกไปสื่อถึงความสัมพันธ์ที่มีการร่วมกันอย่างแข็งขัน ความร่วมมือกันอย่างมีการกำหนดวางแผนและความพยายามอย่างชาญฉลาดในการป้องกันหรือแก้ปัญหาความขัดแย้งที่แฝงอยู่ ซึ่งทำนองเดียวกับความสัมพันธ์ที่มีการพัฒนา กล่าวคือถ้าการพัฒนาจะมีขึ้นได้ หรือถ้าความสัมพันธ์จะเติบโตขึ้นในความกลมกลืนและความสร้างสรรค์ ก็จำเป็นต้องมีความเสมอภาคและการตอบสนองซึ่งกัน และกันในเกณฑ์มากพอ ซึ่งในประเด็น “ซึ่งกันและกัน” (mutuality) นี้เป็นมาตรการสำคัญที่แยกความสัมพันธ์ที่เป็นสันติกับความสัมพันธ์ที่ไม่สันติ สำหรับความสัมพันธ์ที่เป็นสันตินั้นย่อมไม่มีการข่มขู่ และบังคับ แต่ย่อมมีความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เข้าใจซึ่งกันและกัน เอาใจใส่ปรองดองกันและกัน และความประสานงานบนพื้นฐานของความเท่าเทียมกัน^๕

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับสันติวิธี จากการศึกษาในเบื้องต้นพบว่า มีนักคิดทางตะวันออกและทางตะวันตกหลายท่านที่ได้ให้คำนิยามและนำเสนอแง่มุมที่เกี่ยวข้องกับสันติวิธี ดังจะยกนำเสนอ ดังนี้

^๔James O'Connell, "Meanings, Strategies, and Structures: Another Look at Nonviolence, Force and Violence", Unpublished Paper, School of Peace Studies, Bradford University U.K., ๑๙๘๗, p. ๑๖.

^๕ไชยันต์ รัชชกูล, “หน่วยที่ ๒ ความขัดแย้งในบริบทของสันติศึกษา”, ใน *เอกสารการสอนชุดวิชาสันติศึกษา หน่วยที่ ๑ - ๗* พิมพ์ครั้งที่ ๑, (นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๒), หน้า ๔๗.

กลุ่มนักคิดตะวันออก กลุ่มนักคิดตะวันออกที่นำเสนอประเด็นของสันติวิธี ประกอบไปด้วยนักคิดที่สำคัญคือ

มหาตมะ คานธี เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า ท่านมหาตมะ คานธี เป็นประกาศกแห่งสันติวิธีทั้งในภาคทฤษฎีและปฏิบัติที่ลือเลื่องที่สุดท่านหนึ่ง ท่านเองเป็นทนายความที่สำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษ และได้เริ่มการต่อสู้เพื่อความยุติธรรมโดยไม่ใช้ความรุนแรงในแอฟริกาใต้เป็นจุแรกและได้กลับมาประเทศอินเดียในช่วงสงครามโลกครั้งที่หนึ่งและได้กลายเป็นผู้นำคนหนึ่งของขบวนการกอบกู้เอกราชของอินเดีย ภายใต้ขบวนการต่อสู้ที่อาศัยแนวทางอหิงสา คือ การไม่ใช้ความรุนแรงเป็นอาวุธสำคัญในการเผชิญกับอังกฤษซึ่งเป็นเจ้าอาณานิคมที่ทรงอำนาจในสมัยนั้น จนประเทศอินเดียเป็นเอกราชจากอังกฤษเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๔๗ โดยมรดกทางทฤษฎีและปฏิบัติของมหาตมะ คานธี ต่อกระบวนการที่สันแห่งการไม่ใช้ความรุนแรงตามแนวทางอหิงสา โดยเริ่มจากรากฐาน^{๑๐}

เริ่มต้นจากศรัทธาในสัจจะ หรือสัจจะ ที่ถือว่าเป็นสิ่งอันสูงสุดที่แสดงถึงเอกภาพของชีวิตทั้งมวล เป็นการแสดงออกถึงความรักและการรับใช้สรรพสัตว์ ดังที่กล่าวว่า “สัจจะคือพระเป็นเจ้าประจักษ์ถึงพระเป็นเจ้าอย่างซึ่งหน้า ข้าพเจ้ารู้สึกถึงพระองค์ในทุกอนุของร่างกาย”^{๑๑} หากสัจจะหรือสัจจะดำรงอยู่ในทุกชีวิต ความตึงตึงต่อชีวิตก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ด้วยวิธีการที่ต้องทำลายชีวิตตั้งนั้นอหิงสา จึงกลายเป็นหนทางเดียวที่จะบรรลุสัจจะ ทั้งนี้เพราะความรุนแรงนั้นละเมิดสัจจะอันสูงสุด ซึ่งนั่นก็คือ เอกภาพและความศักดิ์สิทธิ์ของชีวิตทั้งมวล ดังที่คานธีเสนอเขียนไว้ว่า การไม่ใช้ความรุนแรงหรืออหิงสาเป็น พลังที่แท้จริงเพียงอย่างเดียวของชีวิต^{๑๒}

สตัยาศราหะ หรือพลังแห่งจิตวิญญาณหรือพลังแห่งสัจจะอาจกล่าวได้ว่า การเข้าใจสตัยาศราหะว่าเป็นเพียงวิธีการอย่างหนึ่งจะไม่เพียงพอทั้งนี้เพราะสตัยาศราหะในเชิงปฏิบัติเป็นสิ่งที่แยกไม่ออกจากระบบคุณค่า อันเป็นเป้าหมายสูงสุดซึ่งก็คือ สัจจะนั่นเอง สำหรับคานธี แล้วเงื่อนไขแห่งความสำเร็จของสตัยาศราหะมีด้วยกัน ๔ ประการคือ ประการแรก ผู้ปฏิบัติสตัยาศราหะจะต้องไม่มีความเกลียดชังฝ่ายตรงข้ามอยู่ในใจ ประการที่สองการต่อสู้จะต้องเป็นเรื่องที่ถูกต้องถูกทำนองคลองธรรม ประการที่สาม ผู้ปฏิบัติสตัยาศราหะจะต้องพร้อมที่จะทนทุกข์ทรมานจนถึงที่สุด และประการที่สี่

^{๑๐} ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, “หน่วยที่ ๙ การไม่ใช้ความรุนแรง” ใน *เอกสารการสอนชุดวิชา สันติศึกษาหน่วยที่ ๙-๑๕* พิมพ์ครั้งที่ ๑, (นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชา, ๒๕๓๒), หน้า ๓๐๑.

^{๑๑} M.K. Gandhi, *Non-Violence in Peace & War*, Vol.๑, Ahmedabad : Navajivan Publishing House, ๑๙๔๔, p. ๔๑๔.

^{๑๒} Ibid., p. ๑๑๔.

การสวดภาวนาเป็นปัจจัยสำคัญสูงสุดยิ่งต่อสัตยาเคราะห์เพราะศรัทธาในพระเป็นเจ้าเป็นสิ่งจำเป็นต่อสัตยาเคราะห์^{๑๓}

ดังมีคำกล่าวของคานธี ว่า “โลกตั้งอยู่บนรากฐานแห่งความสัตย์จริงที่ใดมีความสัตย์จริงที่นั่นย่อมมีความสุขสงบ ที่ใดขาดความความสัตย์จริงที่นั่นจะมีแต่ความอลเวง วุ่นวาย ความสัตย์จริงเป็นสิ่งล้ำค่าในโลกไม่มีใครจะสามารถทำลายความสัตย์จริงได้”^{๑๔}

“อหิงสาฝังอยู่ในสัจจะเช่นเดียวกับที่สัจจะฝังอยู่ในอหิงสา เพราะฉะนั้นจึงกล่าวว่อหิงสากับสัจจะนั้นเป็นด้านทั้งสองของเหรียญอันเดียวกันจะแยกด้านใดด้านหนึ่งออกจากกันไม่ได้”^{๑๕}

“ลักษณะพิเศษของการต่อสู้แบบของข้าพเจ้าซึ่งหาไม่ได้ในการต่อสู้แบบอื่นก็คือ แม้ผู้ที่ร่างกายอ่อนแอ มีอายุมาก หรือเด็กๆ ที่มีจิตใจเข้มแข็งก็สามารถใช้การต่อสู้แบบนี้ได้ ข้าพเจ้าให้ชื่อการต่อสู้แบบนี้ว่า “สัตยาเคราะห์” ซึ่งแปลว่า การร้องขอความสัตย์หรือความเป็นธรรมสัตยาเคราะห์เป็นการต่อสู้ที่ผู้ต่อสู้ต้องยอมแบกความทุกข์ยากอันเกิดจากการต่อสู้ไว้ด้วยตนเอง และเพราะเหตุนี้ผู้หญิงก็สามารถเข้าร่วมการต่อสู้แบบ “สัตยาเคราะห์” ได้เป็นอย่างดี”^{๑๖}

“ข้าพเจ้าต้องการหลีกเลี่ยงความรุนแรง สันติวิธี คือ กฎข้อแรกของศรัทธาของข้าพเจ้ามันคือกฎข้อสุดท้ายในความเชื่อของข้าพเจ้า”^{๑๗}

หากจะสรุปรากฐานแนวคิดอหิงสาตามทัศนะของมหาตมะคานธีนั้น เริ่มต้นจากความศรัทธาในสัจจะหรือพระเป็นเจ้าความรักต่อสรรพสิ่งต่างๆ ดังนั้นจึงใช้ความรุนแรงต่อชีวิตของฝ่ายตรงข้ามไม่ได้ไม่ได้ และสิ่งที่ต้องเป็นศัตรูด้วยคือ ความชั่วและความอยุติธรรมต่างๆ การต่อสู้กับความ อยุติธรรม เหล่านั้นจักต้องใช้อหิงสาเป็นหลัก และพร้อมที่จะต้องเผชิญความทุกข์ยากต่างๆ อย่างกล้าหาญ กล่าวคือ คานธีเห็นว่าอหิงสานั้นทรงพลังเหนือกว่าการใช้ความรุนแรง มหาตมะ คานธี ไม่ได้เพียงนำเอกราชมาสู่อินเดียโดยสันติวิธีเท่านั้นเขายังเป็นผู้เชื่อในเรื่อง สิทธิเสมอภาคของมนุษย์โดยไม่ถือผิวสี วรณะ แนวคิดการประท้วงอำนาจอรัฐด้วยสันติวิธีมีอิทธิพลต่อมาร์ติน ลูเธอร์คิง และคนอื่นๆ และนักสู้เพื่อสิทธิเสรีภาพความเป็นธรรมคนอื่นๆ ในหลายประเทศ คานธียังมีแนวคิดการพัฒนาประเทศแบบเน้นความเป็นมนุษย์

^{๑๓} Ibid., p. ๖๑.

^{๑๔} พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ), *ประวัติมหาตมะ คานธี*, (กรุงเทพมหานคร :ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๗๔.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๐

^{๑๗} วิทยากร เชียงกุล, *The Soul of Mahatma Gandhi มหาตมะ คานธี*, (กรุงเทพมหานคร :สำนักพิมพ์ฟ้าชาธาร, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐๓.

เคารพชุมชน และวัฒนธรรมท้องถิ่น อยากเห็นหมู่บ้านปกครองของตนเองจัดระบบเศรษฐกิจแบบชุมชนพึ่งตนเองที่ต่อมามีอิทธิพลต่อ อี.เอฟ.ซูมาเคอร์นักเศรษฐศาสตร์ ผู้เขียนเรื่อง Small is Beautiful และเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธ รวมทั้งนักวิชาการแนวทางการพัฒนาทางเลือกที่ยั่งยืนคนอื่นๆ ด้วย^{๑๘} ดังนั้นแนวคิดของคานธี นั้นสันติวิธีมิใช่เพียงแค่วิธีการที่ไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาความขัดแย้งเท่านั้น แต่สันติวิธีเป็นมากกว่าวิธีการในการแก้ปัญหา หากเป็นวิถีทางในการดำเนินชีวิตในทุกด้านของมนุษย์เลยทีเดียว

กลุ่มนักคิดตะวันตก ในกลุ่มนักคิดตะวันตกที่นำเสนอประเด็นของสันติวิธี ประกอบไปด้วยนักคิดที่สำคัญคือ

มาร์ติน ลูเธอร์ คิง จูเนียร์ (Martin Luther King Junior) เป็นนักต่อสู้เพื่อสิทธิมนุษยชนชาวอเมริกันที่มีชื่อเสียงและหมอสอนศาสนานิกายแบปติส ผู้นำนักเรียกร้องสิทธิพลเมืองและความเท่าเทียมกันทางเชื้อชาติเป็นบุตรชายของพระแบปติส ศาสนาเป็นส่วนสำคัญในชีวิตเขาเสมอมาเนื่องจากทั้งพ่อและปู่ของเขาเป็นนักเทศน์ในนิกายแบปติสต์ (Baptist) ได้รับการศึกษาจากวิทยาลัยมอร์เฮาส์ แอตแลนตา และใช้เวลาอีกสามปีเพื่อศึกษาด้านศาสนศาสตร์ จากวิทยาลัยการศาสนาโครเซอร์ เพนซิลเวเนีย และจากมหาวิทยาลัยบอสตัน ต่อมาได้กลายเป็นผู้นำขบวนการเรียกร้องสิทธิเสมอภาคของชาวดำเนื่องจากนโยบาย และแนวทางต่อต้านที่ใช้ความนุ่มนวล ไม่ใช้ความรุนแรงตามแนวทางของมหาตมะคานธี คิงได้เป็นผู้นำในการคว่ำบาตรไม่ยอมรับการแบ่งแยกคนผิวดำที่ไม่ให้โดยสภารรณประจำทางร่วมกับคนผิวขาวที่เมืองมอนต์โกเมอรี เป็นเหตุการณ์ในปี ค.ศ.๑๙๕๕ (พ.ศ. ๒๔๙๘) ที่หญิงผิวสี โรซาพาร์กส์ ถูกจับเนื่องจากปฏิเสธที่จะสละที่นั่งบนรถเมล์เมืองมอนต์โกเมอรี ให้กับชายผิวขาว เป็นสิ่งที่ทำให้การเรียกร้องสิทธิพลเมืองที่คุกรุ่นอยู่แล้วเกิดร้อนระอุขึ้นมา “การคว่ำบาตรระบบรถขนส่งมวลชนในมอนต์โกเมอรี รัฐอะลาแบมา ถือว่าประสบความสำเร็จมากเพราะเขาได้วางแผนมันอย่างดี และทำงานร่วมกับหลายคน เพื่อให้คนในเมืองมอนต์โกเมอรี อะลาแบมาเข้าใจว่าพวกเขาจะไม่ทนกับเรื่องแบบนี้อีกต่อไป” ประสบการณ์ ความทุ่มเท และการเป็นที่รู้จักในชุมชนของ คิง ทำให้เขามีคุณสมบัติเหมาะสมจะเป็นผู้นำในการคว่ำบาตรรถขนส่งมวลชนของเมืองซึ่งยาวนานถึง ๓๘๑ วัน ในวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ ศาลฎีกาได้ตัดสินว่าการแบ่งแยกที่นั่งตามสีผิวบนรถเมล์เป็นเรื่องที่ขัดกับรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นชัยชนะครั้งใหญ่ของการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิพลเมืองของคนผิวสี และเป็นเครื่องยืนยันว่าการประท้วงแบบไร้ความรุนแรงของ คิง ได้ผลเป็นอย่างดีและจากทักษะการพูดต่อสาธารณะที่เป็นที่เลื่องลือ คิง มีชื่อเสียงได้รับการยกย่องอย่างสูง ว่าทรงพลังและเป็นแบบอย่างของการพูดในที่สาธารณะ^{๑๙}

^{๑๘}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๗.

^{๑๙}มาร์ติน ลูเธอร์ คิงจูเนียร์, (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://th.wikipedia.org/wiki> (๑ พ.ย.๒๕๕๖).

ยีน ชาร์ป เป็นนักวิชาการที่ศึกษาสันติวิธีอย่างเป็นระบบภายใต้กระบวนทัศน์ที่ไม่ยอมรับความรุนแรง “ปฏิบัติการไร้ความรุนแรง” อีกแนวทางหนึ่ง ซึ่งมีได้ใช้ศรัทธาในศาสนาเป็นแกนหลัก หากแต่อาศัยความเข้าใจเรื่องอำนาจเป็นหลักสำคัญ อำนาจที่ว่า อำนาจ (Power) ดำรงอยู่ได้ด้วยการยินยอมเชื่อฟัง (Obedience) โดยการที่หยุดการเชื่อฟังยินยอมของตนเสียจากฝ่ายตรงข้ามต่อต้านด้วยการไม่ให้ความร่วมมือหรือดื้อแพ่งนั่นเอง การปฏิบัติการไร้ความรุนแรงมีวิธีการหลักอยู่ ๓ วิธี ด้วยกันคือ

๑) การประท้วงหรือชักจูงโดยไม่ใช้ความรุนแรง วิธีการนี้เป็นวิธีการในเชิงสัญลักษณ์ที่มีจุดมุ่งหมายชักจูงฝ่ายตรงข้ามหรือคนอื่นๆ ให้มาเห็นด้วยกับฝ่ายตน หรือบางทีก็เพื่อแสดงให้เห็นถึงความไม่เห็นชอบหรือไม่พอใจของกลุ่ม

๒) การไม่ให้ความร่วมมือ ในกรณีนี้กลุ่มปฏิบัติการไร้ความรุนแรงจะทำการเพิกถอนความร่วมมือวิธีการนี้อาจแบ่งเป็นได้ ๓ กลุ่ม คือ

(๑) วิธีการไม่ให้ความร่วมมือทางสังคม เช่นการคว่ำบาตรทางสังคม คือการปฏิเสธที่จะมีความสัมพันธ์ทางสังคมตามปกติกับบุคคลที่มุ่งจะคัดค้านอีกต่อไป การระงับกิจกรรมทางศาสนา คือบุคลากรของศาสนาหยุดกระทำพิธีทางศาสนาแก่ประชาชนในเขตใดเขตหนึ่ง บางทีก็ใช้วิธีไม่ให้ความร่วมมือกับกิจกรรมประเพณีและสถาบันสังคม

(๒) การไม่ให้ความร่วมมือทางเศรษฐกิจ เป็นการหยุดยั้งหรือปฏิเสธที่จะมีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจอย่างเฉพาะเจาะจง อาจแยกได้เป็นสองกลุ่มหลักคือ การคว่ำบาตรทางเศรษฐกิจและการนัดหยุดงาน

(๓) การไม่ให้ความร่วมมือทางการเมือง เป็นการปฏิเสธที่จะมีส่วนร่วมทางการเมืองในรูปแบบที่เคยมีต่อไปภายใต้เงื่อนไขที่ดำรงอยู่

(๔) การแทรกแซงโดยไม่ใช้ความรุนแรง วิธีการคือ เป็นการแทรกแซงเข้าไปในสถานการณ์ การแทรกแซงนี้สามารถให้ผลได้ทั้งในแง่บวกและแง่ลบอาจจะแยกสลายหรือแม้แต่ทำลายแบบแผนพฤติกรรม นโยบาย ความสัมพันธ์ วิธีการแทรกแซงโดยไม่ใช้ความรุนแรงนี้อาจเป็นการมุ่งแทรกแซงทางจิตวิทยา ทางกายภาพ ทางสังคม เศรษฐกิจ หรือการเมืองก็ได้^{๒๐}

โยฮัน กัลดุง เป็นผู้เสนอทางเลือกใหม่ของสันติวิธีซึ่งตรงกันข้ามกับสถานการณ์ที่เป็นจริงโดยเริ่มจากสมมติฐานเบื้องต้นว่า สันติภาพที่เราจะพูดคุยทำความเข้าใจกัน มิได้เป็นเพียงสันติภาพในระดับระหว่างประเทศหรือรัฐชาติเท่านั้น หากหมายรวมถึงสันติภาพภายในสังคมต่างๆ สันติภาพระหว่างและภายในตัวมนุษย์ และสันติภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เป็นสันติภาพที่ครอบคลุมทั้ง ๔ มณฑล คือ ธรรมชาติ มนุษย์ สังคม และโลก ซึ่งปัจจัยร่วมกันอันเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นสองประการคือ ความ

^{๒๐} ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, **ทฤษฎีทางเลือก : ความรุนแรงและการไม่ใช้ความรุนแรง**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกลดสตีนทอง, ๒๕๓๓), หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

หลากหลาย (ของส่วนต่างๆของความสัมพันธ์ และตัวผู้กระทำ) และการพึ่งพาอาศัยระหว่างกันและกัน ถ้าในสภาวะธรรมชาติ ความหลากหลายและการดำรงอยู่อย่างพึ่งพาอาศัยกัน นำมาซึ่งความสมดุลทางนิเวศวิทยาในตัวมนุษย์ ความหลากหลายและการดำรงอยู่อย่างพึ่งพากันย่อมสร้างสรรค์มนุษย์ที่มีวุฒิภาวะและทรงคุณภาพสามารถพัฒนาคุณลักษณะของตนให้หลากหลาย และผสมผสานคุณลักษณะเหล่านั้นอย่างสร้างสรรค์ ในระดับสังคม สภาวะนี้ย่อมนำไปสู่ความเป็นสังคมพหุนิยมที่น่าอัศจรรย์ เพราะเป็นสังคมที่ไม่มีการแบ่งแยก ส่วนต่างๆ ของสังคมมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันโดยมีวิวัฒนาการอย่างต่อเนื่อง เมื่อถึงระดับโลก ก็นำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติระหว่างระบบที่แตกต่างกัน^{๒๑}

สรุปความว่า คำว่าสันติ หมายถึง ความสงบสุข ส่วนคำว่า สันติภาพมักใช้กับความสงบที่ปราศจากสงคราม แม้กระนั้น สันติภาพก็คือสภาวะที่กลุ่มชนทุกระดับสามารถอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ปราศจากความทะเลาะเบาะแว้ง หรือวิวาทสู้รบซึ่งกันและกัน ซึ่งอาจเรียกว่าสันติภาพหรือหิงสา คือความไม่ใช้ความรุนแรง เปียดยืนกันและกันและยังหมายถึงความสามัคคี ประองตอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข โดยไม่คำนึงถึงเรื่องชาติ, ศาสนา หรือความแตกต่างกันทางเศรษฐกิจหรือสังคมใดๆ

ศาสตราจารย์ปวย อึ้งภากรณ์ กล่าวถึงความสำคัญยิ่งของสันติวิธีไว้ว่า ถ้ายึดมั่นในหลักประชาธิปไตยแล้ว ไม่มีวิธีอื่นใดเพื่อได้มาซึ่งประชาธิปไตยนอกจากสันติวิธี การใช้อาวุธขู่เข็ญประหัตประหารกันเพื่อประชาธิปไตยนั้น แม้จะสำเร็จอาจจะได้ผลก็เพียงชั่วคราวช่วยยาม จะไม่ได้ประชาธิปไตยถาวร เมื่อฝ่ายหนึ่งใช้อาวุธแล้ว อีกฝ่ายหนึ่งแพ้ ก็ย่อมคิดใช้อาวุธโต้ตอบ เมื่ออาวุธปะทะกันแล้วจะรักษาประชาธิปไตยได้อย่างไร ตัวอย่างมีทั่วไปในอาฟริกา เอเชีย อเมริกาใต้ และผู้ที่สมคบกันใช้อาวุธแสวงอำนาจนั้น ภายหลังก็มักจะแตกแยกกันเพราะชิงอำนาจกัน ใช้อาวุธต่อสู้ซึ่งกันและกันอีกไม่มีที่สิ้นสุดสันติวิธีเพื่อประชาธิปไตยนั้น เมื่อใช้กับฝ่ายที่มีอาวุธ ก็ไม่แน่ว่าจะกระทำสำเร็จและแม้จะสำเร็จก็ต้องใช้เวลานาน เช่น มหาตมะคานธี ใช้กับอังกฤษต้องระกำลำบาก ต้องมานะอดทนเด็ดเดี่ยว ต้องอาศัยความกล้าหาญมากกว่าผู้ที่ใช้อาวุธ เพราะมือเปล่าต้องเผชิญกับอาวุธสมมติว่า เราปักใจท้อเสียก่อนว่าสันติวิธี จะไม่สามารถนำประชาธิปไตยมาได้ (ความจริงไม่น่าท้อเสียก่อน) สมมติว่าไม่มีหวังสำเร็จ ก็นึกคิดว่าควรจะทำ หรือควรจะทำอะไร จะเขียนเพื่อเสรีภาพหรือสำหรับผมแม้จะไม่มีหวังสำเร็จก็อดเขียนอดพูดไม่ได้ มิฉะนั้นแล้วจะคับใจเหลือประมาณเพราะขัดหลักการในใจจะเสียตายโอภาส จะมองหน้าเพื่อฝูง พี่น้อง ลูกหลาน ลูกศิษย์ไม่ได้ชาวรัสเซียเพียงหยิบมือที่คัดค้านรัฐบาลโซเวียตที่กำลังจัดเสรีภาพนักเขียนและศิลปิน และที่ยกทัพเข้าย่ำยีเชกโกสโลวาเกียขึ้นนั้น เขาไม่ได้คาดหวังว่าจะทำสำเร็จได้ผล แต่เขาก็ทำเมื่อถูกจับขึ้นศาลเขาแถลงว่า “พวกข้าพเจ้าทราบตระหนักดีว่า จะถูกจับและฟ้องด้วยข้อหาเท็จ ด้วยการปลุกพยานเท็จ (เขาใช้สันติวิธี

^{๒๑}โยฮัน กัดตุ้ง, **พุทธสันติวิธี : ทฤษฎีเชิงโครงสร้าง**, สมชัย เ็นตมบาย ผู้แปล, (กรุงเทพมหานคร : ภาจารย์สาร, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓-๑๔.

ประท้วง แต่ถูกหว่านล้อมการจลาจล) และทราบล่วงหน้าแล้วว่าต้องโทษหนักและทรมานเพียงใด (ถูกส่งเข้าค่ายกักกันและให้ทำงานหนักคนละหลายๆ ปี) แต่พวกข้าพเจ้าก็จำเป็นที่จะต้องให้โลกทราบว่า ในโซเวียต รัสเซียยังมีราษฎรหลายคนที่ไม่ชอบให้รังแกเชกโกสโลวาเกีย”ทุกวันนี้ก็ยังมีผู้ประท้วงรัฐบาลโซเวียตอยู่ และมีหนังสือพิมพ์ใต้ดิน เช่น Diary of Current Eventsออกเผยแพร่ทางลับอยู่ทั่วไปผู้รักเสรีภาพในยุโรป อาฟริกา อเมริกาใต้ และเอเชีย ยังยืนหยัดป้องกันสิทธิเสรีภาพด้วยสันติวิธีอยู่เป็นอันมาก ไม่ว่าจะหวังสำเร็จหรือไม่

สรุปความว่า สันติวิธีเป็นวิธีเดียว เพื่อประชาธรรมถาวร คงต้องใช้เวลานาน คงต้องเสียสละ คงต้องกล้าหาญเด็ดเดี่ยวเป็นพิเศษ คงเป็นที่เย้ยหยันของผู้อื่น แต่ถ้ามั่นในหลักการจริงใจความมานะอดทน ย่อมตามมาเองจุดหมายปลายทาง คือ สิทธิเสรีภาพของประชาชนทางการเมือง ซึ่งเราเรียกว่าประชาธิปไตย คือ ธรรมเป็นอำนาจไม่ใช่อำนาจเป็นธรรม (ประชาธิปไตยเดี๋ยวนี้ใช้กันจนเพื่อความหมายไป) บ้านเมืองที่มีประชธรรมนั้นมีชื่อมีแปะ ไม่ใช่ปกครองกันตามอำเภอใจของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ประชาธรรมย่อมสำคัญที่ประชาชน ถ้าประชาชนส่วนใหญ่ไม่ต้องการประชธรรม ก็ย่อมไม่มีทางที่ใครจะหุบยื่นให้ ในบรรดาประชาชนนั้น ไม่ว่าแห่งใด ย่อมมีผู้นำ ในกรณีนี้คือ ผู้ที่ได้สำนึกแล้วในสิทธิเสรีภาพ และใครเล่าที่ได้สำนึกเช่นนี้ ถ้าไม่ใช่ผู้ที่ได้มีวาสนาได้รับการศึกษา ทั้งภายในและภายนอกประเทศ เมื่อมีวาสนาถึงเพียงนี้ก็ย่อมต้องมีหน้าที่มีความรับผิดชอบมากกว่าผู้อื่น การนำไม่ใช่เป็นสิทธิหรืออภิสิทธิ์ แต่เป็นหน้าที่^{๒๒}

๓.๒ บทบาทพระพุทธศาสนากับการสร้างสันติภาพโลก

๓.๒.๑ พระพุทธศาสนาในฐานะที่ช่วยสร้างสรรค์อารยธรรม

พระธรรมปิฎกกล่าวว่าชนชาติหนึ่ง ๆ นอกจากมีหน้าที่ต้องพัฒนาประเทศชาติของตนเองแล้ว ก็พึงมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์และส่งเสริมอารยธรรมโลกด้วย ชนชาติไทยเป็นชนชาติที่เก่าแก่มาช้านาน มีวัฒนธรรมที่เจริญก้าวหน้าอย่างสูงมาตลอดเวลายาวนาน จึงได้มีส่วนร่วมในการสร้างเสริมอารยธรรมของโลกด้วย แม้ว่าจะอยู่ในขอบเขตที่ไม่กว้างนัก ส่วนร่วมที่ว่านี้ก็คือ ศิลปวัฒนธรรมไทย ซึ่งพัฒนาขึ้นมาจนมีแบบแผนเป็นของตนเอง อย่างที่เรียกว่ามีเอกลักษณ์ของความเป็นไทยเด่นชัด ศิลปวัฒนธรรมไทยเหล่านี้มีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่

พระพุทธศาสนา นอกจากเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้ชนชาติไทยมีศิลปวัฒนธรรมที่เจริญก้าวหน้ามาในอดีตแล้ว ก็ยังคงเป็นสถาบันหลักของประเทศ และเป็นองค์ประกอบสำคัญของสังคมไทยอยู่แม้ในปัจจุบัน เพียงแต่รอเวลาและรอความสามารถของคนไทยที่จะนำศักยภาพของพระพุทธศาสนาที่มีอยู่

^{๒๒} ศาสตราจารย์ มีวย อึ้งภากรณ์, *สันติประชาธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๘), หน้า ๗๙-๘๒.

อย่างสูง เอามาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการร่วมพัฒนาภูมิธรรมภูมิปัญญาของมนุษยชาติให้อารยธรรมของโลกเจริญประดิษฐ์ขึ้น

เหตุผลสำคัญที่พระพุทธศาสนาที่ช่วยสร้างสรรค์อารยธรรมโลกก็คือ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งปัญญา ดังในกรณีประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งหลาย ตรชนกแล้วว่า แม้ประเทศชาติจะเจริญก้าวหน้าในด้านวัตถุและระบบต่าง ๆ แล้วอย่างมากมาย แต่ก็ยังเคลื่อนกล่นไปด้วยปัญหามานัปการ ทั้งที่ยังแก้ไม่ได้และที่เกิดประดังขึ้นมาใหม่ ไม่สามารถบรรลุสันติสุขที่แท้จริงได้ เขาจึงคิดว่าวัฒนธรรมและอารยธรรมของเขาเดินผิดพลาด หรือขาดปัจจัยหรือองค์ประกอบสำคัญบางอย่างไป และจึงพากันแสวงหาวิถีทางที่ถูกต้องหรือหาปัจจัยสำคัญที่ขาดนั้น

สิ่งที่ขาดไปในอารยธรรมของชนชาติที่พัฒนาแล้วเหล่านี้ก็คือ การพัฒนาจิตใจ และพัฒนาปัญญา ซึ่งถือว่าการพัฒนาทั้งสองด้านนี้ เป็นหลักการของพระพุทธศาสนา ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงอำนวยความสะดวก มีคุณค่าอย่างยิ่งต่ออารยธรรมของมนุษยชาติเพราะสามารถชี้แนวทางที่จะทำให้การพัฒนาอารยธรรมดำเนินไปอย่างถูกต้องสมบูรณ์ ส่งผลให้มวลมนุษย์ประสบสันติสุขและอิสรภาพได้ตามความมุ่งหมาย

ในทางตรงกันข้ามประเทศที่ด้อยพัฒนา กลับปล่อยให้พระพุทธศาสนาเสื่อมโทรมหรือสูญหายไปจากประเทศของตน การที่เป็นเช่นนี้เพราะเหตุว่า ประเทศเหล่านี้คอยรับเอาซึ่งความเจริญทางวัตถุ หรือมุ่งพัฒนาประเทศของตนโดยมุ่งเน้นความเจริญทางวัตถุเพื่อให้เกิดการพัฒนาประเทศเท่าเทียมกับประเทศพัฒนาทั้งหลาย จึงละเลย ไม่ใส่ใจ หรือทอดทิ้งคุณค่าทางจิตใจ และปัญญาในพระพุทธศาสนาที่ตนมีอยู่แล้ว ไม่รู้จักศึกษานำมาใช้ให้เป็นประโยชน์

ดังนั้นทั้งประเทศที่พัฒนาแล้วและประเทศด้อยพัฒนาจะต้องหันมาศึกษาพระพุทธศาสนา นำเอาคุณค่าทางจิตใจและปัญญามาใช้ในทางกาจัดระบบชีวิตให้ได้ผลดี และเพียรพยายามสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าทางวัตถุ วิทยาการ และระบบต่าง ๆ รวมทั้งนำแนวทางพัฒนาจิตใจและปัญญามาเสริมในองค์ประกอบหรือปัจจัยที่ตนเองขาดไป

กล่าวโดยสรุป ชนชาติไทยสามารถมีส่วนร่วมในการเสริมสร้างอารยธรรมของโลก ด้วยการมอบสมบัติอันล้ำค่าของตน ได้แก่ “พุทธธรรม” ให้แก่ชนทุกชาติที่กำลังต้องการ ในฐานะที่พระพุทธศาสนา นั้น เป็นส่วนเติมเต็มแห่งอารยธรรมของมวลมนุษย์

๓.๒.๒ พระพุทธศาสนาในฐานะที่ช่วยสร้างสันติภาพแก่โลก

พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานอารยธรรมที่สำคัญของโลกดังที่กล่าวมาแล้ว พระพุทธศาสนายังมุ่งประโยชน์สุข และสันติภาพให้แก่บุคคล สังคม และชาวโลกได้ หากศึกษาในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนามีทั้งการสร้างสรรคอารยธรรมและสันติภาพแก่มวลมนุษย์ นั่นคือ พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในประเทศอินเดียหรือชมพูทวีป พระพุทธศาสนาได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมอินเดีย กล่าวคือ

สังคมอินเดียเคยนับถือพระพรหมเป็นเทพเจ้าสูงสุด ผู้สร้างผู้บันดาลทุกสิ่ง มีการบูชาัญญเทพเจ้าแล้วก็มีกำหนดมนุษย์เป็นวรรณะต่าง ๆ โดยชาติกำเนิด เป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นแพศย์ เป็นศูทร แล้วก็ถือว่าพราหมณ์เป็นผู้ที่ติดต่อสื่อสารกับเทพเจ้ากับพระพรหม เป็นผู้รู้ความต้องการของพระองค์ เป็นผู้รับเอาคำสอนมารักษา มีการผูกขาดการศึกษาให้อยู่ในวรรณะสูง คนวรรณะต่ำเรียนไม่ได้ เป็นต้น

เมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเรื่องเหล่านี้อย่างมากมาย เช่น เรื่องวรรณะ ๔ พระพุทธศาสนาไม่ยอมรับ แต่ให้ถือหลักว่า “คนมิใช่ประเสริฐหรือต่ำทรามเพราะชาติกำเนิด แต่จะประเสริฐหรือต่ำทรามเพราะการกระทำ” แล้วก็มิให้มัวหวังผลจากการอ่อนนอบบูชาัญญ สอนให้เปลี่ยนการบูชาัญญหรือเลิกการบูชาัญญ ให้หันมาหวังผลจากการกระทำ นี่คือการ “ประกาศอิสรภาพของมนุษย์”

เมื่อถือว่ามนุษย์จะดีจะประเสริฐอยู่ในการกระทำ มนุษย์ต้องพัฒนาชีวิตของตน ทั้งพัฒนาพฤติกรรม (ศีล) พัฒนาจิตใจ (สมาธิ) และพัฒนาปัญญา (ปัญญา) ขึ้นไปมนุษย์จึงประเสริฐได้ ดังมาได้ด้วยการฝึกฝนพัฒนาตน ด้วยการศึกษารเรียนรู้ เพราะฉะนั้นจึงต้องเสริมปัญญา มนุษย์ทุกคนจะต้องได้รับการศึกษา เพราะฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงทำให้เกิดการศึกษาแบบที่เรียกว่า “การศึกษามวลชน”

ในประเทศอินเดียเราสามารถพูดได้ว่า การศึกษาหลายเป็นการศึกษามวลชนได้เพราะการเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนา ก็แสดงว่าพระพุทธศาสนามีความสำคัญต่ออารยธรรมของโลก เพราะว่าเมื่ออินเดียเจริญขึ้นแล้ว อินเดียก็เป็นศูนย์กลางแห่งหนึ่งของอารยธรรมของโลก

ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ได้นำหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาใช้ มีการริเริ่มใหม่ คือการถือหลักการอยู่ร่วมกันอย่างสันติโดยความสามัคคีระหว่างศาสนาต่าง ๆ นั่นคือพระเจ้าอโศกมหาราชได้ให้เสรีภาพในการนับถือศาสนา ทั้ง ๆ ที่พระองค์เป็นราชาในแบบสมัยโบราณที่มีอำนาจเต็มที่ แต่เมื่อนับถือพระพุทธศาสนา ก็ถือหลักเมตตา อุปลัมภบำรุงทุกศาสนา และให้ศาสนิกชนในศาสนาต่าง ๆ อยู่ร่วมกันด้วยความสามัคคีรักใคร่กลมเกลียวกัน ยอมรับหลักธรรมของกันและกัน ไม่ทะเลาะ ไม่ใช้กำลัง ไม่ใช่ความรุนแรง

ในประเทศตะวันตกได้พยายามต่อสู้เพื่อสร้างหลักการแห่งเสรีภาพทางศาสนาขึ้นมาด้วยความยากลำบาก เพราะประเทศตะวันตกนั้นเป็นดินแดนของการรบราฆ่าฟันทางศาสนา มีการข่มเหงเบียดเบียนเพราะนับถือศาสนาต่างกัน (Persecution) และมีสงครามศาสนา (Religious Wars) มากมาย และพวกเขาได้พยายามดิ้นรนที่จะให้เกิดขันติธรรม (Tolerance) ซึ่งต่างจากพระเจ้าอโศกมหาราชที่ใช้หลักการทางพระพุทธศาสนาก่อให้เกิดสันติภาพขึ้นมาในประเทศในสมัยนั้นได้

๓.๒.๓ พัฒนาการให้สมบูรณ์แล้วมุ่งสู่ประโยชน์สุขต่อสังคมและโลก

พระสงฆ์เป็นชุมชนของผู้ที่ได้อุทิศตัวมุ่งมาสู่การฝึกฝนพัฒนาตน หรือเรียนรู้ตามหลักของไตรสิกขา แต่ในขณะเดียวกันนั้น พระสงฆ์ก็เป็นชุมชนของผู้ที่อุทิศตัวเพื่อประโยชน์สุขของสังคมส่วนรวมอย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์

ทั้งนี้เพราะว่า ผู้ที่ฝึกฝนพัฒนาตนดีแล้ว สมบูรณ์แล้ว ก็จะไม่มียะไรต้องทำเพื่อตนเองต่อไปอีก คือเป็นผู้บรรลุประโยชน์ตนแล้ว ทั้งนี้เพราะว่า ประโยชน์ที่แท้จริงของมนุษย์ก็คือการมีชีวิตประกอบด้วยพฤติกรรม (ศีล) จิตใจ (สมาธิ) และปัญญา (ปัญญา) ที่ได้พัฒนาสมบูรณ์แล้ว เมื่อบรรลุประโยชน์ตนแล้ว ชีวิตที่เหลืออยู่ก็อุทิศให้แก่โลกได้เต็มที่ ดังคติของพุทธศาสนา ซึ่งจะเห็นได้ในการส่งพระสาวกออกไปเพื่อการศึกษาแก่ประชาชน ที่ตรัสว่า

“จรถ ภิกขเว จาริกิ พุชนหิตาย พุชนสุขาย โลกานุกมปาย” แปลว่า “เธอทั้งหลายจงจาริกไป เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุข แก่ชนจำนวนมาก เพื่อเห็นแก่ประโยชน์สุขของชาวโลกในการประชุมสุดยอดผู้นำชาวพุทธเพื่อการเผยแผ่พุทธศาสนาแห่งโลกครั้งที่ ๒ ในระหว่างวันที่ ๙-๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๔๓ ณ พุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม ได้กล่าวสรุปถึงการประชุมกลุ่มที่เกี่ยวกับสันติภาพของโลก โดยมีเป้าหมายดังนี้

๑) ด้านเอกภาพของชาวพุทธ หลังสงครามเย็น ขณะนี้ พวกเรากำลังเผชิญหน้ากัน ระหว่างสงครามการแบ่งเชื้อชาติ และศาสนาซึ่งอาจกล่าวได้ว่า รุนแรงกว่าที่คิด และภาวะวิกฤติด้านสิ่งแวดล้อมและความขาดแคลนแหล่งธรรมชาติ ก็ปรากฏชัดยิ่งขึ้น ปัญหาทั้งหมดนี้มีสาเหตุมาจากต้นเหตุและโลหะเทคโนโลยีเป็นสาเหตุของความละโมภและความเกลียดชังกัน อันนำไปสู่การทำลายล้างซึ่งกันและกัน

การกำหนดท่าทีชัดเจนต่อธรรมชาติของมนุษย์และความเข้าใจจุดมุ่งหมายของชีวิต สามารถกำหนดทิศทางของการพัฒนามนุษย์ได้ มนุษย์ทุกคนมีสิทธิเสมอกัน เพื่อได้มาซึ่งความเสมอภาคกัน เราต้องมีเอกภาพ มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติที่มีเหตุและผล บัดนี้ ถึงเวลาที่เรต้องขจัดความละโมภโลภมากแล้วหันมาอยู่ร่วมกันอย่างมีเอกภาพ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้มนุษย์แต่ละคนที่เป็นสมาชิกของสังคมพึงระลึกถึงกัน มีน้ำใจประสานกลมกลืนพร้อมที่จะร่วมมือกัน เริ่มตั้งแต่ทางกายเราก็มีเมตตาต่อกัน ปฏิบัติต่อกันด้วยเมตตาช่วยเหลือเอื้อหนุนต่อกัน ทางวาจาเราก็พูดด้วยน้ำใจรักกัน ในจิตใจเราก็คิดปรารถนาดีต่อกัน ในการอยู่ร่วมกันมีของอะไร หรือได้รับสิ่งใดมาก็มาแบ่งปันกัน ในการรักษาสถานภาพของสังคมเราก็รักษาระเบียบวินัย มีศีลเสมอกัน ไม่เบียดเบียนก่อความเดือดร้อนแก่กัน และปฏิบัติตามกฎกติกาของส่วนรวม เราก็มีความเชื่อมั่นยึดถือและเข้าใจหลักการสำคัญของประชาธิปไตยร่วมกัน ตลอดจนเข้าใจร่วมกันในความจริงที่เป็นธรรมชาติของโลกและชีวิตที่จะรองรับความเป็นมนุษย์ของเราไว้ด้วยกัน เพียงเท่านั้นก็อยู่เป็นสุขและพัฒนาได้ดีแน่ บนฐานแห่งความสัมพันธ์ที่ดีงามมั่นคง โดยที่แต่ละคนก็มีความระลึกถึงกันมีน้ำใจประสานร่วมมือต่อกัน สังคมก็ยึดเหนี่ยวเกาะกุมกันอยู่ให้เกิดภาวะที่เรียกว่าเอกภาพ หลักการดังกล่าวนี้ก็คือ หลักสารณียธรรม ๖ ประการ

๒) ด้านพระพุทธศาสนาและสันติภาพของโลก มนุษย์ในโลกปัจจุบัน อาจมีใจในความอิสระของตนเอง แต่พระพุทธเจ้าตรัสว่า เพื่อให้มนุษย์หลุดพ้นจากความทุกข์ จำเป็นต้องให้เขาเรียนรู้ความจริงที่ว่า ถึงแม้เราจะมีอิสระทางกาย แต่ทางใจกลับยังเป็นทาสอยู่ วิธีการที่ทำให้มนุษย์เป็นอิสระทางใจได้ก็คือ การไขปริศนาสิ่งที่มีอิทธิพลต่อความมั่นคงปลอดภัย

กล่าวโดยสรุป สันติภาพที่แท้จริงปรากฏอยู่ภายนอก และภายในใจ การชนะใจคือการทำให้เกิดความเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา และอริยสัจ ๔ เป็นวิถีทางที่ดีที่สุดที่จะช่วยให้โลกพบสันติภาพ การปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์ย่อมสามารถบรรลุสิ่งที่พึงประสงค์ได้อย่างแท้จริง

๓.๓ พระพุทธศาสนากับการสันติภาพ

มนุษย์ไม่อาจอยู่โดดเดี่ยวตามลำพัง จำเป็นต้องรวมกันอยู่เป็นสังคม เป็นกลุ่มก้อน ดังนั้น จำเป็นต้องจัดระบบในการอยู่ร่วมกัน โดยจะต้องมีฝ่ายปกครอง และอยู่ภายใต้การปกครอง ซึ่งไม่ว่าการปกครองจะเป็นลักษณะใดก็ตามถือว่าเป็น “การเมือง” การเมืองจึงเป็นเรื่องของการปกครอง ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครองจะผูกมัดสมาชิกทั้งหมดในสังคม หลักการปกครองของพระพุทธศาสนา มีประเด็นสำคัญที่นำศึกษาและควรนำมาประพจน์ปฏิบัติเป็นอย่างยิ่ง กล่าวคือ พระพุทธศาสนาได้อุบัติขึ้นมาในช่วงที่มนุษย์ถูกกดขี่อิสรภาพ มีการถือนักรบ การจำกัดสิทธิ และหน้าที่ของมนุษย์ ยังผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำต่ำสูง ไม่เท่าเทียมกันในสังคม โดยเฉพาะสังคมชนชั้นของอินเดียในสมัยนั้น ได้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของชนชาติอริยกะ ซึ่งเป็นผู้ผูกขาดอำนาจแต่เพียงเผ่าเดียว จนกระทั่งพระพุทธองค์ได้อุบัติขึ้นในโลก ทรงปฏิเสธการถือนักรบทั้ง ๔ คือ พรหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ศูทร ด้วยการยึดถือหลัก “อาวุโส” เป็นประการสำคัญ

ประเด็นที่ยกมาจะเห็นได้ว่า การเมืองและสันติภาพเป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ให้ความสำคัญที่จะปลดปล่อยมนุษย์ให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ทรงต่อสู้กับแนวทางการปกครองที่ถือนักรบ การเอาเปรียบซึ่งกันและกัน มาสู่ความเสมอภาคกันและมีเสรีภาพในการดำรงชีวิตพระพุทธศาสนาจึงมีแนวทางและหลักการที่จะนำพาชาติบ้านเมืองให้บรรลุเป้าหมายที่สงบสุขมีสันติอย่างแท้จริง โดยให้ฝ่ายปกครองและสมาชิกของสังคมนั้น ๆ หรือประเทศชาตินั้น ๆ ได้ประพจน์ปฏิบัติธรรมตามแนวทางที่จะช่วยพยุງความอยู่รอดปลอดภัยให้เกิดแก่ชาติบ้านเมืองเป็นอันดับแรก จะเป็นสภาพเอื้อให้สมาชิกทุกคนในประเทศนั้นมีวิถีชีวิตที่ดีขึ้น และมีจิตใจมุ่งไปสู่ความบริสุทธิ์หลุดพ้นได้ด้วยการเมืองในโลกเป็นเรื่องของการแบ่งสรรผลประโยชน์และอำนาจ จึงจำเป็นต้องสะสมผู้คน พวกรบ กองทัพ เงินทอง ข้าวของ แม้กระทั่งอาวุธยุทโธปกรณ์ต่าง ๆ เพราะหากตกลงกันด้วยดีไม่ได้ ก็ต้องข่มขู่ด้วยวิธีการที่รุนแรงไปตามลำดับ จนกระทั่งการสู้รบขนาดเล็กไปจนถึงสงครามขนาดใหญ่ลามไปทั่วโลก การเมืองทางโลกจึงเป็นการแสดงพลังอำนาจทุก ๆ วิถีทางเพื่อจะได้เหนือคู่ต่อสู้อันจะทำให้สามารถแย่งชิงผลประโยชน์ในสัดส่วนที่มากกว่าคนอื่นเพราะเหตุแห่งการมีกำลังอำนาจมากกว่าคนอื่น

พระพุทธศาสนากลับมีแนวคิดตรงข้ามกับการแสวงหาอำนาจที่มากกว่าผู้อื่น แต่มุ่งเน้นในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

ดังท่านองค์ดาไล ลามะ ผู้นำพุทธศาสนาของทิเบต ได้กล่าวว่า มวลมนุษยชาติที่ถือกำเนิดเกิดมาบนโลกใบนี้ย่อมถือว่าเป็นสมาชิกของครอบครัวเดียวกัน คือครอบครัวโลกมนุษย์ และเช่นเดียวกับสมาชิกทั้งหลายของครอบครัวทั่วไปครอบครัวหนึ่ง เราจึงมีบุคลิกภาพที่ไม่เหมือนกัน พร้อมกับความแตกต่างทางด้านบุคลิกภาพนั้น เราจึงมีความแตกต่างกันทางด้านสติปัญญา ความสนใจ และวัฒนธรรม ประเพณีตามมา แต่ถึงเราจะมีความแตกต่างกันอย่างไร เราก็ยังเป็นมนุษย์ผู้หนึ่งเช่นเดียวกับเพื่อนมนุษย์คนอื่น ๆ กล่าวคือ เราต้องการความสุขและเกลียดความทุกข์ความเจ็บปวด และที่สำคัญคือเราต่างมีสิทธิเสรีภาพในการที่จะแสวงหาความสุขและหลีกเลี่ยงความทุกข์เท่ากัน

วัตถุประสงค์ของพระพุทธศาสนาเพื่อรับใช้และเอื้อประโยชน์แก่มนุษยชาติ ตามทัศนะของชาวพุทธ การพยายามทำให้คนอื่นกลับใจหันมานับถือศาสนาพุทธไม่ใช่เป็นภารกิจอันสำคัญอะไร และไม่สามารถเทียบเท่าได้กับการบำเพ็ญประโยชน์ให้กับมนุษยชาติ พระพุทธองค์ทรงอุทิศพระองค์เป็นแบบอย่างให้พุทธศาสนิกชนได้เห็นถึงความเป็นผู้มีความพอพระทัย และความอดทน ในการบำเพ็ญประโยชน์ให้กับชาวโลกอย่างเสียสละ พระพุทธองค์ให้ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์เป็นสำคัญ ถ้าเรามีความสามารถช่วยเหลือได้ แต่ถ้าไม่สามารถช่วยได้ เราก็อย่าเบียดเบียนเขา

หัวใจของพระพุทธศาสนาคือสันติภาพภายในตัวของมนุษย์ ถ้าเรามีสันติหรือความสงบในหัวใจ เราก็สามารถต่อสู้กับปัญหาภายนอกได้ ด้วยความสุ่มรอบคอบและด้วยปัญญา เราจะเป็นคนที่ยั้งสู้ปัญหา พระพุทธศาสนาสอนให้เรารักกัน มีความเมตตากรุณาต่อกัน มีความอดทน ไม่เบียดเบียนกัน และคำสอนที่สำคัญที่ทำให้เรามีสันติภาพภายในคือหลักของอิทัปปยจตาที่สอนว่า “สรรพสิ่งอิงอาศัยกัน และกันตามเหตุปัจจัยปรุงแต่งจะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาเน้นสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขแต่การจะอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขนั้นสมาชิกของสังคมจะต้องร่วมกันให้เกิดการปกครองที่ดี ดังคำกล่าวของพระธรรมปิฎก ที่ว่า สมาชิกของรัฐผู้มีส่วนร่วมให้เกิดการปกครองที่ดี โดยเฉพาะคนในสังคมประชาธิปไตยพึงรู้หลักปฏิบัติดังนี้

๑) รู้หลักอธิปไตย คือ รู้หลักความเป็นใหญ่ที่เรียกว่า อธิปไตย ๓ ประการ ดังนี้

(๑) อัตตอธิปไตย ถือตนเป็นใหญ่ คือ ถือเอาตนเอง ฐานะ ศักดิ์ศรี เกียรติภูมิ ของตนเป็นใหญ่ ฝ่ายที่เป็นกุศลในด้านนี้คือ การเว้นจากการทำความชั่ว มุ่งทำความดีด้วยการเคารพตนเอง

(๒) โลกาธิปไตย ถือโลกเป็นใหญ่ คือ ถือความนิยมของชาวโลกเป็นใหญ่ หวั่นไหวไปตามเสียงนิรนา สรรเสริญ เป็นต้น ฝ่ายที่เป็นกุศลได้แก่ เว้นจากการทำชั่ว มุ่งทำความดีด้วยการเคารพเสียงของชนหมู่มาก

(๓) เป็นใหญ่ กระทำด้วยการคำนึงถึงสิ่งที่ได้ศึกษา ได้ตรวจสอบข้อเท็จจริง และยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น การรู้จักพิจารณาอย่างถ่องแท้ ตามกำลังสติปัญญา และมุ่งคิดพิจารณา

ด้วยความบริสุทธิ์ใจ เป็นไปโดยชอบธรรม และเพื่อความดีงาม ตามหลักโดยทั่วไปได้แก่ การรู้จักเคารพ หลักการ กฎ ระเบียบ กติกา และข้อบังคับทางสังคมหรือองค์กรนั้น ๆ ดังนั้นหากเราต้องการถือเอา ความถูกต้องเป็นใหญ่ จะต้องยึดหลักของธรรมาธิปไตย โดยมีได้ถือตนหรือถือโลกเป็นใหญ่

๒) มีส่วนในการปกครอง โดยปฏิบัติตามหลักการร่วมรับผิดชอบที่จะช่วยป้องกันความเสียหาย นำไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองโดยส่วนเดียว ที่เรียกว่า อปรีหานิยธรรม ๗ (condition of welfare) อปรีหานิยธรรมนี้เป็นหลักธรรมสำหรับใช้ในการปกครอง เพื่อป้องกันมิให้การบริหารหมู่คณะเสื่อมถอย แต่กลับเสริมให้เจริญเพียงส่วนเดียว สามารถนำไปใช้ได้ทั้งหมู่ชนและผู้บริหารบ้านเมือง ดังนี้คือ

(๑) หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ เป็นการประชุมพบปะปรึกษาหารือกิจการงานต่าง ๆ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน และหาแนวทางแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ร่วมกันโดยสม่ำเสมอ

(๒) พร้อมเพรียงกันประชุม เลิกประชุม และทำกิจกรรมร่วมกันเป็นการประชุมและการทำกิจกรรมทั้งหลายที่พึงกระทำร่วมกัน หรือพร้อมเพรียงกันลุกขึ้นป้องกันบ้านเมือง

(๓) ไม่บัญญัติ หรือลบล้างข้อบัญญัติต่าง ๆ เป็นการไม่เพิกถอน ไม่เพิ่มเติม ไม่ละเมิด หรือวางข้อกำหนดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ อันมิได้ตกลงบัญญัติไว้ และไม่เหยียบย่ำล้มล้างสิ่งที่ตกลงวางบัญญัติไว้แล้ว ถือปฏิบัติมั่นอยู่ในบทบัญญัติใหญ่ที่วางไว้เป็นธรรมนุญ

(๔) ให้ความเคารพและรับฟังความคิดเห็นของผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่เป็นผู้มีประสบการณ์ ยาวนาน ดังนั้นเราต้องให้เกียรติ ให้ความเคารพนับถือ และรับฟังความคิดเห็นของท่านในฐานะที่เป็นผู้รู้ และมีประสบการณ์มามาก

(๕) ไม่ข่มเหงสตรี เป็นการให้เกียรติและคุ้มครองสตรี มิให้มีการกดขี่ข่มเหงรังแก

(๖) เคารพบูชาสักการะเจดีย์ คือการให้ความเคารพศาสนสถาน ปูชนียสถาน อนุสาวรีย์ประจำชาติ อันเป็นเครื่องเตือนความจำ ปลุกเร้าให้เราทำความดี และเป็นที่รวมใจของหมู่ชน ไม่ละเลยพิธีเคารพบูชาอันพึงทำต่ออนุสรณ์สถานที่สำคัญเหล่านั้นตามประเพณีที่ดีงาม

(๗) ให้การอารักขาพระภิกษุสงฆ์หรือผู้ทรงศีล เป็นการจัดการให้ความอารักขา บำรุง คุ้มครอง อันชอบธรรม แก่บรรพชิต ผู้ทรงศีลทรงธรรมบริสุทธิ์ ซึ่งเป็นหลักใจและเป็นตัวอย่างทาง ศีลธรรมของประชาชน เต็มใจต้อนรับและหวังให้ท่านอยู่โดยผาสุก

นอกจากนี้ยังมีหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่มุ่งเน้นสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ยกตัวอย่างเช่น

หลักสาราณียธรรม

หลักสาราณียธรรม หมายถึง ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึง หมายถึง มีความปรารถนาดีต่อกัน เอื้อเฟื้อเกื้อกูลกัน ดังนี้

๑) เมตตาทายกรรม ได้แก่ การเข้าไปตั้งทายกรรมประกอบด้วย เมตตา นั่นคือ การอยู่ด้วยกัน ด้วยการกระทำดีต่อกัน ไม่เบียดเบียนทำร้ายกัน ไม่ก่อสงคราม แต่มุ่งเน้นการสร้างความร่วมมือกัน เพื่อความสุขของมวลมนุษย เป็นต้น

๒) เมตตาวจีกรรม ได้แก่ การเข้าไปตั้งวจีกรรมประกอบด้วยเมตตา คือใช้หลักการทูต โดยการเจรจาให้เข้าใจกัน ไม่กล่าวร้ายเสียดสีกัน เป็นต้น

๓) เมตตามโนธรรม ได้แก่ การเข้าไปตั้งมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา คือการไม่คิดทำร้ายซึ่งกันและกัน มีความซื่อสัตย์เคารพในความคิดเห็นซึ่งกันและกัน มีจิตเมตตาต่อกัน เป็นต้น

๔) แบ่งปันผลประโยชน์ที่ได้มาด้วยความชอบธรรมแก่เพื่อนมนุษย์ ได้แก่ การแบ่งปันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทั้งในด้านอาหาร เครื่องอุปโภคบริโภคเครื่องมือการเกษตร ตลอดจนวิทยาการความรู้ต่างๆให้แก่เพื่อนมนุษย์รวมถึงการรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน ไม่ทำลายระบบนิเวศน์สิ่งแวดล้อมที่ก่อให้เกิดผลกระทบมวลมนุษย เป็นต้น

๕) รักษาความประพฤติ(ศีล) เสมอกัน ได้แก่ การดำเนินนโยบายต่าง ๆ ต้องเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับมติสากลหรือหลักการขององค์การสหประชาชาติหรือองค์การระหว่างประเทศไม่ฝ่าฝืนมติหรือหลักการนั้นอันจะก่อให้เกิดความหวาดระแวง ไม่ไว้นื้อนื้อเชื่อใจกัน\

๖) มีความเห็นร่วมกัน ไม่วิวาทเพราะมีความเห็นผิดกัน ได้แก่ การอยู่ร่วมกันจะต้องยอมรับในกฎกติกาทางสังคมที่กำหนดไว้ ไม่กระทำความเหมือนว่าเป็นการฝ่าฝืนมติของสังคมโลก ไม่เอารัดเอาเปรียบกันหรือข่มเหงกีดกันผู้อื่น มีแต่จะสร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและสังคมที่ตนอาศัยอยู่ด้วย

หลักสังคหัตถ์ ๔

สังคหัตถ์ ๔ แปลว่า เครื่องยึดเหนี่ยว มีความหมายว่า คุณธรรมเหล่านี้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของผู้อื่นไว้ได้ คือ เป็นเครื่องก่อให้เกิดความสามัคคีกลมเกลียวสนิทสนมยิ่ง ๆ ขึ้นและผูกพันให้มั่นคงตลอดไป ซึ่งมีดังต่อไปนี้

๑) ทาน แปลว่า การให้ หมายถึง การแบ่งให้ เสน่หื้อให้ ปันให้ เพื่อแสดงอัธยาศัยไมตรี ผูกสามัคคีกันไว้ เช่น เมื่อเพื่อนมนุษย์ถูกภัยพิบัติ เราก็คควรส่งอาหาร สิ่งของ ยารักษาโรคไปให้ตามกำลังความสามารถของเราหรือเพื่อนมนุษย์เป็นปกติสุขเราก็คแบ่งปันให้ความรู้วิชาการ เงินทุนเครื่องมือทำการเกษตร เป็นต้น

๒) ปิยวาจา แปลว่า เจรจาอ่อนหวาน หมายถึง พูดคำที่สุภาพ อ่อนโยนและเป็นคำที่มีประโยชน์ที่ผู้ฟังได้ฟังแล้วชื่นใจ สบายใจเห็นประโยชน์ในคำพูดนั้น

๓) อตถจริยา แปลว่า ประพฤติประโยชน์ หมายความว่า การบำเพ็ญตนให้เป็นคนมีประโยชน์ต่อผู้อื่น ได้แก่ การไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่เพื่อนมนุษย์ และไม่นิ่งดูเฉยเมื่อผู้อื่นขอความช่วยเหลือ การสนับสนุนในสิ่งที่เห็นว่าถูกต้องดีงาม เป็นประโยชน์ต่อประชาคมโลกโดยรวมและการชักนำโน้มนำ

ประเทศที่มีนโยบายที่ผิดพลาดที่มุ่งแสวงหาอำนาจผลประโยชน์หรือเป็นภัยต่อความสงบสุขของโลก ให้หันมามีนโยบายหรือทิศทางที่ถูกต้องชอบธรรม เพื่อความสงบสุขของมนุษยชาติได้

๔) สมานัตตา แปลว่า ความเป็นคนมีตนสม่ำเสมอ หมายความว่า ไม่ถือตัว คือไม่หยิ่งจองหอง ในเมื่อได้ดีมีฐานะ ซึ่งได้แก่ การให้ความนับถือเพื่อนมนุษย์ ผู้มีฐานะศักดิ์ศรีเท่าเทียมกับตน ไม่ดูหมิ่นเหยียดหยามบุคคลที่ด้อยกว่าตน เป็นต้น

หลักพรหมวิหาร ๔

พรหมวิหาร

พรหมวิหาร หมายถึง หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ หรือธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักในใจ และควบคุมความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจด และปฏิบัติตนต่อมวลมนุษยชาติ และสรรพสัตว์ทั้งหลายโดยชอบธรรม มี ๔ ประการคือ

๑) เมตตา คือ ความรักใคร่ปรารถนาดีอย่างให้เพื่อนมนุษย์มีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษยชาติและสรรพสัตว์ทั้งหลายโดยทั่วหน้า

๒) กรุณา คือ ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันที่จะปลดปล่อยบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของเพื่อนมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลาย

๓) มุทิตา คือความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตใจผ่องใสบันเทิง ประกอบด้วยอาการแช่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอ ต่อมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงอยู่ปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป

๔) อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลาง มีจิตใจเที่ยงตรง ไม่เอนเอียง ไม่เกิดอคติต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย

ในขณะที่เดียวกันพระมหากษัตริย์ ผู้ปกครองบ้านเมือง จะต้องมีความสมบูรณ์ และข้อปฏิบัติ เพื่อให้บุคคลในรัฐอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขได้ ผู้ปกครองรัฐจะต้องมีหลักปฏิบัติ โดยประกอบด้วยธรรมต่อไปนี้

หลักทศพิธราชธรรม

ทศพิธราชธรรม คือ มีคุณธรรมของผู้ปกครอง หรือ ราชธรรม (ธรรมของพระราชา ๑๐ ประการ ดังนี้

๑) ทาน หมายถึง การให้ และแบ่งปันให้มวลประชา คือ บำเพ็ญตนเป็นผู้ให้ โดยมุ่งปกครองหรือทำงานเพื่อให้กับมวลประชา เอาใจใส่ จัดสรรสวัสดิการ การให้การสงเคราะห์ อนุเคราะห์ ให้ประชากรราษฎรได้รับประโยชน์สุข ความสะดวกปลอดภัย ตลอดจนให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เดือดร้อนประสบทุกข์ และให้ความสนับสนุนแก่คนทำความดี

๒) ศีล หมายถึง รักษาความสุจริต คือ ประพฤติดีงาม สำรวมกายและวาจา ประกอบการอย่างสุจริต ประพฤติตนให้เป็นแบบอย่าง และเป็นที่เคารพนับถือของประชากรราษฎร

๓) ปริจาคะ หมายถึง บำเพ็ญกิจด้วยเสียสละ คือ สามารถเสียสละความสุขสำราญ เป็นต้น ตลอดจนเสียสละชีวิตของตนได้ เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนและความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

๔) อาชวะ หมายถึง ปฏิบัติภาระโดยซื่อตรง คือ ซื่อตรง ไร้มารยา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

๕) มัทวะ หมายถึง ทรงความอ่อนโยนเข้าถึงคน คือ มีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่งหยาบคายกระด้าง ถือองศ์ มีความงามสง่าเกิดแต่ท่วงทีกิริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ควรได้รับความรักภักดี

๖) ตปะ หมายถึง พ้นจากการมัวเมาโดยเผากิเลส คือ ตัดกิเลสตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำจิตใจ ระงับยับยั้งข่มใจได้ ไม่หลงไหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและมันแต่จะบำเพ็ญเพียรทำกิจในหน้าที่ให้บริบูรณ์

๗) อักโกธะ หมายถึง ไม่โกรธ คือ ไม่เกรี้ยวกราด ไม่วินิจฉัยความ และกระทำการด้วยอำนาจ ความโกรธ มีเมตตาประจําใจไว้ระงับความเคืองชุ่น วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันสุขุมราบเรียบ ตามธรรม

๘) อวิหิงสา หมายถึง ไม่เบียดเบียน คือ ไม่หลงอำนาจ ไม่บีบบังคับกดขี่ มีความกรุณา ไม่หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชากรราษฎรผู้ใดด้วยอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

๙) ขันติ หมายถึง ความอดทน คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ อดทนต่อความเหนื่อยยาก อดทนต่อการบำเพ็ญกรณียกิจโดยชอบธรรม

๑๐) อวิโรธนะ หมายถึง ความไม่คลาดธรรมดา คือ การประพฤติอยู่ในธรรมอันถือประโยชน์สุข ความดีงามของรัฐและราษฎรเป็นที่ตั้ง สิ่งใดที่ประชากรราษฎรปรารถนาโดยชอบธรรมก็ไม่ขัดขืน การใดที่จะเป็นไปโดยชอบธรรม เพื่อประโยชน์สุขของประชากรราษฎร ก็ไม่ขัดขวาง วางองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรม คงที่ ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหว เพราะถ้อยคำดีร้าย ลากสักการะหรืออารมณ์ที่ปรารถนาและไม่ปรารถนาใด ๆ มีความเที่ยงธรรม และมีนิติธรรม คือ มีระเบียบแบบแผน มีหลักในการปกครอง ตลอดจนประพฤติตนอยู่ในขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม

ทศพิธราชธรรม หรือราชธรรม ๑๐ ประการนี้ ทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นหัวใจในการปกครอง องค์พระมหากษัตริย์ หรือผู้ปกครองบ้านเมือง ได้ทรงเคารพและยึดเป็นแนวทางในการบริหารประเทศตลอดมา บุคคลใดก็ตาม หากประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรม ๑๐ ประการนี้ ย่อมได้รับการยกย่องเทิดทูนว่าเป็นผู้ปกครองโดยธรรม และจะเป็นที่เคารพสักการะของประชาชนและประชาชนจะถวายความจงรักภักดีเป็นอย่างยิ่งและส่งผลให้สังคมนั้นสงบสุขในที่สุด

หลักจักรวรรดิวัตร

จักรวรรดิวัตร หมายถึง วัตรปฏิบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ พระจริยวัตรที่พระเจ้าจักรพรรดิพึงทรงบำเพ็ญสม่ำเสมอ ธรรมเนียมการทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจของพระเจ้าจักรพรรดิ หรือหน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่

๑) ธรรมาธิปไตย หมายถึง การยึดหลักธรรมเป็นใหญ่ในการปกครอง พระราชาจะต้องจัดการบำรุงรักษาป้องกัน และคุ้มครองอันชอบธรรมและเป็นธรรม ต่อบุคคลภายใต้การปกครองดังนี้

(๑) บำรุงพระญาติวงศ์ ด้วยการบำรุงเลี้ยงดู อบรมสั่งสอน เป็นต้น ให้อยู่โดยเรียบร้อย สงบสุขและมีความเคารพนับถือกัน

(๒) บำรุงกองทัพ

(๓) บำรุงเจ้าเมือง หรือสงเคราะห์ชนชั้นปกครองและนักบริหารชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลาย ข้าราชการฝ่ายปกครอง

(๔) บำรุงข้าราชการบริพาร และข้าราชการฝ่ายพลเรือน

(๕) บำรุงนักวิชาการ แพทย์ พ่อค้า และเกษตรกร ด้วยการช่วยจัดหาทุนและอุปกรณ์ เป็นต้น

(๖) บำรุงราษฎรทั้งปวงทุกท้องถิ่น ไม่ทอดทิ้ง

(๗) บำรุงแก่พระภิกษุสงฆ์ นักบวชผู้ทรงศีลทรงคุณธรรม

(๘) บำรุงสัตว์อันควรสงวนทั้งหลาย

๒) มา อธรรมการ หมายถึง ห้ามมิให้มีความไม่ชอบธรรมเกิดขึ้นในพระราชอาณาจักร คือ จัดการป้องกัน แก่ไข มิให้มีการกระทำความผิดความชั่วร้าย ความเดือดร้อนเกิดขึ้นในบ้านเมือง

๓) ธนานุประทาน หมายถึง แบ่งปันทรัพย์สินเฉลี่ยให้แก่คนยากจน มิให้ขัดสนยากไร้ในแผ่นดิน

๔) สมณพราหมณปริปัจฉา หมายถึง มีการปรึกษา สอบถามปัญหา กับสมณพราหมณ์ ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ผู้ไม่ประมาทมัวเมา เพื่อให้ทราบถึงการปฏิบัติตามหลักธรรมที่ถูกต้องดีงาม แล้วประพฤติปฏิบัติให้เป็นไปโดยถูกต้อง รวมทั้งบำรุงสงเคราะห์นักปราชญ์นักวิชาการผู้ทรงคุณธรรมเข้าด้วย

ราชสังคหวัตถุ ๔

ราชสังคหวัตถุ หมายถึง หลักการสงเคราะห์ประชาชนของพระราชา หรือนักปกครองบ้านเมือง ประกอบด้วย

๑) สัสสมณะ หมายถึง ความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร

๒) บุริสมณะ หมายถึง ความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ รู้จักส่งเสริมคนดีมีความสามารถ

๓) สัมมาปาสะ หมายถึง ความรู้จักผูกประสานรวมใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ

๔) วาขเปยยะ หรือ วาจาเปยยะ หมายถึง ความมีวาจาอันดูดีมีน้ำใจ คือ รู้จักพูด รู้จักปราศรัย ไพเราะ สุภาพนุ่มนวล ประกอบด้วยเหตุผล มีประโยชน์ เป็นคำพูดที่ก่อให้เกิดความสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจอันดี และความนิยมเชื่อถือ

นอกจากนั้น ยังมีชาวพุทธตัวอย่างที่เป็นนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาที่มีผลงานเกี่ยวกับการเมืองและสันติภาพ ตลอดจนด้านอื่น ๆ เป็นจำนวน ได้แก่ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ และ พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ในส่วนที่เป็นฆราวาสได้แก่ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงใช้ธรรมะนำการเมืองไทยสมัยนั้นให้พ้นจากการล่าอาณานิคมของประเทศในแถบตะวันตกได้อย่างสง่างาม จึงทรงรักษาไว้ทั้งชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ส่วน ดร.เอ็มเบคการ์ ก็ใช้ธรรมะนำการเมืองของอินเดียสมัยต่อสู้เอกราชจากอังกฤษ เป็นผู้นำของรัฐสภาพู่อำนาจรัฐธรรมนูญของอินเดีย เป็นที่ศรัทธาของชาวอินเดียทั่วไปจนกลับใจหันมานับถือพระพุทธศาสนาตามอย่างท่านรวมเป็นจำนวนหลายล้านคน

ส่วนอีกท่านหนึ่ง ที่แสดงให้เห็นถึงประสิทธิภาพของคำสอนของพระพุทธเจ้าในการต่อสู้ทางการเมืองตามแนวพระพุทธศาสนาคือ มหาตมะ คานธี ท่านได้นำเอาหลักธรรมของพระพุทธเจ้ามาประยุกต์เป็นอหิงสาธรรม ในฐานะที่เป็นอาวุธที่มีประสิทธิภาพ ในความพยายามต่อสู้ทางการเมือง ท่านได้แสดงแก่ชาวโลกถึงอหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) และความอดทนสามารถใช้ต่อสู้กับความไม่ยุติธรรม และการยึดครองทุกชนิดในโลกที่แวดล้อมไว้ด้วยแนวคิดที่หลากหลายและความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันทั้งทางภาษาและศาสนา

พระพุทธโสดนได้บรรยายถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเพื่อสันติภาพของโลก ความตอนหนึ่งว่า “หากชาวพุทธทั้งปวงปฏิบัติตามคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว ก็จะมีการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ มิใช่เฉพาะต่อมวลมนุษยชนเท่านั้น แต่จะคลุมนไปถึงสรรพสัตว์อื่น ๆ และจำมีการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมด้วย”

กล่าวโดยสรุป พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานสำคัญต่อการเมืองการปกครองที่จะให้มวลมนุษยอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขได้ โดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักการ ความคิด และเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติทั้งผู้ปกครองรัฐและประชาชนในรัฐ รวมทั้งการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปทั่วโลก เป็นแนวทางในการสร้างสรรค์สันติภาพให้เกิดขึ้นแก่โลกได้อย่างแท้จริง

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) อธิบายมัจฉริยะไว้ในหนังสือ มองสันติภาพโลกผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์ (น. ๒๑๕: ออนไลน์) ไว้ดังนี้

...มัจฉริยะ คือ ความใจแคบหวงแหนกีดกัน ๕ ประการ..มัจฉริยะ ๕ ประการนี้ จะเป็นตัวตัดสินการพัฒนาคนและการแก้ปัญหาความขัดแย้งแบ่งแยกในหมู่มนุษย์ว่าจะสำเร็จหรือไม่มัจฉริยะ ๕ ที่ใช้เป็นเกณฑ์วัดการพัฒนาคนในแง่นี้ คือ

๑) ความหวงกันถิ่นอาศัย คือ หวงแหนกีดกันในเรื่องที่อยู่อาศัย ประเทศ ท้องถิ่น ดินแดน (อาวาสมัจฉริยะ)

๒) ความหวงกันกลุ่มพวก คือ หวงแหนกีดกันกันในเรื่องพรรคพวก พงศ์เผ่า เหล่ากอ ชาติพันธุ์ การแบ่งแยกพวกหมู่เป็นกลุ่มผิว กลุ่มเผ่า กลุ่มลัทธิศาสนาต่าง (กุลมัจฉริยะ)

๓) ความหวงกันลาภผล คือ หวงแหนกีดกันกันในเรื่องลาภ ทรัพย์สมบัติ และผลประโยชน์ (ลามมัจฉริยะ)

๔) ความหวังกันขึ้นวาระ คือ หวงแหงกิดกันกันในเรื่องของวิทยาการ ความรู้ คุณพิเศษ วุฒิ ความดีงาม ความก้าวหน้าในทางภูมิธรรมภูมิปัญญา และความสำเร็จในการสร้างสรรค์ (ธรรมมัจฉริยะ)

ถ้ามนุษย์ยังหนาแน่นด้วยมัจฉริยะ ก็ย่อมหวังได้ยากว่า สันติภาพโลกจะเกิดขึ้นได้อย่างไร ทั้งสันติภายในระดับบุคคลก็ไม่ต้องหวังอีกต่อไป คงอยู่ก็เพียงแต่การช่วงชิงทำหั้นปีทากันไม่รู้จักจบสิ้น ชำร่อยประวัติศาสตรอันเลวร้ายรำไป^{๒๓}

พระไพศาล วิสาโล กล่าวว่า สันติภาพเป็นความใฝ่ฝันของมนุษยชาติมาทุกยุคทุกสมัย แม้กระนั้นโลกแทบไม่เคยว่างเว้นจากสงคราม เมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๑ เสร็จสิ้น เชื่อกันว่า “สงครามที่ยุติ สงครามทั้งหลาย” จะนำมาซึ่งสันติภาพได้ แต่แล้วผ่านไปเพียงแค่ ๒ ทศวรรษ สงครามโลกครั้งที่ ๒ ก็เกิดขึ้น การพ่ายแพ้อย่างยับเยินของเยอรมนีและญี่ปุ่นเมื่อ ๖๐ ปีที่แล้ว และการเกิดองค์การสหประชาชาติ ได้สร้างความหวังไปทั่วทั้งโลกว่าสันติภาพจะสถาปนาตั้งมั่นในโลก แต่แล้วหลังจากนั้นไม่กี่ปีโลกก็ต้องเผชิญกับสงครามเย็น ที่นำไปสู่สงครามและความรุนแรงน้อยใหญ่ไปทั่วโลก รวมทั้งสงครามเกาหลี สงครามเวียดนาม และสงครามในอาฟกานิสถาน รวมไปถึงการสะสมกำลังทางอาวุธนิวเคลียร์ซึ่งสามารถทำลายล้างโลกได้หลายครั้ง การล่มสลายของสหภาพโซเวียตและกำแพงเบอร์ลิน สร้างประกายแห่งความหวังขึ้นมาใหม่ทั้งในทางสันติภาพและประชาธิปไตย จนถึงกับมีผู้กล่าวว่า “จุดจบของประวัติศาสตร์” ใกล้เข้ามาแล้ว แต่แล้วเพียง ๒ ปีให้หลังเท่านั้น สงครามก็อุบัติขึ้นในยูโกสลาเวีย ตามมาด้วยสงครามกลางเมืองในอีกหลายประเทศ ไขแต่เท่านั้นความรุนแรงในรูปแบบใหม่ได้เกิดขึ้น นั่นคือการก่อการร้ายอย่างไร้พรมแดน ซึ่งนำไปสู่สงครามต่อต้านการก่อการร้าย ซึ่งมีอาฟกานิสถานและอิรักเป็นสมรภูมิเต็มรูปแบบ ไม่นับความรุนแรงที่ก่อให้เกิดการสูญเสียล้มตายอีกมากมายในทั่วทุกมุมโลก

ศตวรรษที่ผ่านมาโลกได้ประจักษ์ถึงความสูญเสียอย่างมากมาย คาดกันว่านับแต่ปี ๑๙๐๐-๑๙๘๙ อันเป็นปีที่สงครามเย็นยุติกัน มีคนตายไปเพราะสงครามถึง ๘๖ ล้านคน ถ้านับจำเพาะหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ (๑๙๔๕) มาจนถึงปี ๑๙๙๐ มีคนตายเพราะสงครามถึง ๒๒ ล้านคน ทั้งนี้ยังไม่ถึงคนที่ตายเพราะน้ำมือของรัฐบาลตนเองอีก ๔๘ ล้านคน (ดังที่เกิดในรัสเซียสมัยสตาลิน จีนสมัยเหมา และเขมรสมัยพอลพต) ที่น่าวิตกก็คือร้อยปีที่ผ่านมาการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์เกิดขึ้นมากมาย การสังหารโหด ขาวยิว และการล้างเผ่าพันธุ์ในรวันดา เป็นเพียงตัวอย่างน้อยนิดเท่านั้นของโศกนาฏกรรมในศตวรรษที่ ๒๐

แม้ขึ้นศตวรรษใหม่แล้ว สงครามก็ไม่ได้มีที่ท่าว่าจะน้อยลง ปัจจุบันมีประมาณ ๑ ใน ๘ ของประเทศทั่วโลกที่พัวพันกับสงคราม น่าสังเกตว่าขณะที่สงครามเมื่อศตวรรษที่แล้วส่วนใหญ่เป็นสงครามระหว่างชาติ แต่สงครามในปัจจุบันแทบทั้งหมดเป็นสงครามกลางเมือง นี่คือเหตุผลสำคัญส่วนหนึ่งว่า

^{๒๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (๒๕๔๙ก). *มองสันติภาพโลกผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์*. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: พิมพ์ด้วย.

ทำไมร้อยละ ๙๐ ของเหยื่อสงครามในปัจจุบันเป็นพลเรือน ขณะที่ผู้บาดเจ็บล้มตายในสงครามเมื่อศตวรรษที่แล้วร้อยละ ๙๐เป็นทหาร

นอกจากลักษณะของสงครามและเหยื่อของสงครามจะเปลี่ยนไปแล้ว แบบแผนอย่างหนึ่งที่เห็นเด่นชัดในสงครามปัจจุบันก็คือ มีเรื่องของความขัดแย้งทางด้านชาติพันธุ์ ศาสนา ภาษา และสีผิวเข้ามาเกี่ยวข้องมากขึ้น (ในขณะที่ความขัดแย้งทางด้านอุดมการณ์มีอิทธิพลน้อยลง) ไม่ว่าที่รวันดา โซมาเลีย บอสเนีย เซอร์เบีย โครเอเชีย เซเชเนีย ศรีลังกา แคชเมียร์ พม่า อินโดนีเซีย ความขัดแย้งดังกล่าวมักจะนำไปสู่ความพยายามในการแยกประเทศ ซึ่งผลที่ตามมาคือการตอบโต้อย่างรุนแรงจากฝ่ายที่กุมอำนาจรัฐ

ความขัดแย้งทางด้านชาติพันธุ์ ศาสนา ภาษา และสีผิว ได้ทำให้สิ่งที่เรียกว่าการเมืองที่ชูประเด็นอัตลักษณ์ (politics of identity) กลายเป็นเรื่องโดดเด่นขึ้นมาในปัจจุบัน แต่ที่เกิดขึ้นควบคู่กันไปก็คือ การทำให้ “วัฒนธรรมแห่งความเกลียดชัง” มีบทบาทมากขึ้นจนกำลังเป็นกระแสใหญ่ทั่วทั้งโลก วัฒนธรรมดังกล่าวกำลังได้แพร่ระบาดในนานาประเทศ และมีอิทธิพลต่อประชาชนทุกระดับไม่ว่าแม้แต่ชนชั้นกลางและผู้ที่มีการศึกษา

วัฒนธรรมดังกล่าวนอกจากจะเอาความแตกต่างทางชาติพันธุ์ ศาสนา ภาษา และสีผิวมาเป็นเส้นแบ่งผู้คนในประเทศเดียวกันออกเป็น ๒ ฝ่าย (คือ “เรา” กับ “เขา”) หากยังสร้างภาพให้คนที่อยู่อีกด้านของเส้นแบ่งนั้นเป็นตัวเลวร้าย เห็นแก่ตัว ไม่รักชาติ ต่ำทราม ล้าหลัง หรือมีความเป็นมนุษย์น้อยกว่า อีกทั้งมีพฤติกรรมที่เป็นภัยคุกคาม “พวกเรา” บ่อยครั้งวัฒนธรรมดังกล่าวได้อาศัยลัทธิชาตินิยมมาเป็นเครื่องมือกระตุ้นเร้าให้เกิดการรวมกลุ่มเพื่อต่อต้านและต่อสู้กับอีกฝ่ายหนึ่ง เมื่อทั้ง ๒ ฝ่ายต่างปลุกเร้าวัฒนธรรมแห่งความเกลียดชังให้เพิ่มมากขึ้น ผลก็คือต่างเป็นปฏิปักษ์ต่อกันมากขึ้น และตกอยู่ในวังวนแห่งความขัดแย้งซึ่งลุกลามเป็นความรุนแรงยิ่งขึ้นทุกที

วัฒนธรรมแห่งสันติ สันติภาพไม่ว่าในระดับใดก็ตาม ไม่อาจเกิดขึ้นได้ หากวัฒนธรรมแห่งความเกลียดชังแพร่ระบาดอย่างกว้างขวาง และหยั่งลึกลงไปจิตใจของผู้คน พุทธศาสนาจะเป็นสะพานแห่งสันติภาพได้ก็ด้วยการต่อสู้ทันทานกับวัฒนธรรมแห่งความเกลียดชัง พุทธศาสนาไม่ว่าในกายใด(อันที่จริงต้องกล่าวว่าเป็นลักษณะร่วมของทุกศาสนาด้วย) ล้วนเน้นถึงความเมตตากรุณาอย่างไม่มีประมาณ ชนิดที่ไปพ้นเส้นแบ่งทางเชื้อชาติ ภาษา ศาสนา และสีผิว ในทัศนะของพุทธศาสนามนุษย์ทุกคนล้วนเป็นเพื่อนร่วมโลก เป็นเพื่อนร่วมเกิด แก่ เจ็บและตาย ไข่แต่เท่านั้นในวัฏสงสารอันไม่มีสิ้นสุดเราทั้งหลายยังอาจเคยเป็นพ่อแม่ญาติพี่น้องกันไม่ชาติใดชาติหนึ่งมาแล้ว (จะว่าไปแล้วสายสัมพันธ์แห่งความเป็นเพื่อนและพี่น้องนี้ครอบคลุมไปถึงสรรพสัตว์ด้วย)

นอกจากเมตตากรุณาแล้ว พุทธศาสนายังเน้นถึงปัญญาเพื่อการเข้าถึงความจริง ความจริงนั้นเป็นปฏิปักษ์กับความเกลียดชัง เพราะความเกลียดชังนั้นมีพื้นฐานอยู่การบิดเบือนความจริง ถ้าอยากจะทำให้ผู้คนเกลียดชังใครสักคน ก็จำต้องสร้างภาพคน ๆ นั้นให้เป็นตัวเลวร้ายประหนึ่งยักษ์มาร และเมื่อ

เกิดความเกลียดชังแล้ว เราก็ไม่เห็นเขาเป็นมนุษย์อีกต่อไป หรือไม่ก็เห็นแต่ความเลวร้ายของเขาเพียงส่วนเดียว ที่สำคัญคือความเกลียดชังนั้นเกิดขึ้นได้เพราะมองเห็นแต่ความแตกต่างของกันและกัน ทั้ง ๆ ที่มนุษย์เรานั้นมีความเหมือนยิ่งกว่าความต่าง ปัญญาช่วยให้เรามองพ้นอคติทางเชื้อชาติ ภาษา ศาสนา สีผิว ประจักษ์ถึงความจริงว่ามนุษย์เรานั้นเป็นหนึ่งเดียวกัน แม้แต่คุณธรรมหรือ “ปณิธิ” ก็มีความเป็นมนุษย์เช่นเดียวกับเรา

ปัญญาและกรุณาควรเป็นพื้นฐานของวัฒนธรรมแห่งสันติที่ชาวพุทธทั่วโลกควรร่วมมือกันสร้างสรรค์ให้เกิดขึ้น โดยไม่เพียงทำกันในระดับละแวกบ้านหรือชุมชนเท่านั้น ดังที่มักเป็นมาในอดีตเท่านั้น หากควรให้ขยายไปในระดับประเทศและระดับโลก ที่แล้วมาชาวพุทธส่วนใหญ่มักพอใจที่จะสร้างสันติในระดับบุคคล ครอบครัว หรือละแวกบ้านเท่านั้น การกระทำดังกล่าวอาจใช้ได้ในบริบทของสังคมดั้งเดิมเมื่อศตวรรษที่แล้ว แต่ในยุคโลกาภิวัตน์ ที่ทุกอย่างส่งผลกระทบต่อกันไม่ว่าอยู่จุดใดของโลก ชาวพุทธจะต้องขยายบริบทแห่งงานสันติภาพให้กว้างขวางขึ้นจนถึงระดับประเทศและระดับโลก

ในการสร้างวัฒนธรรมแห่งสันตินั้น สิ่งที่ชาวพุทธทั่วโลกควรให้ความสนใจและพยายามริเริ่มได้แก่

๑) เสริมสร้างความไว้วางใจ และความร่วมมือระหว่างผู้คนในโลกวัฒนธรรมแห่งความเกลียดชังนั้นผลักดันผู้คนให้เหินห่างจากกัน สิ่งที่ต้องเข้ามาแทนที่คือพลังที่จะดึงคนเข้ามาใกล้ชิดกัน ไว้วางใจ และร่วมมือกันที่จะทำสิ่งสร้างสรรค์ อย่างแรกที่น่าทำคือการสร้างความไว้วางใจและร่วมมือระหว่างศาสนา ปฏิเสธไม่ได้ว่าในอดีตและปัจจุบันศาสนานั้นมีบทบาทอย่างมากในการก่อความเป็นปฏิกิริยาอันนำไปสู่ความรุนแรงและสงคราม แต่ในเวลาเดียวกันศาสนาก็มีศักยภาพอย่างมากในการสร้างความรัก ความอดกลั้นและการให้อภัย อันเป็นสิ่งสำคัญของสันติภาพ สันติภาพในโลกจะมีความหวังได้ต่อเมื่อศาสนาทั้งหลายหันหน้าเข้าหากัน หรือทำยิ่งกว่านั้นคือการร่วมมือกันเพื่อให้ความรักมาแทนที่ความเกลียดชัง การให้อภัยมาแทนที่ความพยาบาท

สิ่งที่ชาวพุทธสามารถทำได้เลยก็คือ การจัดเสวนาวิสาสะระหว่างศาสนา ทั้งในระดับประเทศและระดับนานาชาติประเทศ เบื้องต้นก็เพื่อให้เกิดความคุ้นเคยและไว้วางใจกัน ศาสนาทั้งหลายควรรู้จักกันมากขึ้นว่ามีความเชื่อและหลักปฏิบัติอย่างไร มีแนวทางอย่างไรในการเข้าถึงสันติภาพทั้งในระดับบุคคลและสังคม ขึ้นต่อมาก็คือการร่วมมือกันเพื่อเป็นพลังในทางสันติ เช่นการส่งเสริมสันติศึกษา การใช้สันติวิธี การต่อต้านสงคราม ฯลฯ ดังจะได้กล่าวต่อไป

นอกจากความร่วมมือระหว่างศาสนาแล้ว ความไว้วางใจและความร่วมมือระหว่างคนต่างเชื้อชาติ ภาษา และสีผิวก็สำคัญเช่นกัน ความขัดแย้งทางด้านชาติพันธุ์ในหลายประเทศเกิดขึ้นเพราะการหันหลังให้กันจนเกิดความระแวงและการเป็นปฏิกิริยาต่อกัน สิ่งที่จะต้องทำเพื่อช่วยลดความเป็นปฏิกิริยาต่อกัน ก็คือการมีเวทีที่นำคนเหล่านี้มาพบปะกัน พูดคุยกัน และใช้ชีวิตร่วมกัน ซึ่งอาจนำไปสู่การเปิดเผยอย่างตรงไปตรงมาถึงความระแวงและหวาดกลัวที่มีต่อกัน กิจกรรมเหล่านี้อาจช่วยให้แต่ละคนแต่ละกลุ่ม

พบว่าอีกฝ่ายหนึ่งไม่ได้น่ากลัวหรือเลวร้ายอย่างที่ตนเองวาดภาพไว้ กิจกรรมดังกล่าวเป็นสิ่งที่ดีที่องค์กรชาวพุทธนำเสนอส่งเสริมให้เกิดมีขึ้นมาก ๆ ทั้งในประเทศของตน และในประเทศอื่น ๆ ที่มีชาวพุทธเข้าไปเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ด้วย หรืออาจทำร่วมกันศาสนาอื่นก็ได้โดยเฉพาะในกรณีศาสนาอื่นเข้าไปมีส่วนพัวพันกับความขัดแย้งทางด้านชาติพันธุ์ด้วย ประสบการณ์มากมายในนานาประเทศยืนยันว่า การสร้างความสัมพันธ์แบบตัดผ่านระหว่างกลุ่มคนที่หลากหลายนั้นนอกจากจะช่วยบรรเทาความระแวงและความรุนแรงแล้ว ยังช่วยป้องกันความขัดแย้งมิให้ลุกลามไปเป็นความรุนแรงด้วย

๒) ส่งเสริมการศึกษาเพื่อสันติภาพ

การศึกษาเพื่อสันติภาพเป็นสิ่งที่ขาดหายไปจากการศึกษาทั่วโลก นี่คือนิยามที่ชาวพุทธสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมได้มาก ทั้งโดยการนำเสนอในโรงเรียนต่าง ๆ และการฝึกฝนอบรมนอกโรงเรียน การศึกษาเพื่อสันติที่ควรส่งเสริมให้มีมากขึ้นนั้น ไม่เพียงเน้นย้ำถึงความสำคัญของสันติภาพเท่านั้น หากยังควรส่งเสริมให้เกิดทัศนคติที่เอื้อต่อสันติภาพ เช่น ความใจกว้าง การเคารพและยอมรับความหลากหลาย การรู้จักให้อภัย และที่สำคัญก็คือทัศนคติที่ว่าความรุนแรงนั้นไม่อาจแก้ปัญหาได้อย่างยั่งยืน หากต้องแก้ด้วยสันติวิธี เพราะสันติวิธีเท่านั้นที่เป็นหนทางสู่สันติภาพได้ สิ่งที่ต้องควบคู่กับทัศนคติดังกล่าวก็คือทักษะการจัดการความขัดแย้งโดยสันติวิธี ไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้งในโรงเรียน ในที่ทำงาน ในครอบครัว ในชุมชน และในประเทศ สามารถแก้ไขได้โดยสันติวิธี หากผู้คนได้เรียนรู้ทักษะดังกล่าว หากเริ่มต้นตั้งแต่ในระดับโรงเรียนได้ยิ่งดี ดังที่ในสหรัฐอเมริกา มีโรงเรียนประถมและมัธยมหลายพันแห่งได้สอนเด็กให้รู้จักทักษะการแก้ไขความขัดแย้งที่มีกับเพื่อน รวมทั้งวิธีจัดการกับความโกรธ จนสามารถเป็นอาสาสมัครไปช่วยระงับความขัดแย้งของเพื่อนในโรงเรียนได้

การศึกษาเพื่อสันติภาพที่ชาวพุทธได้จัดทำ น่าจะขยายไปถึงการฝึกอบรมปฏิบัติการสันติวิธี เพื่อให้ประชาชนมีทางเลือกมากขึ้นในการต่อสู้เพื่อป้องกันสิทธิและเรียกร้องความเป็นธรรม การที่ประชาชนไม่รู้จักปฏิบัติการสันติวิธีที่มีประสิทธิภาพ บ่อยครั้งทำให้เขาเหล่านั้นหันไปหาความรุนแรงเป็นทางออก ขณะเดียวกันตำรวจและเจ้าหน้าที่รัฐก็ควรรู้จักสันติวิธีเมื่อเผชิญกับผู้ประท้วงเพื่อจะได้รักษาความสงบได้ บ่อยครั้งที่พบว่าเมื่อตำรวจและเจ้าหน้าที่รัฐไม่รู้วิธีที่จะจัดการกับผู้ประท้วงโดยสันติวิธี จึงหันไปหาความรุนแรงเช่นกัน

๓) จัดทำสื่อเพื่อสันติภาพ

สื่อมวลชนนั้นมีอิทธิพลอย่างมากต่อทัศนคติของผู้คน ปัจจุบันสื่อมีบทบาทไม่น้อยในการสร้างความเกลียดชังและความระแวงต่อกันและกัน นอกเหนือจากการส่งเสริมภัยร้ายและนิยมความรุนแรงในการแก้ไขปัญหา ชาวพุทธทั่วโลกควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาสื่อเพื่อสันติภาพ เพื่อสร้างทัศนคติที่ใฝ่สันติภาพและสันติวิธี สื่อดังกล่าวนอกจากจะทำหน้าที่เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาเพื่อสันติ โดยมีเนื้อหาตามที่ได้กล่าวข้างต้นแล้ว ควรจะมีบทบาทในการลดทอนอคติทางชาติพันธุ์ ศาสนา และสีผิว โดยนำเสนอภาพความเป็นมนุษย์ของคนกลุ่มต่าง ๆ เพื่อให้เห็นว่าแท้จริงเขาก็มีความเป็นมนุษย์

เช่นเดียวกับเรา สื่อดังกล่าวควรช่วยให้เห็นวิถีชีวิต ประเพณี ความเชื่อ รวมทั้งความสุขและความทุกข์ ของคนกลุ่มต่าง ๆ โดยเฉพาะชนกลุ่มน้อยทางชาติพันธุ์ เพื่อที่คนกลุ่มอื่นจะได้มีความเข้าใจชีวิตและความใฝ่ฝันของคนเหล่านั้นด้วย

ขณะเดียวกันสื่อดังกล่าวควรมีบทบาทในการนำเสนอข่าวสารที่ส่งเสริมสันติวิธี เพราะปฏิเสธไม่ได้ว่าข่าวที่นำเสนอส่วนใหญ่มักเน้นเรื่องที่หวือหวาดึงดูดใจ ดังนั้นจึงมักหนีไม่พ้นที่จะนำเสนอข่าวเกี่ยวกับความรุนแรง อาชญากรรม และการทะเลาะวิวาทกัน ขณะที่ข่าวเกี่ยวกับกิจกรรมสร้างสรรค์ การร่วมมือกัน รวมทั้งการแก้ปัญหาโดยสันติวิธี กลับถูกมองข้าม ข่าวประเภทหลังเป็นสิ่งที่ชาวพุทธควรพัฒนาสื่อขึ้นมารองรับ ไม่ว่าในรูปของหนังสือพิมพ์ วารสาร วิทยุ และโทรทัศน์ และหากเป็นไปได้ แม้กระทั่งรายการภาคบันเทิง หรือเกมต่าง ๆ ในวิทยุโทรทัศน์ ก็ควรพัฒนาให้เป็นเครื่องมือในการส่งเสริมความร่วมมือยิ่งกว่าการแข่งขัน ความเสียสละยิ่งกว่าความเห็นแก่ตัว รวมทั้งการใช้สันติวิธียิ่งกว่าความรุนแรง

๔) จัดตั้งเงื่อนไขแห่งความรุนแรง

พร้อม ๆ กับการสร้างวัฒนธรรมแห่งสันติ สิ่งที่จะเลยไม่ได้ก็คือการลดเงื่อนไขแห่งความรุนแรง ความรุนแรงทั้งหลายล้วนมีสาเหตุที่หลากหลาย นอกจากอคติหรือทัศนคติที่เป็นลบแล้ว สาเหตุที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม อาทิ ความขาดแคลนทางด้านทรัพยากร ช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจน การละเมิดสิทธิมนุษยชนและความอยุติธรรม สิ่งเหล่านี้ได้นำไปสู่ความขัดแย้งและบีบคั้นให้ผู้คนเป็นอันมากต้องใช้ความรุนแรงเป็นทางออก โดยอาจใช้ศาสนา ชาตินิยม เผ่านิยม เป็นเครื่องมือหรือข้ออ้างในการต่อสู้เพื่อบรรลุเป้าหมายของตน ดังเราจะพบว่าความขัดแย้งทางด้านชาติพันธุ์ทั้งหลายนั้น มักมีเบื้องหลังที่เกี่ยวข้องกับการแย่งชิงทรัพยากรหรือความคับข้องใจทางด้านเศรษฐกิจ แม้แต่ในการล้างเผ่าพันธุ์ในรวันดาซึ่งเกี่ยวข้องกับความเกลียดชังระหว่างเผ่า ๒ เผ่า แต่สาเหตุที่ลึกไปกว่านั้นก็คือปัญหาการขาดแคลนที่ทำกินอันเนื่องจากความหนาแน่นสูงของประชากร ซึ่งผลักดันให้มีการใช้ความรุนแรงเพื่อแย่งชิงที่ดินและแก้ปัญหาการวิวาทเกี่ยวกับที่ดิน ดังจะพบว่าแม้ในชุมชนที่มีแต่คนเผ่าเดียวกัน ก็ยังมีการฆ่ากันอย่างมากมาย โดยที่คนตายมักจะเป็นเจ้าของที่ดิน

ดังนั้น หากชาวพุทธจะเป็นพลังในการสร้างสันติภาพ จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับบทบาทต่อไปนี้ด้วย

๑) **ลดทอนความยากจน** ความจริงประการหนึ่งที่ต้องยอมรับก็คือ ๔ ใน ๕ ของสงครามกลางเมืองปัจจุบันเกิดขึ้นในประเทศที่ยากจนข้นแค้น จนอาจกล่าวได้ว่า ตัวทำนายความขัดแย้งที่ดีที่สุดก็คือความยากจน การมีรายได้น้อย และการเติบโตในอัตราที่ต่ำ ดังนั้นการแก้ปัญหาความยากจนเป็นวิธีสำคัญวิธีหนึ่งที่จะป้องกันสงครามและความรุนแรง การแก้ปัญหาความยากจนนั้นทำได้หลายระดับ อาทิ การส่งเสริมอาชีพ การสงเคราะห์ทางด้านสุขภาพอนามัย การส่งเสริมการศึกษา การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ การจัดหาแหล่งเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำ ฯลฯ เหนือขึ้นไปกว่านั้น

ก็คือ การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรสาธารณะ วิธีชีวิตของชาวบ้านนั้นแยกไม่ออกจาก การเข้าถึงทรัพยากรสาธารณะ ความยากจนในชนบทส่วนใหญ่เกิดขึ้นหรือเลวร้ายลงก็เพราะชาวบ้าน สูญเสียอำนาจในการจัดการและเข้าถึงทรัพยากรสาธารณะ เช่น ป่า แหล่งน้ำ ดังนั้นการกระจายอำนาจ ให้ชาวบ้านสามารถจัดการทรัพยากรสาธารณะได้เป็นขั้นตอนสำคัญในการแก้ปัญหาความยากจน

ชาวพุทธจึงไม่ควรทำงานแค่สังคมสงเคราะห์ หรือการพัฒนาชุมชนอย่างทั่ว ๆ ไปเท่านั้น หาก ควรเรียกร้องให้มีการกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากรไปสู่ชาวบ้าน หรือส่งเสริมให้มีการเข้าถึง ทรัพยากรอย่างเป็นธรรม โดยเฉพาะในกรณีที่ชาวบ้านเหล่านั้นเป็นชนกลุ่มน้อยทางชาติพันธุ์ ยิ่งควร ได้รับความช่วยเหลืออย่างยิ่งเพราะมักเป็นฝ่ายเสียเปรียบยิ่งกว่าคนกลุ่มอื่น

๒) ขจัดความรุนแรงเชิงโครงสร้าง

ความยากจนนั้นเมื่อพิจารณาให้ลึกแล้วมักมาจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองและสังคมที่ ไม่ยุติธรรม การที่ชาวบ้านสูญเสียอำนาจในการจัดการทรัพยากรชุมชนนั้นเป็นส่วนหนึ่งของการสูญเสีย อำนาจในการกำหนดชะตากรรมของตนเองในทุกด้าน อาทิ เศรษฐกิจ การศึกษา สาธารณสุข วัฒนธรรม อำนาจการตัดสินใจที่ถูกผูกขาดโดยส่วนกลางทำให้เกิดนโยบายที่ไม่เป็นธรรมต่อคนส่วนใหญ่ที่ยากจน อาทิ การแย่งชิงทรัพยากรของชาวบ้านเพื่อสนองประโยชน์ของคนส่วนน้อย การพัฒนาอุตสาหกรรมโดย สร้างภาระแก่ภาคเกษตรกรรม นโยบายที่ดินที่ทำให้ชาวบ้านสูญเสียที่ดินมากขึ้น ฯลฯ

นโยบายเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดโครงสร้างที่ทำให้ชาวบ้านยากจนลง และเข้าสู่วังวนแห่งความโง่ เจ็บ และจน นำไปสู่การตายก่อนวัยอันสมควร หรือตายตั้งแต่ยังเด็ก จัดว่าเป็นความรุนแรงที่เกิดจาก โครงสร้างที่อยุติธรรม ดังนั้นการสร้างสันติภาพจึงควรครอบคลุมไปถึงการขจัดความรุนแรงเชิงโครงสร้าง ด้วยการสนับสนุนให้เกิดโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมที่เอื้อต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต และการเคารพศักดิ์ศรีของมนุษย์อย่างเท่าเทียมกัน อาทิ การส่งเสริมเรียกร้องให้มีการกระจายอำนาจ ทางการเมือง การพัฒนาเศรษฐกิจอย่างสมดุล การสร้างหลักประกันทางสุขภาพอย่างทั่วถึงและเท่าเทียม และการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรสาธารณะอย่างเป็นธรรม

แน่นอนว่าการขจัดความรุนแรงเชิงโครงสร้าง หมายถึงการกระทบผลประโยชน์ของผู้มีอำนาจ การทำงานดังกล่าวจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องถูกตอบโต้คัดค้าน สิ่งที่ชาวพุทธจะต้องยืนหยัดคือการ ใช้ สันติวิธีแม้ถูกตอบโต้ขัดขวางด้วยความรุนแรง ขณะเดียวกันก็ต้องตระหนักว่าการขจัดความรุนแรงเชิง โครงสร้างนั้น เป็นงานใหญ่ที่ไม่อาจทำได้ด้วยการพูดคุยเท่านั้น หากต้องขับเคลื่อนด้วยปฏิบัติการสันติวิธี ที่ทรงพลัง ดังนั้นการเรียนรู้และพัฒนาทักษะทางด้านสันติวิธีจึงมีความสำคัญสำหรับการทำกิจกรรม ดังกล่าว ในแง่นี้ชาวพุทธสามารถเรียนรู้ได้อย่างมากมายจากประสบการณ์ของคานธี มาร์ติน ลูเธอร์ คิง รวมทั้งนักสันติวิธีที่ประสบความสำเร็จในลาตินอเมริกา อาฟริกา หรือแม้แต่ในยุโรปตะวันออก

๔) ต่อต้านสงครามและการสนับสนุนพลังสันติวิธี

ถึงที่สุดแล้ว ในการสร้างสันติภาพหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่ผู้ใฝ่สันติจะต้องพร้อมที่จะคัดค้านการทำสงครามที่กำลังดำเนินอยู่หรือกำลังจะเกิดขึ้น การคัดค้านสหรัฐอเมริกาในการทำสงครามในอิรักเป็นกรณีล่าสุดของการร่วมมือกันผู้คนทั่วทั้งโลกเพื่อสันติภาพ นี่เป็นตัวอย่างการคัดค้านสงครามที่ชาวพุทธควรมีบทบาทสำคัญในโอกาสต่อไป โดยอาจร่วมกับชาวพุทธในทุกหนแห่งหรือร่วมมือกับศาสนาอื่น

นอกจากการแสดงจุดยืนเด่นชัดคัดค้านสงครามด้วยการประท้วงหรือการแสดงออกผ่านสื่อสาธารณะแล้ว ชาวพุทธควรเข้าไปเป็น “ประจักษ์พยาน” ในที่ ๆ มีสงคราม ในฐานะฝ่ายที่สามเพื่อเตือนสติให้ทั้ง ๒ ฝ่าย (โดยเฉพาะฝ่ายที่มีอำนาจ) ได้ตระหนักว่าโลกกำลังจับจ้องการกระทำของเขาอยู่ ขณะเดียวกันก็เป็นการให้กำลังใจแก่ฝ่ายที่สนับสนุนแนวทางสันติวิธี ในทุกหนแห่งที่มีความขัดแย้ง ฝ่ายสันติวิธีมักจะเป็นชนกลุ่มน้อยที่ถูกระแวงและตกเป็นเป้าของทั้ง ๒ ฝ่ายที่ใช้กำลังอาวุธ การเข้าไปเป็นกำลังใจและให้ความสนับสนุนอย่างเหมาะสมแก่ฝ่ายสันติวิธี จะช่วยเพิ่มโอกาสให้สันติภาพในประเทศเหล่านั้นได้ฟื้นกลับมาในเร็ววัน จากประสบการณ์ในหลายประเทศ ได้พบว่าการมีผู้คนไปเป็นประจักษ์พยานความขัดแย้งที่กำลังเกิดขึ้น ช่วยให้ความรุนแรงลดลง ขณะเดียวกันการเข้าไปร่วมเป็นประจักษ์พยานสำหรับการทำงานด้านสันติวิธี ได้ช่วยป้องกันนักสันติวิธีในท้องถิ่นให้ปลอดภัยจากภัยคุกคามได้มากขึ้น

เตรียมตัวเพื่อสันติภาพ ข้อเสนอดังกล่าวแม้เป็นเรื่องใหม่สำหรับชาวพุทธจำนวนไม่น้อย แต่ก็ไม่ได้แปลกแยกไปจากหลักการของพุทธศาสนา ซึ่งเน้นประโยชน์ของมหาชนเป็นสำคัญควบคู่ไปกับการบำเพ็ญประโยชน์ตน อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอดังกล่าวจะเป็นไปได้ จำต้องมีการปรับเปลี่ยนในฝ่ายชาวพุทธเองหลายประการด้วยกัน อาทิ

๑) เข้าไปมีบทบาทในสังคมวงกว้างมากขึ้น

ที่แลแล้วชาวพุทธมักสนใจกับการประพฤติปฏิบัติส่วนบุคคล มุ่งความรอดพ้นหรือความบริสุทธิ์เฉพาะตน โดยเชื่อว่าหากทำตนให้ดีแล้วสังคมจะดีไปด้วย จึงมักละเลยปัญหาสังคม แต่ละเลยความจริงอีกด้านหนึ่งว่า คนจะดีได้ก็ต่อเมื่อสังคมดีด้วย พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญอย่างมากกับสิ่งแวดล้อมมากในฐานะปัจจัยที่กำหนดพฤติกรรมและคุณธรรมของบุคคล นอกจากนั้นยังมีคำสอนของพุทธศาสนามากมายที่พูดถึงความรับผิดชอบต่อสังคมและความทุกข์ยากของเพื่อนมนุษย์ อย่างไรก็ตามมิติทางสังคมของพุทธศาสนาได้ถูกมองข้ามไป จนพุทธศาสนากลายเป็นคำสอนว่าด้วยการประพฤติปฏิบัติส่วนบุคคลเท่านั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องฟื้นฟูมิติทางสังคมของพุทธศาสนาให้กลับคืนมา เพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการทำงานเพื่อสังคม ซึ่งนอกจากงานสร้างสันติภาพและการคัดค้านสงครามแล้ว ยังมีงานอีกหลายด้านที่ควรทำควบคู่ไป ได้แก่การแก้ปัญหาความยากจน การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การสร้างสรรค์ความยุติธรรมทางสังคม การต่อต้านความรุนแรงในครอบครัว การพัฒนาชุมชน เป็นต้น

๒) เป็นแบบอย่างทางด้านความกรุณา ขันติธรรม อหิงสา และการให้อภัย

งานด้านสันติภาพนั้นจะมีพลังได้ก็ต่อเมื่อมีคุณธรรมดังกล่าวเป็นพื้นฐาน ไม่มีอะไรที่สามารถเอาชนะความโกรธเกลียด และพยาบาท ได้ดีเท่ากับความกรุณา ขันติธรรม อหิงสา และการให้อภัย พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เน้นคุณธรรมดังกล่าวมาก ในชาดกมีเรื่องราวมากมายเกี่ยวกับอดีตชาติของพระพุทธเจ้าที่เน้นถึงคุณธรรมดังกล่าว อาทิ เรื่องของขันตีวาทีดาบสซึ่งถูกพระราชากลั่นแกล้ง ตัดมือเท้า จมูก และหู แต่ดาบสหาได้โกรธไม่ อีกทั้งยังแสดงเมตตาจิต อวยพรให้พระราชามีพระชนมายุยืนนาน

จะทรงไว้ซึ่งคุณธรรมดังกล่าวได้ประการแรกชาวพุทธต้องไม่ถูกครอบงำด้วยอุปาทานในศาสนาของตัว การหลงใหลติดยึดในความเชื่อหรือทิฐิอุปาทานนั้นสามารถนำไปสู่ความรุนแรงได้ง่าย เพราะทำให้จิตใจคับแคบ และก่อให้เกิดความโกรธเกลียดได้ง่ายเพียงเพราะมีความเห็นที่ต่างกัน การทะเลาะเบาะแว้งในระหว่างนิกายหรือระหว่างศาสนา จนถึงขั้นทำร้ายกันนั้นเกิดจากความติดยึดในศาสนาหรือความเชื่อของตนจนไม่สามารถอดทนต่อความแตกต่างได้

ทิฐิอุปาทานอีกอย่างหนึ่งได้แก่ความติดยึดในลัทธิชาตินิยมหรือเชื้อชาตินิยม บ่อยครั้งชาวพุทธก็ติดยึดกับลัทธิดังกล่าวอย่างฝังหัว จนรู้สึกเป็นปฏิกิริยากับชาติหรือเชื้อชาติที่ต่างจากตัว และดังนั้นอาจพลัดเข้าไปในวงจรแห่งความรุนแรงได้ มีความรุนแรงมากมายในอดีตและปัจจุบันที่ถูกกลามขยายวงเนื่องจากศาสนาได้ตกเป็นเครื่องมือของลัทธิชาตินิยมและเชื้อชาตินิยมขณะเดียวกันก็มีบ่อยครั้งที่ศาสนาได้กลายเป็นชนวนให้เกิดความขัดแย้งเสียเองจนลุกลามไปเป็นสงคราม นั่นเป็นเพราะศาสนิกชนขาดเมตตาธรรม ขันติธรรม และการให้อภัย เพียงแค่ศาสนาไม่ป็นตัวการให้เกิดความรุนแรงเสียเอง ก็ช่วยสร้างสันติภาพให้แก่โลกได้มากแล้ว นั่นหมายความว่าชาวพุทธจะก่อคุณูปการแก่โลกมากหากสามารถสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นระหว่างชาวพุทธด้วยกัน มีความสมานฉันท์และกลมเกลียวระหว่างนิกายต่าง ๆ มีความอดทนอดกลั้นกับความแตกต่าง ความกลมเกลียวดังกล่าวจะเป็นแบบอย่างให้แก่ศาสนาอื่นและแก่ผู้คนทั่วทั้งโลก

๕) เข้าถึงจิตวิญญาณแห่งพุทธศาสนา

เมตตากรุณา ขันติธรรม อหิงสา และการให้อภัยจะเกิดขึ้นได้กับชาวพุทธได้ก็ต่อเมื่อปฏิบัติจนเข้าถึงจิตวิญญาณของพุทธศาสนา สามารถลดละความเห็นแก่ตัว จนเกิดกรุณาและความใจกว้าง มีสติและปัญญารู้เท่าทันความติดยึดหรืออุปาทานต่าง ๆ ในการปฏิบัติดังกล่าว สมาธิภาวนาเป็นสิ่งสำคัญไม่น้อยไปกว่าการฝึกตนด้านศีล อย่างไรก็ตามสมาธิภาวนาหรือการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงจิตวิญญาณดังกล่าวได้ถูกมองข้ามไป การปฏิบัติของชาวพุทธไปเน้นที่พิธีกรรมและการทำบุญทำทานเท่านั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรู้พื้นฐานสมาธิภาวนาเพื่อล้วงลึกไปถึงตัวตนอันเป็นมายา และก้าวพ้นจากมายาดังกล่าวได้ เพื่อให้เกิดสันติภาพภายใน อย่างไรก็ตามสมาธิภาวนาดังกล่าวจะต้องไม่เป็นไปเพื่อหลีกหนีโลกหรือปฏิเสธการเกี่ยวข้องกับสังคม สมาธิภาวนาควรเป็นพื้นฐานสำหรับการเข้าไปเกี่ยวข้องกับโลกด้วยเมตตา

กรุณา และอธิษฐานกล่าวอีกนัยหนึ่ง การทำงานเพื่อสร้างสันติภาพในโลกควรมีสันติสุขภายในเป็นพลังขับเคลื่อน

๖) ก้าวพ้นจากความคิดแบบทวิภาวะ

ผู้คนทั่วไปมักมองโลกแบบทวิภาวะ โดยแยกสิ่งต่าง ๆ ออกเป็นขั้วตรงข้าม เช่น ดีกับชั่ว สุขกับทุกข์ สำเร็จกับล้มเหลว แต่ละขั้วล้วนแยกเป็นอิสระจากกัน ความคิดแบบนี้เป็นพื้นฐานของการมองผู้คนโดยแบ่งแยกออกเป็น “เรา” กับ “เขา” ซึ่งในที่สุดย่อมนำไปสู่ความเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน ความคิดดังกล่าวสวนทางกับพุทธศาสนา เพราะพุทธศาสนา มองโลกอย่างเป็นอภิปัจจยตา เห็นสรรพสิ่งเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ไม่อาจแยกขาดจากกันได้ ต่างพึ่งพิงอาศัยกัน เจ้ามืดจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อมีแสงแดด ในทำนองเดียวกันความดีก็ไม่แยกขาดจากความชั่วได้ เพราะความดีนั้นจะเป็นที่รับรู้ได้ต่อเมื่อมีความชั่วมาเทียบเคียง ขณะเดียวกันในความดีนั้นก็มีปัจจัยที่นำไปสู่ความชั่วได้ คนดีจึงไม่ได้ดีไปเสียหมด หากมีเมล็ดพันธุ์แห่งความชั่วแฝงอยู่ด้วย การตระหนักถึงความจริงดังกล่าว ช่วยให้เราไม่มองคนดีกับคนชั่วแยกออกจากกัน เพราะแท้ที่จริงเส้นแบ่งแห่งความดีและความชั่วนั้นอยู่ในใจเรา หาได้อยู่นอกตัวไม่ การมองเช่นนี้ทำให้เราไม่หลงตนว่าเป็นคนดีพร้อม แต่พยายามรู้เท่าทันกิเลสภายใน และขณะเดียวกันก็ไม่เห็นคนอื่นเลวหมด แต่ยอมรับในความดีที่มีอยู่ในจิตใจเขาด้วยความคิดที่ว่า “ถ้าไม่เป็นพวกเรา ก็เป็นศัตรูของเรา” สะท้อนถึงความคิดแบบทวิภาวะ ความคิดเช่นนี้แหละที่ทำให้คนทั้งโลกแบ่งกันเป็น ๒ ฝ่ายและประหัตประหารกัน จะเอาชนะวัฒนธรรมแห่งความเกลียดชังได้ต้องเอาชนะที่รากฐานความคิดคือความคิดแบบทวิภาวะ การหลุดพ้นจากความคิดแบบทวิภาวะ สู่โลกทัศน์แบบอภิปัจจยตา จึงเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งในการสร้างสันติภาพในโลก ด้วยการมองโลกแบบอภิปัจจยตาเท่านั้นจะช่วยให้เรามองโลกอย่างไม่แบ่งแยก และเห็นมนุษย์ทุกคนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

สู่ครอบครัวเดียวกัน เป็นนิมิตหมายอันดีที่ชาวพุทธชั้นนำทั่วเอเชียได้มาประชุมพร้อมกันในวันนี้ เพื่อร่วมมือกันแสวงหาหนทางในการเป็นสะพานแห่งสันติภาพของโลก ไม่มีอะไรที่จะเป็นจุดเริ่มต้นสำหรับการร่วมมือดังกล่าวดีไปกว่าการหันหน้ามาเสวนากัน เพราะการเสวนาวินิจฉัยกันนั้นย่อมนำมาสู่ความไว้วางใจกันและเชื่อมโยงให้เป็นหนึ่งเดียวกัน ดังมีพุทธพจน์ว่า “วิสาสาปรมาญาตี” ขอให้การสนทนาครั้งนี้เป็นเสมือนการมาพบปะของญาติพี่น้องในครอบครัวเดียวกัน แม้จะเพิ่งรู้จักและมาจากภูมิลำเนาที่ต่างกัน แต่ก็ขอให้การพบปะครั้งนี้นำไปสู่ความไว้วางใจและความมั่นใจที่จะทำการกิจอันสำคัญสำหรับโลก นั่นคือการช่วยให้มนุษย์ทุกชาติทุกภาษาและทุกสีผิวได้ละเลิกจากการเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน วางมือจากความรุนแรง และกลับคืนสู่ครอบครัวที่แท้ของตน นั่นคือครอบครัวที่ชื่อว่า “มนุษยชาติ”

๒๔

^{๒๔} พระไพศาล วิสาโล, “พุทธศาสนาเพื่อสันติภาพ ปาฐกถาในการสัมมนาชาวพุทธนานาชาติหัวข้อ “Searching for a Bridge of Peace” ประเทศญี่ปุ่น : เมืองเกียวโต, ๓ สิงหาคม, ๒๕๕๙.

เดชปณฺโญ ภิกขุ. กล่าวว่า ในปัจจุบันโลกกำลังประสบกับปัญหานานัปการอยู่ ซึ่งก็มีทั้ง ปัญหา น้ำท่วม, ฝนแล้ง, โลกร้อน, ความยากจน, ความอดอยากขาดแคลน, มลพิษ, โรคนิวเคลียร์, อาชญากรรมต่างๆ, และปัญหาสงครามในรูปแบบต่างๆ เป็นต้น ซึ่งปัญหาทั้งหลายเหล่านี้ล้วนเกิดมาจากการที่มนุษย์ลุ่มหลงติดใจในความสุขจากสิ่งฟุ่มเฟือยหรือ “วัตถุนิยม” อันได้แก่ กามารมณ์ (สิ่งสวยงาม ไพเราะ หอมหวาน เอร็ดอร่อย นุ่มนวล โดยมีจากเพศตรงข้ามเป็นสิ่งสูงสุด), วัตถุสิ่งของที่เกินความจำเป็นแก่ชีวิตทั้งหลาย, และเกียรติยศชื่อเสียงมากเกินไป จึงส่งผลให้มนุษย์ต้องตัดไม้ทำลายป่าของโลกให้พินาศย่อยยับไปเป็นจำนวนมาก จนทำให้โลกเสียความสมดุล แล้วก็ทำให้เกิดภาวะฝนแล้ง น้ำท่วม โลกร้อน และตามมาด้วยความยากจนและความอดอยากขาดแคลน ส่วนการเสพวัตถุนิยมมากเกินไปก็ทำให้เกิดปัญหาคอร์รัปชัน คดโกง มลพิษ โรคนิวเคลียร์ เป็นต้นขึ้นมา และติดตามมาด้วยปัญหาอาชญากรรมต่างๆเช่น ลักขโมย จี้ ปล้น ทำร้ายกัน ฆ่า ช่มชู้ เหล่านี้ขึ้นมาอีก อีกทั้งการแย่งชิงทรัพยากรและพลังงานจากผู้อื่นหรือประเทศชาติอื่น ก็ทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งและสงครามในรูปแบบต่างๆขึ้นมา จนทำให้โลกมีแต่วิกฤติการณ์ และหาสันติภาพไม่ได้อยู่ทุกวันนี้ พุทธศาสนาจะสอนว่า “ทุกสิ่งเกิดขึ้นมาจากเหตุ” ดังนั้นปัญหาก็ต้องมาจากเหตุ และการแก้ปัญหา ก็ต้องมาแก้ที่เหตุของปัญหา จึงจะทำให้ปัญหาหมดสิ้นไปได้จริง ซึ่งปัญหาทั้งหลายของโลกนี้ พุทธศาสนาสอนว่า มันมีเหตุมาจาก “การเบียดเบียนกันของมนุษย์” (หรือการเอารัดเอาเปรียบกัน) คือเพราะมนุษย์มีการเบียดเบียนกันเอง เบียดเบียนสัตว์ และเบียดเบียนป่าไม้ผู้มีพระคุณของโลกมากเกินไป จึงส่งผลให้เกิดปัญหาทั้งหลายเหล่านี้ขึ้นมา ถ้ามนุษย์จะไม่มีการเบียดเบียนกัน โลกก็จะมีสันติภาพ

ส่วนการเบียดเบียนกันนั้น พุทธศาสนาสอนว่ามันมีเหตุมาจาก “ความโลภ” (ความอยากได้สิ่งของๆผู้อื่นเอามาเป็นของตัวเอง) ของมนุษย์โดยรวม นั่นเอง คือเพราะมนุษย์ส่วนมากมีความโลภในวัตถุนิยมมากเกินไป จึงส่งผลทำให้เกิดการเบียดเบียนกันในรูปแบบต่างๆ ทั้งในทางที่ถูกและผิดกฎหมาย รวมทั้งในทางที่ผิดศีลธรรมขึ้นมา

ส่วนความโลภก็มีเหตุมาจาก “ความเห็นแก่ตัว” ของมนุษย์ คือเพราะมีความเห็นแก่ตัว จึงทำให้เกิดความโลภขึ้นมา ถ้าใครมีความเห็นแก่ตัวมาก ก็จะมีความโลภมาก และจะทำความชั่วหรือเบียดเบียนผู้อื่น ที่เรียกว่าเป็นคนชั่ว ซึ่งคนชั่วย่อมที่จะทำผิดทั้งกฎหมายและศีลธรรม อันเป็นสาเหตุให้สังคมเดือดร้อนวุ่นวาย จนส่งผลให้สังคมไม่สงบสุขและโลกไม่มีสันติภาพ แต่ถ้าใครมีความเห็นแก่ตัวน้อย ก็จะมีความโลภน้อย และจะไม่ทำผิดทั้งกฎหมายและศีลธรรม แต่จะทำความดี หรือช่วยเหลือผู้อื่น ที่เรียกว่าเป็นคนดี ที่จะช่วยให้สังคมสงบสุขและช่วยให้โลกมีสันติภาพส่วนความเห็นแก่ตัวก็มีเหตุมาจาก “ความยึดถือว่ามีตนเอง” คือเมื่อมนุษย์มีความยึดถือว่ามีตนเอง จึงทำให้เกิดความเห็นแก่ตัวขึ้นมา หรือทำอะไรเพื่อตัวเองขึ้นมา ถ้าใครยึดถือว่ามีตัวเองเข้มข้น ก็จะทำให้เกิดความเห็นแก่ตัวมาก แต่ถ้าใครมีความยึดถือว่ามีตัวเองเบาบาง ก็จะทำให้เกิดความเห็นแก่ตัวน้อย

ส่วนความยึดถือว่ามีตนเองก็มีเหตุมาจาก “ความเข้าใจว่ามีตัวเอง” คือเมื่อมีความเข้าใจว่ามีตัวเอง จึงทำให้เกิดความยึดถือว่ามีตนเองขึ้นมา ถ้าใครมีความเข้าใจว่ามีตัวเองมาก ก็จะทำให้เกิดความยึดถือว่ามีตนเองเข้มข้น แต่ถ้าใครมีความเข้าใจว่ามีตัวเองน้อย ก็จะทำให้เกิดความยึดถือว่ามีตนเองเบาบาง ส่วนความเข้าใจว่ามีตัวเอง ก็มีเหตุมาจาก “ความรู้ว่ามีตัวเอง” ซึ่งความรู้ว่ามีตัวเองนี้ก็จะทำให้เกิดความเข้าใจว่ามีตัวเองขึ้นมาอีกทีหนึ่ง ถ้าใครมีความรู้ว่ามีตัวเองมาก ก็จะทำให้เกิดความเข้าใจว่ามีตัวเองมาก แต่ถ้าใครมีความรู้ว่ามีตัวเองน้อย ก็จะทำให้เกิดความเข้าใจว่ามีตัวเองน้อย

ความรู้ว่ามีตัวเองนี้ก็คือ ความรู้ที่เกิดขึ้นในจิตใจของมนุษย์เราทุกคน ที่รู้นี้คือตัวเรา หรือรู้ว่า “ร่างกายและจิตใจนี้คือเรา” รวมทั้งรู้ว่า เรามีชื่อนี้ นามสกุลนี้ มีรูปร่างเป็นชายหรือหญิง มีสีผิวเช่นนี้ มีเสียงเช่นนี้ และมีคนนั้นคนนี้เป็นพ่อเป็นแม่ มีสิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นของเรา เป็นต้น เท่าที่เราจำได้มาตลอดทั้งชีวิต ซึ่งความรู้นี้ขณะเมื่อยังเป็นเด็กที่เพิ่งเกิดมาใหม่นั้นมันจะยังไม่มี แต่เมื่อระบบประสาท ตา หู จมูก ลิ้น และร่างกายของเราได้รับรู้สิ่งต่างๆ ของโลกมากขึ้น และใครๆ ก็สอนให้เรา รู้แต่เรื่องว่ามี “ตัวเรา-ของเรา” ให้ได้ยินอยู่เสมอๆ จึงทำให้เกิด “ความรู้ว่ามีตัวเรา” นี้ขึ้นมาและมันก็ได้ค่อยๆ สัมผัสความเคยชินเอาไว้ในจิตใจได้สำนึก ยิ่งนานวันมันก็จะยิ่งมีความเคยชินมากขึ้น และเมื่อโตขึ้นมันก็ได้กลายมาเป็นนิสัยที่แก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงได้ยากไปในที่สุด ซึ่ง “ความรู้ว่ามีตัวเรา” นี้ทางพุทธศาสนาจะเรียกว่าเป็นอวิชชา ที่หมายถึง ความไม่รู้จริง หรือ ความรู้ผิด หรือ ความโง่สูงสุดของมนุษย์ เพราะมันเป็นต้นเหตุ (เหตุที่เป็นต้นกำเนิด) ที่ทำให้มนุษย์เกิดความทุกข์และปัญหาทั้งหลายขึ้นมา

ความรู้ว่ามีตัวเองนี้ สมัยใหม่เรียกว่าเป็น “สัญญาตัญญาณว่ามีตัวเอง” ที่จิตใต้สำนึกของมนุษย์เราทุกคนมีอยู่ ซึ่งสัญญาตัญญาณว่ามีตัวเองก็หมายถึง “ความรู้ว่ามีตัวเอง” ที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับชีวิตโดยไม่มีใครมาสอน คือเมื่อเกิดชีวิตขึ้นมา ทุกชีวิตก็จะมีความรู้ว่ามีตัวเองเกิดขึ้นมาด้วยเสมอ ซึ่งมันก็จะฝังอยู่ในจิตใต้สำนึกของทุกชีวิต ซึ่งเป็นจิตส่วนลึกที่ควบคุมได้ยาก แก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงได้ยาก โดยมันก็จะคอยกระตุ้นให้จิตเกิดความรู้ว่ามีตัวเอง, เกิดความเข้าใจว่ามีตัวเอง, เกิดความยึดถือว่ามีตัวเอง, เกิดความเห็นแก่ตัว, และเกิดความโลภ, รวมทั้งเกิดการเบียดเบียนกันขึ้นมาในที่สุด

กล่าวโดยสรุป จิตใต้สำนึกมีความรู้ปรุงแต่งหรือผลักดันกันทำให้เกิดความเห็นแก่ตัว ความโลภ และการเบียดเบียนกันขึ้นมาในที่สุด แต่ในทางตรงกันข้ามถ้าจิตใต้สำนึกของเรา “ไม่มีความรู้ว่ามีตัวเอง” เสียอย่างเดียว ทั้งความเข้าใจว่ามีตัวเอง, ความยึดถือว่ามีตนเอง, ความเห็นแก่ตัว, ความโลภ, และการเบียดเบียนกันเหล่านี้ก็จะไม่เกิดขึ้น ถ้าจิตใดมีความรู้ว่ามีตัวเองในจิตใต้สำนึกเบาบาง จิตนั้นก็จะ เป็นจิตที่ดี หรือเป็นคนดี แต่ถ้าจิตใดมีความรู้ว่ามีตัวเองในจิตใต้สำนึกเข้มข้น จิตนั้นก็จะ เป็นจิตที่ชั่วหรือเลว หรือเป็นคนชั่วหรือเลว แต่ถ้าจิตใดไม่มีความรู้ว่ามีตัวเองในจิตใต้สำนึกเลย จิตนั้นก็จะ เป็นจิตที่หลุดพ้น (คือเหนือดีเหนือชั่ว) โดยทั่วไปแล้วเรามักเชื่อกันว่า เราไม่สามารถที่จะเปลี่ยนนิสัยหรือจิตใต้สำนึกของเราได้ เพราะมันมาจากสัญญาตัญญาณที่สั่งสมไว้อย่างมากมายตลอดชีวิต ดังนั้นเราจึงมักเชื่อกันว่า พฤติกรรมของคนเรานี้ไม่มีทางจะแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงได้ คือเมื่อใครบังเอิญได้รับการสั่งสอนอบรมให้เป็นคนดีมา

ก่อน ก็จะเป็นคนดีเรื่อยไป จะแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงไม่ได้ หรือใครที่บังเอิญได้รับการสั่งสอนอบรมให้เป็นคนชั่วมาก่อน ก็จะเป็นคนชั่วเรื่อยไป จะแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงไม่ได้ ดังนั้นเมื่อโลกเรามีแต่คนชั่วมากกว่าคนดี เราจึงมักเชื่อกันว่าโลกคงจะไม่มีสันติภาพเป็นแน่

แต่พุทธศาสนาจะสอนว่า “ทุกสิ่งที่เกิดขึ้น จะต้องมีเหตุและปัจจัย (สิ่งสนับสนุนหรือเหตุย่อยๆ) มาปรุงแต่งหรือทำให้เกิดขึ้น” คือพุทธศาสนาจะสอนว่า ทุกสิ่งจะเป็นไปตามเหตุปัจจัย เมื่อเหตุปัจจัยของมันเป็นเช่นไร มันก็ย่อมที่จะเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้น เมื่อเหตุปัจจัยของมันเปลี่ยนแปลงไป มันก็ย่อมที่จะเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยของมันเสมอ ซึ่งนี่ก็แสดงถึงว่า แม้จิตใต้สำนึกหรือนิสัยของมนุษย์เรา ที่มันได้สั่งสมความรู้ว่ามีตัวเองเอาไว้อย่างเข้มข้นหรือหนาแน่นนี้ มันก็สามารถที่จะเปลี่ยนแปลงได้ ถ้ามันเปลี่ยนแปลงไม่ได้ ก็คงไม่เกิดพระพุทธรูปเจ้าขึ้นมาเป็นแน่ ซึ่งการที่พระพุทธรูปเจ้าทรงอุบัติขึ้นมา ก็เพื่อมาสอนให้มนุษย์รู้วิธีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมจากชั่วมาเป็นดี และจากดีมาเป็นหลุดพ้น แล้วมาช่วยกันสร้างสันติภาพให้แก่โลกนั่นเอง

วิธีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของจิตมนุษย์โดยสรุปก็คือ “สร้างความรู้ใหม่ที่จะมาทำลายความรู้ว่ามีตัวเอง ที่จิตใต้สำนึกของเรามีอยู่นั้น ให้ค่อยๆเลือนหายไป” ซึ่งความรู้ใหม่ที่จะมาทำลายความรู้ว่ามีตัวเองนั้นก็คือความรู้ที่ตรงข้ามกัน อันได้แก่ความรู้ว่า “แท้จริงแล้วมันไม่มีสิ่งใดหรือสภาวะใดที่จะมาเป็นเราหรือตัวเราได้” (หรือไม่มีตัวเองอยู่จริง) ซึ่งวิธีการสร้างความรู้ว่า “ไม่มีเราอยู่จริง” นี้ เราจะต้องใช้หลักวิทยาศาสตร์ (คือมีเหตุผล ศึกษาจากของจริง และเชื่อจากการที่ได้พิสูจน์จนเห็นผลอย่างแน่ชัดแล้วเท่านั้น) เท่านั้นมาสร้างขึ้น เราจึงจะเกิดความเข้าใจว่า “ไม่มีเราอยู่จริง” ได้อย่างแท้จริง ซึ่งหลักการของวิทยาศาสตร์นั้น เป็นวิธีการค้นหาความจริงของธรรมชาติ ที่ได้ผลถูกต้องแน่นอนที่สุด และผู้มีปัญญาทั้งหลายทั่วโลกก็ยอมรับ

ดังนั้น การสร้างความรู้ว่า “มันไม่มีเราอยู่จริง” นั่นก็คือ เราจะต้องมาศึกษาถึงความจริงของธรรมชาติที่เกิดขึ้นให้เราได้พบเห็นจริงๆ ว่ามันมี “กฎสูงสุดของธรรมชาติ” ที่ควบคุมทุกสิ่งทุกอย่างเอาไว้ ซึ่งมันเป็นกฎง่ายๆหรือธรรมดาๆที่เราทุกคนก็รู้กันอยู่แล้ว แม้คนที่มีปัญญาน้อยก็ยังยอมรับ ถ้าใครไม่ยอมรับก็แสดงว่าโง่มากเกินไปหน่อย ซึ่งกฎสูงสุดนี้จะมีใจความโดยสรุปว่า “ทุกสิ่งที่เกิดขึ้นมาจะต้องอาศัยและเหตุปัจจัย เพื่อมาปรุงแต่งหรือสร้างขึ้นมามาทั้งสิ้น” คือกฎนี้จะบังคับทุกสิ่งเอาไว้ว่า “ไม่มีสิ่งใดที่จะเกิดขึ้นมาได้เองลอยๆโดยไม่มีเหตุปัจจัย”

เมื่อเรานำเอากฎสูงสุดของธรรมชาตินี้ มาพิจารณาถึงวัตถุสิ่งของทั้งหลาย (รวมทั้งพวกรังสีและพลังงานทั้งหลายด้วย) ทั้งที่มีอยู่ในโลกและนอกโลก เราก็จะพบว่า มันไม่ได้มีตัวตนที่แท้จริงเป็นของตัวเองเลย เพราะมันเป็นสิ่งที่จะต้องเกิดขึ้นมาจากการประกอบหรือสร้างขึ้นจากเหตุและปัจจัยทั้งสิ้น คือโดยสรุปแล้ววัตถุหรือสิ่งของทั้งหลายจะเกิดขึ้นมาจาก สิ่งอันเป็นพื้นฐาน ๔ อย่าง คือ (๑) ของแข็ง (๒) ของเหลว (๓) ความร้อน และ (๔) ก๊าซ คือสิ่งพื้นฐานทั้ง ๔ นี้เอง ที่มาปรุงแต่งหรือสร้างวัตถุที่แปลกประหลาดหรือพิสดารทั้งหลายขึ้นมา ดังนั้นวัตถุหรือสิ่งของทั้งหลายทั้งในและนอกโลก จึงไม่ได้มีตัวตนที่

แท้จริงเป็นของตัวเองเลย ถ้าวัตถุทั้งหลายจะมีตัวตนเป็นของตนเองแล้ว (คือมีตัวตนที่แท้จริง) มันก็ไม่จำเป็นต้องอาศัยสิ่งอื่นๆเพื่อมาปรุงแต่งหรือสร้างตัวของมันขึ้นมา และมันจะตั้งอยู่ไปชั่วนิรันดร์ (เป็นอมตะ) คือไม่มีวันแตกสลายหายไปอย่างเด็ดขาด ไม่ว่าจะมื่ออะไรมาทำลายก็ตาม หรือไม่ว่ากาลเวลาจะผ่านพ้นไปนานสักเท่าใดก็ตาม

เมื่อมาพิจารณาถึงร่างกายมนุษย์ เราก็จะพบว่า แม้อวัยวะต่างๆของร่างกายมนุษย์เรา ก็เกิดมาจากการปรุงแต่งหรือสร้างขึ้นมาจากสิ่งพื้นฐานทั้ง ๔ นี้ด้วยเหมือนกัน ดังนั้นนี่ก็แสดงถึงความจริงที่ลึกซึ้งว่า สิ่งที่เป็นตัวตนของร่างกายของเรานั้นจริงๆแล้วมันไม่มี ส่วนร่างกายที่มีอยู่นี้มันก็เป็นเพียงสิ่งที่ถูกปรุงแต่งหรือสร้างขึ้นมาชั่วคราวเท่านั้น ดังนั้นมันจึงมีสถานะที่ไม่เที่ยงแท้ถาวร (หรือไม่เป็นอมตะ) เพราะสุดท้ายไม่ช้าก็เร็ว มันก็ต้องตายหรือแตกสลายหายไปอย่างแน่นอน (สมมติว่าร่างกายจะมีตัวตนที่แท้จริงเป็นของตัวเองแล้ว มันจะไม่อาศัยอาหาร น้ำ ความร้อนและอากาศมาปรุงแต่งขึ้นมา รวมทั้งมันจะเป็นอมตะหรือไม่ตายอย่างเด็ดขาด ไม่ว่าจะมื่ออะไรมาทำลายก็ตาม หรือไม่ว่ากาลเวลาจะผ่านพ้นไปสักเท่าใดก็ตาม) ซึ่งเรื่องวัตถุและร่างกายไม่ใช่ตัวตนที่แท้จริงนี้ ยังเป็นเรื่องง่ายๆที่คนพอมิปัญญาอยู่บ้าง ก็พอจะเข้าใจและยอมรับกันอยู่แล้ว เพราะมันมีหลักฐานมายืนยันให้ได้พบเห็นกันจนเป็นของธรรมดาอยู่แล้ว ถ้าใครไม่ยอมรับก็แสดงว่า ถ้าไม่โง่งมเกินไป ก็คงเป็นคนบ้าอย่างสุดๆ

แม้ร่างกายนั้นเราจะเข้าใจว่า “มันไม่มีร่างกายที่แท้จริงที่จะมาเป็นร่างกายของเราได้” ก็ตาม แต่ว่าเรามักจะถูกสั่งสอนมาว่า “จิตใจนั้นเป็นเรา” คือเรามักจะถูกสอนมาว่า เมื่อร่างกายตายไป จิตหรือใจที่เป็นตัวเราจะยังอยู่ ยังไม่ตายเหมือนร่างกาย และจะสามารถไปเกิดใหม่ได้ (ตามความเชื่อจากศาสนาในระดับศีลธรรม) ซึ่งแม้เราเองก็รู้สึกเช่นนั้นจริงๆ คือเราทุกคนก็ยอมที่จะมีความรู้สึกว่ามีตัวเราอยู่จริงๆในโลก ตามสัญชาตญาณของสิ่งที่มีชีวิต แล้วก็เลยทำให้เกิด “ความเชื่อ” ขึ้นมาอย่างเหนียวแน่นว่า จะยังมีเราอยู่ต่อไปเมื่อตายไปแล้ว แม้จะยังไม่มีใครสามารถพิสูจน์ให้เห็นจริงได้เลยก็ตาม ซึ่งนี่คือสาเหตุที่ทำให้ความรู้ว่ามีตัวเรานี้ได้รับการสืบทอดมาอย่างมั่นคงจนทุกวันนี้

แต่เมื่อเราใช้กฎสูงสุดของธรรมชาติมาพิจารณา เราก็จะพบว่า “แม้จิตใจก็ไม่ใช่ตัวเราจริง” เพราะจิตใจก็ต้องอาศัยร่างกายที่ยังตั้งอยู่หรือยังไม่ตาย เพื่อเกิดขึ้นมารู้และรู้สึกต่อสิ่งต่างๆ อีกทั้งยังต้องอาศัยความทรงจำจากสมองเพื่อนำมาใช้คิด ถ้าไม่มีร่างกาย ก็ไม่มีจิต หรือถ้าไม่มีความทรงจำจากสมอง จิตก็คิดไม่ได้ ซึ่งนี่ก็แสดงถึงว่า แม้จิตใจเองก็เป็นเพียงสิ่งที่ถูกปรุงแต่งหรือสร้างขึ้นมาเพียงชั่วคราวเหมือนร่างกายนั่นเอง ดังนั้นจึงทำให้สรุปได้ว่า จิตใจที่เรากำลังรู้สึกว่าเป็นตัวเราอยู่นี้ มันไม่ใช่ตัวเราจริง มันเป็นเพียงตัวตนชั่วคราว (เหมือนของจริงแต่ว่าไม่ถาวร) หรือตัวตนมายา (หลอกหลวงว่ามีจริงแต่ความจริงไม่มี) เท่านั้น

เมื่อร่างกายก็ต้องอาศัยสิ่งพื้นฐาน ๔ อย่างมาสร้างขึ้นมา ส่วนจิตใจก็ต้องอาศัยร่างกายและความทรงจำจากสมองเพื่อปรุงแต่งให้เกิดขึ้นมาอีกทีหนึ่ง ร่างกายกับจิตใจจึงเป็นสิ่งที่ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เมื่อสิ่งใดหายไป อีกสิ่งก็ยอมที่จะหายตามไปด้วยเสมอ ซึ่งนี่ก็เป็นไปตามกฎสูงสุดของ

ธรรมชาติที่เรายอมรับมาตั้งแต่ต้นนั่นเอง และเมื่อเราเกิดความเข้าใจแล้วว่า “แท้จริงแล้วไม่มีสิ่งใดหรือสภาวะใดเลย ที่จะมาเป็นเราหรือใครๆ ได้จริง” ซึ่งในขั้นต้น ความเข้าใจนี้ก็จะทำให้เรา (ตามที่สมมติเรียก) ลดความเห็นแก่ตัวและความโลภลงได้อย่างมาก เพราะมองไม่เห็นว่าจะเห็นแก่ตัวและโลกไปเพื่อใคร แล้วการเบียดเบียนผู้อื่นก็จะไม่เกิดขึ้น และถ้าเราสามารถเผยแพร่ความรู้นี้สู่มวลมนุษย์ จนทำให้มนุษย์ส่วนมาก มีความเข้าใจถึงความจริงนี้แล้ว โลกก็จะเกิดสันติภาพขึ้นมาได้ ซึ่งนี่คือประโยชน์ในระดับโลกสำหรับการเกิดความเข้าใจว่า “มันไม่มีเราอยู่จริง”

ส่วนประโยชน์ระดับบุคคลจากการเกิดความเข้าใจว่า “มันไม่มีเราอยู่จริง” นั่นก็คือ เมื่อเราเกิดความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งแล้วว่า “ไม่มีสิ่งใดหรือสภาวะใด ที่จะมาเป็นเราหรือของเราหรือแม่ของใครๆ ได้อย่างแท้จริง” เราก็นำเอาความเข้าใจนี้มาเพ่งพิจารณาถึงสิ่งต่างๆ โดยเฉพาะในร่างกายและจิตใจที่สมมติเรียกว่าเป็นเราและของเรานี้อย่างตั้งใจที่สุด (ความตั้งใจนี้ก็คือสมาธิ) ซึ่งความเข้าใจ (หรือปัญญา) และสมาธินี้เอง ที่จะมาดับทุกข์ของจิตใจเรากำลังเกิดอยู่ในปัจจุบัน ให้ระงับหรือดับลงอย่างชั่วคราวได้อีกทั้งปัญญากับสมาธินี้ ยังเข้าไปแก้ไขเปลี่ยนแปลงจิตใต้สำนึกที่โง่เขลา ให้อ่อนๆ เปลี่ยนเป็นจิตใต้สำนึกที่มีปัญญามากขึ้นเรื่อยๆ จนในที่สุดความโง่สูงสุดที่จิตใต้สำนึกมีอยู่ ก็จะหมดสิ้นไปได้อย่างถาวร แล้วจิตของเรา ก็จะหลุดพ้นจากความทุกข์อย่างถาวร (ทางพุทธศาสนาเรียกว่านิพพาน) ได้ ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่
นี้^{๒๕}

สรุปได้ว่า “กฎสูงสุดของธรรมชาติ” หรือเรื่อง “ไม่มีเราอยู่จริง” อันเป็นหลักในการดับทุกข์ (หลักอริยสัจ ๔) และสร้างสันติภาพของพุทธศาสนานี้ ให้เข้าใจอย่างถูกต้องตามหลักวิทยาศาสตร์ แล้วมาช่วยกันเผยแพร่แก่มวลมนุษย์เท่าที่จะทำได้ เพื่อช่วยให้เพื่อนมนุษย์เกิดมีปัญญาหรือมีดวงตาเห็นแจ้งชีวิตขึ้นมา แล้วเขาก็จะมาช่วยกันสร้างสันติภาพให้แก่มวลมนุษย์ส่วนใหญ่อย่างยั่งยืนต่อไป โลกก็จะถึงความพินาศในไม่ช้า

๓.๔ หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาว่าด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

สันติสุขหรือความสงบสุขเป็นหลักคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้ว่า ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท พระพุทธเจ้าตรัสไว้หลายแห่ง เป็นต้นว่าในเรื่อง “อัญญาตรกุล ทาริกาวัตถุ” ตรัสว่า “สุข (ขึ้น) ยิ่งกว่าความสงบไม่มี” ^{๒๖} ในเรื่องติสสเถรวัตถุ” ตรัสว่า “บุคคลตี

^{๒๕} เตชปญโญ ภิกขุ สันติภาพตามแนวทางพุทธศาสนา ๑๖ พ.ศ. ๒๕๕๑

^{๒๖} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๒๐๒/๙๕.

ปริเวกรส ลิ้มรสแห่งความสงบ และได้ลิ้มรสแห่งปิติในธรรมแล้ว เป็นผู้ไม่มีความกระวนกระวายไม่มี
 บาป”^{๒๗}ซึ่งสื่อนับว่าผู้มีความสงบ ย่อมไม่มีเวรภัย มีใบหน้าอัมเอิบผ่องใส ไม่เดือดร้อนกระวนกระวายใจ
 หนึ่ง ผู้รักความสงบ เป็นผู้ไม่หาความสุข ย่อมไม่สว้างความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น ดังพระพุทธพจน์ในเรื่อง
 “สัมพหุลกumarวัตถุ” ว่า

ผู้ใดใฝ่หาความสุขเพื่อตน
 แต่กลับใช้ท่อนไม้ทำร้ายสัตว์ทั้งหลายผู้รักสุข
 ผู้นั้นตายไปแล้วย่อมไม่ได้รับความสุขเลย
 ส่วนผู้ใดใฝ่หาความสุขเพื่อตน
 ไม่ใช้ท่อนไม้ทำร้ายสัตว์ทั้งหลายผู้รักสุข
 ผู้นั้นตายไปแล้ว ย่อมได้รับความสุข^{๒๘}

การที่ว่าจะอยู่อย่างสงบสุขนั้น จะต้องสำรวจมาจา ไม่ระรานใครๆ ด้วยวาจา ดังที่พระพุทธเจ้า
 ตรัสไว้ในเรื่อง “โกณฑธรรณเรวัตถุ” ว่า

เธออย่าได้กล่าวคำหยาบต่อใครๆ
 คนที่ถูกเธอว่ากล่าวจะกล่าวโต้ตอบเธอ
 เพราะว่าถ้อยคำที่ได้เถียงกัน ก่อให้เกิดทุกข์
 และการทำร้ายโต้ตอบกันจะมาถึงเธอ
 ถ้าเธอทำตนให้นิ่งเงียบได้
 เหมือนกังสดาล ที่ตัดขอบปากออกแล้ว
 เธอก็จะบรรลุนิพพานได้
 การโต้เถียงกันก็จะมีแก่เธอ^{๒๙}

การโต้แย้งหรือโต้เถียง ก่อให้เกิดปัญหะคือการกระทบกระทั่งกันและกัน ก่อให้เกิดการวิวาท
 บาดหมาง ขยายไปเป็นความผูกโกรธ เกิดพยาบาทปองร้าย ถึงขั้นอาฆาตมาดร้ายประหัดประหารกันใน
 ที่สุด แม้จะมีผู้มากล่าวร้ายหรือพูดกระทบกระทั่ง เพื่อหลีกเลี่ยงการวิวาทกันก็ไม่ควรใส่ใจถึงคำกล่าวร้าย
 ของผู้อื่น ดังพระพุทธพจน์ตรัสสอนไว้ในเรื่อง “ปาฎีกาชีวกวัตถุ” ว่าบุคคลไม่พึงใส่ใจถ้อยคำแสดงหูกของ
 คนอื่นไม่พึงเล็งกิจที่คนอื่นทำแล้วหรือยังไม่ได้ทำแต่พึงตรวจดูกิจที่ตนทำแล้วและยังไม่ได้ทำเท่านั้น^{๓๐}

^{๒๗} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๒๐๕/๙๖.

^{๒๘} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๓๑-๑๓๒/๗๓.

^{๒๙} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๓๓-๑๓๔/๗๓.

^{๓๐} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๕๐/๕๒.

แท้จริงแล้ว หลักการประพฤติปฏิบัติสำหรับชาวพุทธ ซึ่งครอบคลุมถึงหลักการอยู่ร่วมกันอย่างสงบ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ดีแล้วในโอวาทปาฏิโมกข์ ดังนี้

การไม่ทำบาปทั้งปวง
 การทำกุศลให้ถึงพร้อม
 ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง
 พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า นิพพานเป็นบรมธรรม
 ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ชื่อว่า เป็นบรรพชิต
 ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่า เป็นสมณะ
 การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น การไม่เบียดเบียนผู้อื่น
 ความสำรวมในปาติโมกข์
 ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร
 การอยู่ในเสนาสนะที่สงัด
 การประกอบความเพียรในอธิจิต^{๓๑}

จะเห็นได้ว่าการไม่ทำร้ายผู้อื่น การไม่กล่าวร้าย การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ซึ่งนักบวชในศาสนาควรปฏิบัติ และถ้าขึ้นทำ สิ่งเลวร้าย ถือว่ามีโชวิสัยสมณะ แม้แต่ผู้นำชุมชนที่เป็นนักการศาสนาก็เช่นเดียวกัน

อีกประการหนึ่ง การทะเลาะเบาะแว้งกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการเมือง เศรษฐกิจ สังคมหรือแม้แต่เรื่องศาสนา ล้วนมีผลเป็นทุกข์ทั้งสิ้น ต้องลดการทะเลาะวิวาท การว่าร้ายเบียดเบียนกัน จึงจะมีชีวิตอย่างสงบ ดังที่พระพุทธเจ้าปรารภเรื่องการระงับความทะเลาะกันของหมู่พระญาติ คือ ฝ่ายโกลิยะและฝ่ายศากยะ เรื่องแย่งน้ำจากแม่น้ำโรहिณีเพื่อทำนาว่าในหมู่มนุษย์ผู้มีเวร

เราเป็นผู้ไม่มีเวร อยู่เป็นสุขจริงหนอ
 ในหมู่มนุษย์ผู้มีเวร เราอยู่อย่างไม่มีเวร
 ในหมู่มนุษย์ผู้เดือดร้อน
 เราเป็นผู้ไม่เดือดร้อน อยู่เป็นสุขจริงหนอ
 ในหมู่มนุษย์ผู้เดือดร้อน เราอยู่อย่างไม่เดือดร้อน
 ในหมู่มนุษย์ผู้ขวนขวาย
 เราเป็นผู้ไม่ขวนขวาย อยู่เป็นสุขจริงหนอ
 ในหมู่มนุษย์ผู้ขวนขวาย เราอยู่อย่างไม่ขวนขวาย^{๓๒}

ตัวอย่างหนึ่งที่พระพุทธเจ้าแสดงให้เห็นถึงการที่พระองค์ทรงผูกมิตรกับพวกนักบวชกลุ่ม

^{๓๑} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๙๓-๑๙๕/๙๐-๙๑.

^{๓๒} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๙๗-๑๙๙/๙๕.

อื่นๆ นอกพระพุทธศาสนามีปรากฏในที่ชนิกาย ปาฎิกวรรค ดังนี้

สอง เมื่อพระพุทธเจ้ามีโอกาสดังกล่าวก็มักจะเสด็จไปเยี่ยมพวกอัญญเดียรัจฉานถึงสำนักพวกเขา บ่อยๆ ได้สนทนารวมกัน เช่น คราวหนึ่งเมื่อประทับอยู่ในนิคมของชาวมัลละชื่ออนุปิยะ ในแคว้นมัลละ แต่เขารู้ ได้เสด็จเข้าไปสำนักของนักบวชเปลือยชื่อ ปาฎิกบุตร และสนทนากันด้วยอัธยาศัยไมตรี ในที่สุดปาฎิกบุตรปริพาชกมีความเลื่อมใส แม้จะไม่ได้เปลี่ยนใจมานับถือพระพุทธศาสนา แต่ก็กราบพูลถึงความในใจตนอย่างไพเราะจับใจว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถึงการที่ข้าพระองค์ซึ่งมีทิวทัศน์แตกต่างกัน มีความถูกใจแตกต่างกันมีความพอใจแตกต่างกัน มีอารมณ์แตกต่างกัน เข้าถึงสุภวิโมกข์อยู่ นี่เป็นสิ่งที่กระทำได้อย่างจริงจัง แต่ข้าพระองค์จักษุรักษาความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคไว้ให้ดีให้ได้^{๓๓}

คราวหนึ่งเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏในกรุงราชคฤห์ ได้เสด็จเข้าไปสำนักของนิโครธปริพาชกซึ่งพำนักอยู่ ณ ปริพาชการามที่พระนางอุทุมพรिका มเหสีองค์หนึ่งของพระเจ้าพิมพิสาร ทรงสร้างถวาย เป็นอารามใหญ่มีบริวารของนิโครธปริพาชกพักอยู่ด้วยถึง ๓,๐๐๐ คนได้สนทนากัน ด้วยเรื่องกีดกันบาปด้วยตบะ จนนิโครธปริพาชกและบริวารเข้าใจ สารภาพว่าตนเป็นคนโง่เขลาไม่ฉลาด และที่เคยกล่าวร้ายพระพุทธองค์ เพราะไม่เป็นความจริง ขอให้พระพุทธองค์อดโทษให้ด้วย และจะได้สำรวมต่อไป^{๓๔}

การที่พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปผูกมิตรกับพวกเดียรัจฉานมีผลทางจิตวิทยาหลายอย่าง เป็นการลดศัตรู เพิ่มมิตรไปในตัว อย่างเรื่องนี้พระองค์ตรัสว่า ที่เสด็จสนทนาด้วยเพราะปรารถนาจะได้ปริพาชกเหล่านี้ เป็นอันเตวสิกก็หาไม่ ปรารถนาให้พวกเขาเคลื่อนจากอุทเทสก็หาไม่ ปรารถนาจะให้เคลื่อนจากอาชีวกก็หาไม่ ปรารถนาจะให้ท่านเหล่านั้นกับอาจารย์ของพวกเขาดำรงอยู่ในอภิสัทธรรมและธรรมที่นับเนื่องในอภิสัทธรรมก็หาไม่ ปรารถนาจะให้ท่านเหล่านั้นกับอาจารย์ของท่านห่างจากอภิสัทธรรมและธรรมที่นับเนื่องในอภิสัทธรรมก็หาไม่^{๓๕}

เรื่องที่พราหมณ์แวะเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า มีมาก เช่น ชาณุสโสณพราหมณ์เข้าไปกราบพูลถามปัญหา สุดท้ายมีความเลื่อมใส ได้ปฏิญาณตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต^{๓๖} อีกเรื่องหนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ในกรุงสาวัตถีปิงคลโกจพราหมณ์เข้าไปเฝ้าพูลถามปัญหาเกี่ยวกับครูทั้ง ๖ ว่า ที่พวกท่านเหล่านั้นอ้างตนว่า เป็น

สัพพัญญู รู้ทุกอย่างนั้น จริงหรือไม่จริง พระพุทธเจ้าตัดบทว่า เรื่องพวกนั้นงดไว้ก่อน พระองค์จะแสดงธรรมให้ฟัง ขอให้ฟัง ใส่ใจให้ดีๆ แล้วทรงตรัสเปรียบเทียบกับบุคคลที่ต้องการแก้แค้น แต่

^{๓๓}ที.ป. (ไทย) ๑๑/๔๘/๓๔.

^{๓๔}ที.ป. (ไทย) ๑๑/๔๘-๗๗/๓๔-๔๕.

^{๓๕}ที.ป. (ไทย) ๑๑/๗๘/๔๘.

^{๓๖}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๘-๒๘๙/๓๑๗-๓๒๘.

แสงหาไม่ถูกทาง จึงได้แต่เปลือก แต่กระพี้เป็นต้น แล้วทรงแสดงแก่นแท้แห่งพรหมจรรย์ให้ฟัง เมื่อทรงแสดงจบ ปิงคลโกจณพราหมณ์ มีความเลื่อมใส ได้ปฏิญาณตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต^{๓๓๖}

ผู้ที่เคยนับถือลัทธิอื่น เมื่อได้มาเฝ้าพระพุทธองค์ ได้กราบทูลถามปัญหาหรือได้สัจธรรมจากพระองค์ เกือบทั้งหมดเกิดความเลื่อมใสในพระจริยาวัตรอันงดงามในวิธีการตรัสสอน และเรื่องที่ทรงแสดงให้เหมาะกับอัธยาศัยของบุคคล ทำให้เขาเหล่านั้นเกิดความเลื่อมใส ปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะนับไม่ถ้วน^{๓๓๗}

จะเห็นได้จากตัวอย่างที่พระพุทธเจ้าทรงผูกมิตรกับศาสนาและสาวกของลัทธิศาสนาอื่นๆ ในสมัยพุทธกาล มีการเคารพความเห็นและให้เกียรติซึ่งกันและกันไม่ก้าวร้าวกัน กล่าวคือเป็นสังคมที่สงบสุข ศาสนาทุกศาสนามากกว่าสองลัทธิอยู่ร่วมกันได้ดี

นอกจากนี้ยังมีพระพุทธพจน์ยืนยันอีกข้อหนึ่งว่า “อพฺยาปชณฺ์ สุขํ โลกํ การไม่เบียดเบียนกัน เป็นสุขในโลก”^{๓๓๘} แม้แต่म्मรรคมีองค์ ๘ ก็มีหลายข้อ โดยเฉพาะข้อที่ ๒-๕ ที่เกี่ยวเนื่องกับการปฏิบัติเพื่อการอยู่ร่วมในสังคมอย่างสันติ

รศ. พัน ดอกบัว ยกมาแสดงให้เห็นดังนี้

๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ คือ

- (๑) ดำริออกจากกาม
- (๒) ดำริในทางไม่พยาบาท
- (๓) ดำริในทางไม่เบียดเบียน

๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ คือ

- (๑) เว้นจากพูดปด
- (๒) เว้นจากการพูดส่อเสียด
- (๓) เว้นจากการพูดคำหยาบ
- (๔) เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

๔) สัมมากัมมันตตะ การงานชอบ คือ

- (๑) เว้นจากการฆ่าสัตว์
- (๒) เว้นจากการลักทรัพย์

^{๓๓๖} ม.พ. (ไทย) ๑๒/๓๑๒-๓๒๔/๓๔๘-๓๕๖.

^{๓๓๗} ตูรายตะเวียตไน ทรงวิทย์ แก้วศรี, “การศึกษาวิเคราะห์ยุทธวิธีในการประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้า”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนาคณะวิปัสสนาธุระ**, (มณฑลวิทยาดุษฎี : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๕๑-๑๕๒.

^{๓๓๘} ช.ร. (ไทย) ๒๕/๒๕/๘๖.

(๓) เว้นจากการประพาศพิณในกาม

๕) สัมมาอาชีวะ อาชีพชอบ คือ เว้นจากมิฉฉาชีพ ประกอบแต่สัมมาชีพ^{๔๐}

ในความจริงศาสนาทุกศาสนาต่างก็สอนให้รักสันติ ให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข การที่ศาสนาจะดำรงอยู่ได้นานหรือไม่ ไม่จำเป็นต้องโจมตีใส่ร้ายป้ายสีกัน เพราะความเจริญหรือความเสื่อมของแต่ละศาสนาขึ้นอยู่กับศาสนาของศาสนานั้นๆ

ดังที่พระกิมพิละ (หรือกิมมิละก็เรียก) เคยกราบทูลถามพระพุทธเจ้า เมื่อคราวประทับอยู่ ณ ป่าไผ่ เขตเมืองกิมลา ว่าอะไรหนอเป็นเหตุปัจจัยให้พระสัทธรรมไม่ดำรงอยู่ได้นาน ในเมื่อพระตถาคตปรินิพพานแล้ว ตรัสตอบว่ากิมพิละ เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในธรรมวินัยนี้

๑) อยู่อย่างไม่มีศรัทธา ไม่มีศรัทธาในศาสนา

๒) อยู่อย่างไม่มีศรัทธา ไม่มีศรัทธาในธรรม

๓) อยู่อย่างไม่มีศรัทธา ไม่มีศรัทธาในสงฆ์

๔) อยู่อย่างไม่มีศรัทธา ไม่มีศรัทธาในสิกขา

๕) อยู่อย่างไม่มีศรัทธา ไม่มีศรัทธาในกันและกัน

กิมพิละ นี้แลเหตุปัจจัยให้สัทธรรมไม่ดำรงอยู่ได้นานในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว และในทางตรงกันข้าม พระสัทธรรมก็จะดำรงอยู่ได้นาน^{๔๑}

อนึ่ง ยังมีอีกพระสูตรหนึ่งลักษณะเดียวกัน ปรากฏในฉกนิบาต อังคุตตรนิกาย ซึ่งมี ๖ ข้อ ๔ ข้อแรกความตรงกัน ข้อที่ ๕ ว่าในความไม่ประมาท และข้อที่ ๖ ว่าในปฏิสันถาร^{๔๒}

นอกจากนี้ ยังมีอีก ๓ สูตรในปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย คือปฐมสัทธัมมโมสสุตฺต กล่าววาทธรรม ๕ ประการ ที่เป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญหายไปแห่งพระสัทธรรม คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑) ไม่ฟังธรรมโดยเคารพ

๒) ไม่เรียนธรรมโดยเคารพ

๓) ไม่ทรงจำธรรมโดยเคารพ

๔) ไม่ใคร่ครวญอรรถแห่งธรรมที่ทรงจำไว้แล้วโดยเคารพ

๕) รู้ธรรมรู้ธรรมแล้วไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมโดยเคารพ

ถ้าตรงข้ามจากนี้ก็จะเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมสูญหายไปแห่งพระสัทธรรม^{๔๓}

^{๔๐}รศ.พิน ดอกบัว, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทบูรพาสาส์น (๑๙๙๑), ๒๕๕๙), หน้า ๑๕๓.

^{๔๑}อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๑/๓๔๓-๓๔๕.

^{๔๒}อง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๔๐/๔๙๑-๔๙๒.

ส่วนในทุติยสัทธัมมสัมโมสสูตร^{๔๔} และตติยสัทธัมมสัมโมสสูตร^{๔๕} ก็มีข้อความคล้ายคลึงกันนี้ แต่อธิบายไว้ยืดยาวชัดเจนกว่า

เมื่อก้าวโดยสรุป ก็คือพระพุทธศาสนาจะเสื่อมสูญหรือไม่เสื่อมสูญขึ้นอยู่กับบริษัทจะช่วยกันคุ้มครองรักษาและประกาศเผยแผ่ต่อไป โดยเฉพาะหากได้บริหารตามหลักการที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นแม่แบบ และวางรูปแบบไว้ดีแล้ว พระพุทธศาสนาก็จะประดิษฐานมั่นคงสืบต่อไปอีกนานแสนนาน

ดังที่เคยกล่าวมาแล้วว่า พระพุทธศาสนานั้นจะมั่นคงอยู่ได้นานก็เพราะพุทธบริษัท โดยเฉพาะที่เป็นพระราชามหากษัตริย์ผู้ปกครองประเทศ และผู้ปกครองประเทศนั้นยึดหลักอภิธานิยธรรม ตัวอย่างที่เคยมีสมัยพุทธกาล คือ อภิธานิยธรรมของพวกเจ้าลิจฉวีแห่งแคว้นวัชชี ต่อมาหลังพุทธปรินิพพานไม่นาน อาณาจักรวัชชีก็ล่มสลายตกเป็นของอาณาจักรมคธ เพราะฝีมือวิศวการพราหมณ์ที่ยุยงให้พวกเจ้าลิจฉวีแตกคอกันเอง สุดท้ายถูกกองทัพพระเจ้าอชาตศัตรูยกมาทำลายตีแตกเอาเป็นเมืองขึ้นได้^{๔๖}

อินเดียสมัยกลางถูกพวกอาหรับ, เตอร์ก, อาฟฆาน, มองโกล และอื่นๆ รุกรานเป็นประจำแต่ไม่ใช่ลักษณะชิงเอาบ้านเอาเมือง ในช่วง พ.ศ. ๑๕๔๗-๑๕๗๓ พวกเตอร์กเข้ามารุกราน ทำให้พวกอิสลามเข้ามาตั้งมั่นในแคว้นปัญจาบได้ ตั้งเป็นอาณาจักรอิสลามได้ มีเมืองหลวงอยู่ที่ละฮอร์ พวกอิสลามพยายามรุกรานอินเดียถึง ๑๖๐ ปี ก็ไม่สามารถรุกร้าวหน้าได้ เพราะอาณาจักรอินเดีย ๔อาณาจักร คือ กานาห์, เดลี, กาลันเชาร์ และอุซเซน (แถวแคว้นกुरुและปัญจาละเดิมในสมัยพุทธกาล)ได้ช่วยกันป้องกันอินเดียไว้ เพราะเป็นด่านหน้า แต่ต่อมาในตอน พ.ศ. ๑๗๐๐ อิสลามพวกหนึ่งเป็นชาวอาฟฆาน มีหัวหน้าชื่อมะหะหมัดโคร์ ก็บุกเข้ามาตีแย่งชิงละฮอร์จากราชวงศ์ กาสเนวิดได้ ขึ้นครองเมืองละฮอร์ แล้วทำการรุกรานอินเดียต่อไปแต่ตลอดเวลาที่ ๔ อาณาจักรดังกล่าวของอินเดียยังมีอธิปไตยกันดีอยู่ พวกมะหะหมัดโคร์ก็รุกรานอินเดียต่อไปไม่ได้ จนสุดท้ายเข้าโจมตีได้ เพราะ ๔ อาณาจักรนี้ขาดอธิปไตย โดยเดลีกับกานาห์ทำสงครามกันเองก่อนมูลเหตุที่เกิดขึ้นเหมือนเรื่องเจ้าเงาะกับรจนา สมัยนั้นเดลีมีกษัตริย์ชื่อปริถวีหรือปริถวีราชปกครอง ทางกานาห์มีพระเจ้าจันทรหรือไชยจันท์ปกครอง พระเจ้าจันทรมีราชธิดาสวยโสภา ได้ทรงป่าวร้องให้ราชามหากษัตริย์ราชกุมารจากแคว้นต่างๆ มาประชุมกันเพื่อให้ราชธิดาเลี้ยงพวงมาลัยเลือกคู่ พวกกษัตริย์ราชกุมารจากแคว้นใกล้เคียงมาหมด ยกเว้นปริถวีราชไม่ยอมเสด็จมา กษัตริย์จันทรก็ริ้วมาก หาว่ากษัตริย์ปริถวีราชหมิ่นน้ำพระทัย จึงโปรดให้จัดการวาดภาพเจ้าปริถวีเป็นชายอัปลักษณ์ เพื่อยะเยยเจ้าปริถวีว่าเพราะหน้าตาน่าเกลียดน่าชังอย่างนี้จึงไม่กล้าเสด็จมาให้ราชธิดาเลือกคู่ แต่เรื่องกลับกลายเป็นว่า ถึงเวลาเลือกคู่ราชธิดาพระเจ้าจันทรกลับไม่เลือก

^{๔๓} จ.ร.ม.พ. (ไทย) ๒๒/๑๕๔/๒๕๒-๒๕๓.

^{๔๔} จ.ร.ม.พ. (ไทย) ๒๒/๑๕๕/๒๕๓-๒๕๔.

^{๔๕} จ.ร.ม.พ. (ไทย) ๒๒/๑๕๖/๒๕๔-๒๕๕.

^{๔๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๓- ๑๓๕/๗๙- ๘๑.

ใครเลยกลับเอาพวงมาลัยไปสวมให้ที่ภาพของเจ้าปรีดิวิราชแห่งเดลี พอเรื่องนี้ทราบถึงพระกรรณกษัตริย์เดลีก็ทรงส่งคนมานัดแนะลักลอบราชิดาพระเจ้าจันทรโศกไปอภิเษกเป็นมเหสีที่เดลี ทำให้พระเจ้าจันทรโศกริ้วมาก สั่งยกกองทัพเข้าโจมตีเดลีทันที นี่เป็นเรื่องจริงในประวัติศาสตร์ของอินเดีย เมื่อสองอาณาจักรคือกานาษกับเดลี (ถูกรับปัญหาละเดิม) สู้รบกันเอง กองทัพอิสลามของสุลต่านมะหะหมัดโคร์จากละฮอร์ก็ได้โอกาส บุกรุกเข้าโจมตีกระหนาบทั้งสอง แม้สองแคว้นจะหันไปสู้รบกับทัพมะหะหมัดโคร์ และอีกสองแคว้นคือกานาษและอุซเซนเข้าช่วย แต่เพราะขาดวิชชือปรีหานิยธรรมไม่พร้อมเพรียงเหมือนแต่ก่อน ทั้ง ๔ อาณาจักรซึ่งเป็นด่านหน้าป้องกันการรุกรานจากภายนอกก็พ่ายแพ้ยับเยิน ใน พ.ศ. ๑๗๓๖ เมื่อสิ้น ๔ อาณาจักรนี้แล้ว กำแพงอินเดียก็ถูกพังทลาย กองทัพมะหะหมัดโคร์จึงตีบุกรุกเรื่อยไปจนได้เมืองพาราณสี ที่มั่นของศาสนาพราหมณ์ และเปลี่ยนชื่อเมืองพาราณสีเป็นเมืองมะหะหมัดบาด (เมืองของพระมะหะหมัด) กลุ่มน้ำคองคาคตกอยู่ในมือของอิสลาม และต่อมาพวกอิสลามยึดครองอินเดียไว้ได้ทั้งหมด ทางประวัติศาสตร์จึงถือเอาปี พ.ศ. ๑๗๓๖ เป็นปีเริ่มประวัติศาสตร์สมัยกลางของอินเดีย คือสมัยอิสลามยึดครอง^{๔๗}

อปรีหานิยธรรม ๗ ของกษัตริย์วัชชี หรือวัชชีออปรีหานิยธรรม คือ ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว สำหรับหมู่ชนผู้บริหารบ้านเมือง มี ๗ ประการได้แก่

- ๑) หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์
- ๒) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ (ข้อนี้แปลอีกอย่างหนึ่งว่า พร้อมเพรียงกันลุกขึ้นป้องกันบ้านเมือง พร้อมเพรียงกันทำกิจทั้งหลาย)
- ๓) ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ (อันขัดต่อหลักการเดิม) ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ (ตามหลักการเดิม) ถือปฏิบัติมั่นตามวัชชีธรรม (หลักการ) ตามที่วางไว้เดิม
- ๔) ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชี เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง
- ๕) บรรดาकुलสตรีकुलมารีทั้งหลาย ให้อยู่ดีโดยมิถูกข่มเหงหรือฉุดคร่าขึ้นใจ
- ๖) เคารพสักการบูชาเจดีย์ (ปูชนียสถานและปูชนียวัตถุ ตลอดถึงอนุสาวรีย์ต่างๆ) ของวัชชี (ประจำชาติ) ทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอก ไม่ปล่อยให้ธรรมิกพลที่เคยให้เคยทำแก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป

^{๔๗}หลวงวิจิตรวาทการ, **ของดีในอินเดีย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๔), หน้า ๔๙-๕๐.

๗) จัดให้ความอารักขา คຸ້ມครอง ป้องกันอันชอบธรรม แก่พระอรหันต์ทั้งหลาย (ในที่นี้กินความกว้างหมายถึงบรรพชิตผู้ดำรงธรรม เป็นหลักใจของประชาชนทั่วไป) ตั้งใจว่าขอพระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมิได้มา พึงมาสู่แคว้นแคว้น ที่มาแล้วพึงอยู่ในแคว้นแคว้นโดยผาสุก^{๔๘}

จะเห็นได้ว่า แบบอย่างการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้านั้นยึดหลักสันติวิธีแม้แต่องค์การพระพุทธศาสนาก็มีเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์แน่อนตายตัวคงที่ไม่เคยยกเลิกหรือเปลี่ยนแปลงมั่นคงอยู่กับอุดมการณ์ เพื่อประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน โดยยึดเอาประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมากเป็นที่ตั้ง ไม่ได้กระทำเพื่อตัวเอง แต่เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก^{๔๙}

แม้จะเป็นความจริงอยู่ว่า การประกาศศาสนา คือ สงครามการแย่งชิงศาสนิก คล้ายกับแย่งชิงส่วนแบ่งการตลาด แต่ไม่ใช่ว่าการฟาดฟันกันอย่างไม่ปราณีปราศัย อย่างเช่น องค์การธุรกิจพระพุทธเจ้าทรงประกาศพระศาสนาด้วยคุณธรรม โดยการนำเสนอจุดเด่นของศาสนา คือพระศาสนาหลักธรรมสาวก ตลอดจนพรตและพิธีกรรมให้ประชาชนทราบให้ประชาชนเข้าใจ ส่วนใครจะเชื่อถือจะนับถือหรือไม่ไม่มีการบังคับ มีหนทางได้ตรัสถึงคุณธรรมซึ่งสมณะหรือบรรพชิตผู้เบียดเบียนผู้อื่นไม่เชื่อว่าเป็นสมณะ ซึ่งเป็นคำสอนส่วนหนึ่งในโอวาทปาติโมกข์^{๕๐}

ดังที่ยกมากล่าวอ้างแล้วหลักการอยู่ร่วมกัน หลักการยึดเหนี่ยวน้ำใจให้รักผูกพัน ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันพระพุทธเจ้าตรัสไว้ในที่หลายแห่ง เรื่องสังคหวัตถุ ได้แก่ ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว คือ ยึดเหนี่ยวใจบุคคลและประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี โดยสรุปคือหลักการสังเคราะห์ ประกอบด้วย

๑) ทาน การให้ คือเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของ ตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน

๒) ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ คือ วาจาเป็นที่รัก วาจาพูดดีมีน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ่งใจคือกล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐาน จูงใจให้นิยมยอมตาม

๓) อัตถจริยา การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม

^{๔๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : มริยศาสตร์ธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๒๔๖ - ๒๔๗.

^{๔๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๕๐} ข.ร. (ไทย) ๒๕/๑๘๓-๑๘๕/๙๐-๙๑.

๔) **สมานัตตตา** คือ ความมีตนเสมอ คือ ทำตนเสมอดันเสมอปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยรวมรับรู้ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะบุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี^{๕๑}

รศ.พิน ดอกบัว ได้สรุปลักษณะพื้นฐานของพระพุทธศาสนาไว้ ดังนี้

๑) เป็นอเทวนิยม ไม่เชื่อว่ามีพระเจ้าสร้างโลก สร้างมนุษย์ กำหนดโชคชะตามนุษย์ แต่ถือว่าทุกอย่างอาจเกิดขึ้นด้วยตนเอง ไม่อาจดำรงอยู่ได้ตามลำพังตัวเอง ทุกอย่างต่างจึงอาศัยกัน เป็นเหตุเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน ทุกอย่างเกิดขึ้นมาได้ก็เพราะมีเหตุ เมื่อมีเหตุก็ต้องมีผล จะมีเพียงอย่างใด อย่างหนึ่งไม่ได้ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวไว้ว่า

“แท้จริงในสังสารประวัตินี้ ผู้สร้างสังสาร จะเป็นเทวดาหรือพระพรหมก็หา

มิได้ มีแต่ธรรมล้วน ๆ ย่อมเป็นไป เพราะการร่วมกันเข้าแห่งเหตุปัจจัยนั้นแล”

๒) เป็นศาสนาแห่งการพัฒนาจริยศาสตร์ สำหรับมนุษย์โดยเฉพาะ ไม่ได้ให้ความสำคัญต่อเรื่องอื่น

๓) เป็นศาสนาแห่งกรรมนิยม กรรมเป็นตัวบันดาลให้ทุกอย่างเป็นไปและแตกต่างกันดังพุทธภาษิตว่า กมมํ สุตเต วิภชติ ยทิทํ หีนปณฺณิตาย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้ทราบและประณีตต่างกัน กรรมเป็นตัวบันดาลโชคชะตาของตน กรรมเป็นของเฉพาะตัว ใครทำกรรมใดไว้ ไม่ว่าดีหรือชั่วก็จะเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า

๔) เป็นศาสนาแห่งมัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางสายกลาง คือความพอดีในเรื่องทั้งปวง

๕) เป็นศาสนาแห่งการพึ่งตนเอง ถือว่าการพึ่งตนเอง การตัดเตือนตนเอง กากิจารณาตนด้วยตัวเองเป็นรากฐานแห่งความเจริญทั้งปวง

๖) เป็นศาสนาที่เชื่อในเรื่องสังสารวัฏ การเวียนว่ายตายเกิด คนใดที่ยังมีกิเลส ตายแล้วต้องเกิดแต่จะเกิดเป็นอะไร ภพภูมิไหน ก็ขึ้นอยู่กับกรรมที่ทำได้

๗) เป็นศาสนาที่มีจุดมุ่งหมายสูงสุด คือ นิพพาน อันเป็นภูมิที่พ้นจากสังสารวัฏ และพ้นจากอำนาจกิเลส ดังนั้นผู้ที่เข้าถึงภูมินี้จึงไม่ต้องเกิดแก่เจ็บตายอีกต่อไป ผู้ที่จะไปนิพพานได้ก็โดยการปฏิบัติตาม มรรคมรรค^{๕๒}

สรุปความได้ว่า พระพุทธศาสนานั้น ถือหลักการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ โดยยึดหลักสามัคคีธรรม อปทานิยธรรม และสังคหวัตถุ ทั้งนี้โดยมีความเมตตา กรุณาเป็นหลักธรรมประจำใจ ชาวพุทธที่แท้ต้องยึดมั่นในโอวาทปาฏิโมกข์ ไม่เบียดเบียนไม่ว่าร้าย ไม่ประทุษร้ายผู้อื่น โดยเฉพาะบทบาทของนักบวชหรือ

^{๕๑}ที.ปา. ๑๑/๑๔๐/๑๖๗ ; ๒๖๗/๒๔๔ ; จง.จตุกก. ๒๑/๓๒/๔๒ ; ๒๕๖/๓๓๕ ; จง.อญฺฐก. ๒๓/๑๑๔/๒๒๒ ; จง.นวก. ๒๓/๒๐๙/๓๗๗.

^{๕๒}รศ.พิน ดอกบัว, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๑๕๙.

นักการศาสนาที่เป็นหัวหน้าของชุมชน สังคมแต่ละหน่วยนั้นย่อมมีความหลากหลายทั้งด้านเชื้อชาติ ศาสนา ภาษาและวัฒนธรรม แต่หากถือว่าทุกคนเกิดมาเป็นมนุษย์เป็นเพื่อนร่วมโลก ก็ควรที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ดังพระพุทธโอวาทว่า มนุสสา นาม อุปการกา-ขึ้นชื่อว่ามนุษย์ต้องอุปการะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน บุคคลอาจมีความเชื่อและความเห็นแตกต่างกันได้ แต่ไม่ควรที่จะใช้ความรุนแรง ประทุษร้ายซึ่งกันและกัน ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงประพจน์เป็นแบบอย่างไว้ในการผูกมิตรกับศาสนาและเจ้าลัทธิทั้งหลายในสมัยพุทธกาล

๓.๕ แนวทางการสร้างองค์กรแห่งความสุข

การสร้างองค์กรแห่งความสุข จะต้องสร้างสมดุลของการทำงานให้เกิดขึ้นทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ สังคม และปัญญาเพื่อขับเคลื่อนองค์กรสู่การเป็นองค์กรคุณภาพ หรือองค์กรสู่ความเป็นเลิศในอนาคตโดยอาศัยภาวะผู้นำที่ต้องร่วมกัน ขับเคลื่อนสุขภาวะที่สมบูรณ์ ๔ ด้านคือ (๑) กาย ได้แก่ การประกอบสัมมาชีพ ความปลอดภัยในการทำงานหรือสภาพแวดล้อมของการทำงานมีความปลอดภัยต่อชีวิตและทรัพย์สิน ปลอดภัยจากสารพิษ อุปกรณ์ เครื่องมือ เครื่องจักรฯ มีสุขภาพทางด้านร่างกาย แข็งแรง สมบูรณ์ มีสวัสดิการด้านสุขภาพอนามัยทั้งต่อตนเองและครอบครัว (๒) จิต ได้แก่ ความมีสติ ความสงบ ความงาม และความดี ยึดมั่นในหลักธรรมของศาสนา (๓) สังคม ได้แก่ สังคมสัมพันธ์ มีการสร้างความสัมพันธ์ร่วมกันในองค์กร ระหว่างองค์กรโดยการสร้างเครือข่ายความร่วมมือ การสร้างสังคมเข้มแข็งการช่วยเหลือเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน การรู้จักใช้จ่าย การรู้จักความพอดี พอประมาณ และการใช้เหตุผลการสร้างสังคม ยุติธรรม ให้ความเสมอภาคและสร้างโอกาสในการทำงาน สร้างแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ สร้างขวัญกำลังใจให้เกิดขึ้นในองค์กร และสร้างสังคมสันติสุข มีการประนีประนอม การแก้ไขปัญหามีประสิทธิภาพ (๔) ปัญญา ได้แก่ การส่งเสริมให้บุคลากร คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น มีอิสระได้รับความไว้วางใจในการทำงาน มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สร้างสังคมแห่งการเรียนรู้เพื่อสร้างนวัตกรรมใหม่และการตัดสินใจตามศักยภาพในหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายการสร้างองค์กรแห่งความสุข ไปปฏิบัติให้ประสบความสำเร็จนั้นองค์กรจะต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง นอกจากเหตุผลข้างต้นแล้ว ควรมีระบบการจัดการและการร่วมมือ โดยพิจารณาที่จริยธรรมและการให้คุณค่า (values and ethics) ของคนทำงานทั้ง ความเป็นผู้นำ (Leadership engagement) การมีส่วนร่วมของพนักงาน (worker involvement) เพราะผู้นำมีหน้าที่ที่จะต้องสร้างทายาทในการทำงาน สร้างทีมงานที่แข็งแกร่งให้เป็นที่ยอมรับ และพนักงานทุกคน คือทรัพยากรที่มีค่าสูงสุดขององค์กร นั่นคือ บุคลากรทุกคนในองค์กรคือสิ่งสำคัญในการเตรียมการขับเคลื่อนองค์กรแห่งความสุข โดยมีการใช้แนวคิดหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้กับการทำงานในองค์กร อย่างเหมาะสม ถูกต้อง และจริงจัง อาจจะนำมาซึ่งการพัฒนาองค์กรได้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

๑) หลักพุทธธรรมพรหมวิหาร ๔

พรหมวิหาร วิหาร แปลว่า ที่อยู่ พรหม แปลว่า ประเสริฐ คำว่า พรหมวิหาร หมายความว่า เอาใจจับอยู่ในอารมณ์แห่งความประเสริฐ หรือเอาใจไปขังไว้ในความดีที่สุด เป็นหลักธรรมประจำใจ สำคัญหมวดหนึ่งในการบริหารชีวิตที่ถูกต้องดีงาม เพื่อให้ชีวิตที่เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เกิด เจ็บ ตาย ทั้งหลาย อยู่ร่วมกันอย่างมีสันติสุขในสังคมมนุษย์ เป็นหลักธรรมสำหรับทุกคน เป็นหลักธรรมประจำใจที่จะช่วยให้เราดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างประเสริฐและบริสุทธิ์

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวว่า พรหมวิหาร คือธรรมประจำใจของผู้ประเสริฐ หรือผู้มีจิตใจยิ่งใหญ่กว้างขวางดุจพระพรหม ๔ อย่าง ต่อไปนี้ (๑) เมตตา (ความรัก) คือ ความปรารถนาดี มีไมตรี ต้องการช่วยเหลือให้ทุกคนประสบประโยชน์และความสุข (๒) กรุณา (ความสงสาร) คือ อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ใฝ่ใจที่จะปลดปล่อยบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของคนและสัตว์ ทั้งปวง (๓) มุทิตา (ความเบิกบานพลอยยินดี) เมื่อเห็นผู้อื่นอยู่ดีมีสุข ก็มีใจแช่มชื่นเบิกบาน เมื่อเห็นเขาทำดีงามประสบความสำเร็จก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป ก็พลอยยินดีบันเทิงใจด้วย พร้อมทั้งจะช่วยส่งเสริมสนับสนุน (๔) อุเบกขา (ความมีใจเป็นกลาง) คือ มองตามเป็นจริง โดยวางจิตเรียบสม่ำเสมอ มันคงเที่ยงตรงดุจดาวซึ่งมองเห็นการที่บุคคลจะได้รับผลดี หรือชั่วสมควรแก่เหตุที่ตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัย วางตน และปฏิบัติไปตามหลักการ เหตุผล และความเที่ยงธรรมพระ

จากหลักธรรมทั้ง ๔ ข้อที่กล่าวมาข้างต้น ควรมีการนำไปปฏิบัติใช้ให้ถูกต้องตามสถานการณ์ ดังนี้

(๑) ความมีไมตรี ความเป็นมิตร ความรัก ความปรารถนาดี อยากให้เขามีความสุข ใช้ในสถานการณ์ที่ คนอื่นเขาอยู่ดีเป็นปกติ ทุกคนต้องมีความรักสามัคคีเอื้อเฟื้อต่อสังคมที่ตนเองทำงาน และพักอาศัยมีสังคมและสภาพแวดล้อมที่ดี (เมตตา)

(๒) มีความสงสาร มีน้ำใจงาม ในองค์กรสิ่งที่เราจำเป็นที่สุดในการที่มนุษย์จะอยู่กับคนอื่นได้ต้องมีน้ำใจคิดถึงคนอื่น มีน้ำใจเอื้ออาทรต่อกันและกัน คนเราเอาแต่ตัวเองอยู่คนเดียวไม่ได้ ต้องรู้จักการแบ่งปันอย่างเหมาะสม เมื่อเขาประสบความทุกข์ ก็อยากช่วยเหลือให้เขาพ้นจากทุกข์ ใช้ในสถานการณ์ที่ คนอื่นเขาตกต่ำเดือดร้อน (กรุณา)

(๓) มีความพลอยยินดีด้วย เอาใจสนับสนุน ส่งเสริม เมื่อเขาประสบความสำเร็จ ได้ดีมีสุข ก็อยากให้เขาได้ดีมีสุขยิ่งขึ้นไป ใช้ในสถานการณ์ที่ คนอื่นเขาขึ้นสู่ภาวะที่สูงขึ้นไป (มุทิตา)

(๔) การวางเฉยเป็นกลางให้ทุกอย่างเป็นไปตามธรรม คือ ต้องรู้ว่าอะไรถูกอะไรผิด อะไรเป็นความจริง อะไรเป็นความถูกต้องดีงาม อะไรคือหลักการ แล้วเอาความรู้นั้นมาปรับเข้ากับความรู้สึกให้ลงตัวพอดี เพื่อวางตัวได้ถูกต้อง เป็นกลางตามธรรม คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น มีอิสระได้รับความไว้วางใจในการทำงาน มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สร้างสังคมแห่งการเรียนรู้เพื่อสร้างนวัตกรรมใหม่ มนุษย์เราอยู่ได้ด้วยการศึกษาหาความรู้พัฒนาตัวเองตลอดเวลาจากแหล่งต่างๆ นำไปสู่การเป็นมืออาชีพเพื่อให้เกิดความมั่นคงก้าวหน้าในการทำงาน หรือพูดง่ายๆ คือ เรียนเพื่อรู้ มีปัญญาก้าวหน้าในชีวิต

ทั้งหมดนี้มาจากคำว่ามื้ออาชีพ(อุเบกขา)เมื่อทุกคนได้ทำตัวให้เป็นพรหมที่สมบูรณ์ คือ มีเมตตา กรุณา มุทิตา ที่เหมาะสมพอดี และมีอุเบกขาคุมท้ายไว้แล้ว ก็จะทำให้ทุกคนมีน้ำใจช่วยเหลือ ส่งเสริมซึ่งกันและกันด้วยความสัมพันธ์อันดีพร้อมทั้งดำรงรักษาความเป็นธรรมในสังคมและความเข้มแข็ง รับผิดชอบในตัวเองไว้ได้ แล้วก็จะเป็นผู้อภิบาลโลก ดำรงรักษาสังคมให้มีสันติสุข ตั้งแต่สังคมเล็กในบ้าน จนถึงสังคมสากลของมวลมนุษย

๒) หลักพุทธธรรม สังคหัตถุ

สังคหัตถุมี ๔ ประการ ประกอบด้วย (๑) ทาน การให้ (๒) ปิยวาจา ความเป็นผู้มีวาจาน่ารัก (๓) อตถจริยา ความประพฤติประโยชน์ และ (๔) สมานัตตตา ความเป็นผู้มีตนเสมอ ซึ่งเป็นวิธีปฏิบัติเพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจคนอื่นที่ยังไม่เคยรักใคร่นับถือ หรือที่รักใคร่นับถืออยู่แล้วให้สนิทแนบยิ่งขึ้น ดังเช่นที่กล่าวในพระไตรปิฎกว่า “การให้ ๑ ความเป็นผู้มีวาจาน่ารัก ๑ ความประพฤติประโยชน์ในโลกนี้ ๑ ความเป็นผู้มีตนสม่ำเสมอในธรรมนั้นๆ ตามสมควร ๑ ธรรมเหล่านั้นแล เป็นเครื่องสงเคราะห์โลกประดุจสลักเพลาควบคุมรถที่เล่นไปอยู่ไว้ได้ ฉะนั้นถ้าธรรมเครื่องสงเคราะห์เหล่านี้ ไม่พึงมีไซ้ร้มารดาหรือบิดา ไม่พึงได้ความนับถือหรือบูชาเพราะเหตุแห่งบุตร ก็เพราะเหตุที่บัณฑิตพิจารณาเห็นธรรมเครื่องสงเคราะห์เหล่านี้

ฉะนั้นพวกเขาก็ถึงความยิ่งใหญ่ และเป็นที่น่าสรรเสริญฯ” กล่าวโดยทั่วไป สังคหัตถุ คือ เทคนิควิธีทำให้คนรัก หรือมนต์ผูกใจคน นั่นเอง มีหลักการปฏิบัติทั้งหมด ๔ ประการ ดังนี้

๑) ทาน คือ การให้ ได้แก่ การเสียสละ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การแบ่งปันช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของการให้ทานให้เพื่อขจัดกิเลส เช่น การบริจาคทานแก่นสมณชีพราหมณ์ ผู้ทรงศีล เพื่อขจัดความโลภหรือความตระหนี่ เป็นการชำระจิตใจให้สะอาด ยกระดับจิตใจให้สูงขึ้น และการให้เพื่อสงเคราะห์หรือเพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจคนอื่น การทำทานโดยให้สังคหัตถุนี้ ในแง่ปฏิบัติ หมายถึง การเฉลี่ยหรือแบ่งให้จากส่วนที่คนมีอยู่ มิใช่ให้มากมายจนไม่เหลือ หรือให้จนผู้รับร่ำรวย จุดประสงค์เน้นที่การแสดงอหยาศัยไมตรีมากกว่าความมากหรือน้อยของวัตถุที่ให้ เพราะฉะนั้น คนยากจนหรือคนที่มีวัตถุสิ่งของเล็กน้อยก็สามารถแบ่งปันให้ทานผู้อื่นได้ตามอัตภาพของตน เช่น การแบ่งปันอาหารให้เพื่อน แบ่งปันเครื่องเขียนให้เพื่อนเป็นต้น คุณธรรมข้อนี้จะช่วยให้ไม่เป็นคนละโมภ ไม่เห็นแก่ตัว เราควรคำนึงอยู่เสมอว่า ทรัพย์สินของที่เราหามาได้ มิใช่สิ่งจีรังยั่งยืน เมื่อเราสิ้นชีวิตไปแล้วก็ไม่สามารถจะนำติดตัวเอาไปได้

๒) ปิยวาจา ได้แก่ การพูดคำสุภาพ อ่อนหวาน เพื่อให้เกิดความสมานสามัคคี ปิยวาจาทำได้ง่าย เพราะวาจานั้นมีในตัวเรา เพียงเรามีสติ มีเมตตาในใจก็สามารถพูดออกมาได้ คำพูดมีอยู่ ๒ ประเภท

ได้แก่ (๑) คำพูดที่พูดออกไปแล้วคนฟังเกลียด เช่น คำหยาบ คำด่า คำประชด คำกระทบกระเทียบ คำแดกดัน คำสบถ เป็นต้น คำพูดเหล่านี้เรียกว่า “อัปปิยวาจา” (๒) คำพูดที่พูดออกไปแล้วทำให้คนฟังรัก เช่น คำอ่อนหวาน คำชมเชยจากใจจริง คำพูดที่ชวนให้เกิดความสมัครสมานไมตรี เป็นต้น

๓) อัตถจริยา หมายถึง การบำเพ็ญประโยชน์ช่วยเหลือกันและกันในวงแคบ และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ในวงกว้าง หลักธรรมข้อนี้มุ่งสอนให้คนพัฒนาตน ๒ ด้าน คือ การทำตนให้เป็นประโยชน์ และทำในสิ่งที่ตนเป็นประโยชน์ การทำตนให้เป็นประโยชน์ หมายถึง ทำตนให้มีคุณค่าในสังคมที่ตนอาศัยอยู่ อย่างคำพังเพยที่ว่า “อยู่บ้านท่านอย่างนิงดูตาย ปั่นวัวปั่นควายให้ลูกท่านเล่น” หรือ “อยู่ก็ให้เขาไว้ใจไปก็ให้เขาคิดถึง” คนที่ไม่นิงดูตายมีอะไรพอจะช่วยเหลือคนอื่นและสังคมได้ก็เอาใจใส่ ขวนขวายช่วยเหลือตามสติกำลัง ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “คนทำหมู่คณะให้ดังงาม” อยู่ที่ไหนก็สร้างความเจริญที่นั่น วิธีทำตนให้เป็นประโยชน์และทำสิ่งที่ตนเป็นประโยชน์ อาจทำได้หลายวิธี เช่น การตั้งใจศึกษาเล่าเรียน ฝึกฝนอบรมตนให้เป็นคนเจริญด้วยความรู้ ความสามารถ เป็นบุตรที่ดีของบิดา มารดา เป็นศิษย์ที่ดีของครูอาจารย์ เป็นนักเรียนที่ดีของสถานศึกษา เป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติ ตลอดจนเป็นศาสนิกชนที่ดีของพระพุทธศาสนา

๔) สมานัตตตา การวางตนเสมอต้นเสมอปลาย หมายถึง การวางตนได้เหมาะสม มีความหมาย ๒ ประการ คือ (๑) วางตนได้เหมาะสมกับฐานะที่ตนมีอยู่ในสังคม เช่น เป็นหัวหน้าครอบครัว เป็นบิดา มารดา เป็นครูอาจารย์ เป็นเพื่อนบ้าน เป็นต้น ตนอยู่ในฐานะอะไรก็วางตนให้เหมาะสมกับฐานะที่เป็นอยู่และทำได้อย่างเสมอต้นเสมอปลาย (๒) ปฏิบัติตนอย่างสม่ำเสมอต่อคนทั้งหลาย ให้ความเสมอภาค ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น เสมอในสุขและทุกข์ คือ ร่วมสุขร่วมทุกข์ ร่วมรับรู้ปัญหา และร่วมแก้ปัญหาเพื่อประโยชน์ของสังคมคุณธรรมข้อนี้จะช่วยให้เราเป็นคนมีจิตใจหนักแน่นไม่โลเล รวมทั้งยังเป็นการสร้างความนิยมและไว้วางใจให้แก่ผู้อื่นอีกด้วย มีประโยชน์เมื่อนำไปปฏิบัติ ดังนี้ (๑) ช่วยให้คุณดำรงตนอยู่ได้ในสังคมด้วยความสุข (๒) เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจ สมานไมตรีระหว่างกัน (๓) เป็นเครื่องส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ให้มีความเคารพนับถือกันตามสมควรแก่ฐานะ (๔) เป็นเครื่องประสานองค์ประกอบต่างๆ ของสังคมให้คงรูปอยู่และดำเนินไปได้ด้วยดี และ (๕) ช่วยส่งเสริมศีลธรรม และป้องกันความประพฤติเสื่อมเสียในสังคม

จากหลักพุทธธรรมทั้ง ๒ ประการดังกล่าว นำมาแก้ปัญหาในการสร้างองค์กรแห่งความสุขในปัจจุบัน ที่ยังไม่สามารถนำไปดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพได้ เพราะไม่มีการนำหลักพุทธธรรมไปบูรณาการหรือไปดำเนินการให้เกิดทางเลือกใหม่ที่ทำให้เกิดผลจริงจัง เพราะฉะนั้นทุกคนในองค์กรจะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดองค์กรแห่งความสุขและหลักปฏิบัติตามพุทธธรรมเกิดวัฒนธรรมองค์กรที่เหมาะสมดังกล่าวเสียก่อนจึงสามารถสร้างองค์กรแห่งความสุขที่แท้จริงได้

กล่าวโดยสรุป ความสุขด้วยหลักพุทธธรรม ควรเป็นองค์กรที่มีกาบริหารจัดการตามหลักการแนวคิดการจัดการสมัยใหม่ การนำแนวคิดองค์กรแห่งความสุขผสมผสานกับนวัตกรรมและเทคโนโลยีที่เปลี่ยนแปลงมาปรับใช้ให้เหมาะสม แล้วนำสังเคราะห์กับหลักพุทธธรรม ให้เป็นองค์กรแห่งความสุขด้วยหลักพุทธธรรม โดยอาศัยการบริหารวัฒนธรรมองค์กร (Organizational Culture) หรือ (Corporate Culture) ให้เกิดความเชื่อ ทศนคติ สมมติฐานและคุณค่าหรือค่านิยมร่วมกันที่ยึดถือในการติดต่อสัมพันธ์

ภายใน ให้เกิดการปฏิบัติงานร่วมกันบรรลุผลสำเร็จตามที่องค์กรคาดหวังไว้ เพื่อต้องการสร้างสมดุลของการทำงานให้เกิดขึ้นทั้ง ๔ ด้าน คือ

(๑) กาย ได้แก่ การประกอบสมาธิเพื่อความปลอดภัยในการทำงานหรือสภาพแวดล้อมของการทำงานมีความปลอดภัยต่อชีวิตและทรัพย์สินมีสุขภาพทางด้านร่างกายแข็งแรง สมบูรณ์ มีสวัสดิการด้านสุขภาพอนามัยทั้งต่อตนเองและครอบครัว

(๒) จิต ได้แก่ ความมีสติ ความสงบ ความงาม และความดี ยึดมั่นในหลักธรรมของศาสนา

(๓) สังคม ได้แก่ สังคมสัมพันธ์ มีการสร้างความสัมพันธ์ร่วมกันในองค์กร ระหว่างองค์กรโดยการสร้างเครือข่ายความร่วมมือ การสร้างสังคมเข้มแข็ง การช่วยเหลือเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน การรู้จักใช้จ่าย การรู้จักความพอดี พอประมาณ และการใช้เหตุผล การสร้างสังคม ยุติธรรม ให้ความเสมอภาคและสร้างโอกาสในการทำงาน สร้างแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ สร้างขวัญกำลังใจให้เกิดขึ้นในองค์กร และสร้างสังคมสันติสุข มีการประนีประนอม การแก้ไขปัญหาอย่างมีประสิทธิภาพ

(๔) ปัญญา ได้แก่ การส่งเสริมให้บุคลากร คิดเป็นทำเป็น แก้ปัญหาเป็น มีอิสระได้รับความไว้วางใจในการทำงาน มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

สรุปได้ว่า การสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้เพื่อสร้างนวัตกรรมใหม่ และการตัดสินใจตามศักยภาพในหน้าที่ที่รับผิดชอบ เพื่อขับเคลื่อนองค์กรสู่การเป็นองค์กรสู่ความเป็นเลิศในอนาคต สร้างแนวทางการสร้างสุขในที่ทำงานขึ้น เป็นความสุขพื้นฐาน ตอบสนองความต้องการของมนุษย์หลายมิติ โดยนำหลักพุทธธรรมเช่น พรหมวิหาร ๔ เป็นหลักธรรมประจำใจเพื่อให้ตนดำรงชีวิตได้อย่างประเสริฐและบริสุทธิ์ เถกเช่นพรหมเป็นแนวธรรมปฏิบัติของผู้ที่เป็นผู้ปกครอง และการอยู่ร่วมกับผู้อื่น ประกอบด้วยหลักปฏิบัติ ๔ ประการคือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา และสังคหวัตถุ ซึ่งเป็น หลักธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์กัน, ธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน หมายถึง หลักการครองใจคน, หลักยึดเหนี่ยวใจกันไว้, วิธีทำให้คนรัก,หลักสังคมสงเคราะห์ ซึ่งเป็นเครื่องประสานใจและเหนี่ยวรั้งใจคนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ และทำให้อยู่กันด้วยความรักความปรารถนาดีต่อกัน มาพัฒนาความรู้และความเข้าใจที่ดีขึ้นทำให้เกิดการปฏิบัติงานร่วมกันบรรลุผลสำเร็จตามที่องค์กรคาดหวังไว้ โดยการผสมผสานสังเคราะห์กับหลักพุทธธรรม ให้เป็นองค์กรแห่งความสุขด้วยหลักพุทธธรรม